

**PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR**

Doktori (PhD) értekezés

BÁNSZKI HAJNALKA

A csehszlovák–magyar lakosságcsere Nyíregyházán, 1946–1948

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezetője: Dr. Óze Sándor DsC

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely, vezetője: Dr. Medgyesy-Schmikli Norbert PhD

Témavezető: Dr. Botlik József PhD

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
1. BEVEZETÉS	5
1.1. A témaválasztás előzményei. A dolgozat felépítése	5
1.2. Forrásörző helyek.....	10
1.2.1. Magyarországi levéltárak	10
a. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára.....	10
b. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.....	11
c. Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet Levéltára	13
1.2.2. Szlovákiai levéltárak	14
1.3. A téma forrása a korabeli sajtóban. A Sloboda.....	16
1.4. Szakirodalmi feldolgozottság.....	20
2. ELŐZMÉNYEK.....	27
2.1. A csehszlovák–magyar lakosságcserehez vezető út. A lakosságcsere történeti előzményei	27
2.2. Szlovákok Nyíregyházán	39
2.2.1. A „tírpák” Nyíregyháza.....	39
2.2.2. A bokortanyák kialakulása	41
2.2.3. A szlovák kultúra térvesztése Nyíregyházán	42
2.2.4. A szlovákság asszimilációja a statisztikák tükrében	45
2.2.5. Szlovákok a vármegye más területein	48
3. PROPAGANDAHADJÁRAT A NYÍREGYHÁZI SZLOVÁKSÁG ÁTTELEPÜLÉSE ÉRDEKÉBEN	50
3.1. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság.....	50
3.2. A toborzási időszak propagandatevékenysége.....	52
3.3. Márkus József András tevékenysége. A metodista egyház Nyíregyházán és a szlovák „ébredés”	57
3.4. Szociális helyzet a második világháború után	62
3.4.1. A földkérdés	66
3.4.2. Menekültek Szabolcs vármegyében	69
3.5. A CSÁB 13-as kirendeltsége és személyzete	70

3.6.	A kirendeltség tevékenysége a jelentkezési időszak letelte után	72
3.7.	Rémhírek és álhírek	75
3.8.	A jelentkezések átvizsgálása, érvénytelen jelentkezések.....	77
4.	EGYOLDALÚ ÁTTELEPÍTÉSEK 1946 ŐSZÉN	80
4.1.	Az 1946. évi áttelepítések egyezményi háttere.....	80
4.2.	A transzportokkal kitelepülők számadatai	83
4.3.	A CSÁB tevékenysége a cserevonatok elindulásáig	87
5.	A SZERVEZETT LAKOSSÁGCSERE MEGKEZDÉSE 1947 TAVASZÁN.....	90
5.1.	A kétoldalú tárgyalások újrakezdése	90
5.2.	A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság.....	93
5.3.	A lakosságcsere előkészítése	97
5.4.	Az 1947 tavaszi nyíregyházi cseretranszportok.....	100
6.	AZ 1948. ÉVI TELEPÍTÉSEK ÉS A LAKOSSÁGCSERE BEFEJEZÉSE	108
6.1.	A lakosságcsere hivatali hátterének átalakítása	108
6.2.	A lakosságcsere folytatása	110
6.3.	A rezsimisták és a háborús bűnösök kitelepítése	114
6.4.	A lakosságcsere befejezése	117
7.	A LAKOSSÁGCSERÉBEN RÉSZTVEVŐK GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VISZONYAI.....	120
7.1.	A kérdés vizsgálatának nehézségei, a rendelkezésre álló források.....	120
7.2.	A Nyíregyházára telepített felvidéki magyarok főbb statisztikai adatai	123
7.3.	A felvidéki magyarok birtokba helyezésének alapelvei	127
7.4.	A felvidéki magyarok által hátrahagyott vagyon.....	131
7.5.	Letelepítés és birtokba helyezés.....	135
8.	NYÍREGYHÁZA LAKOSSÁGA ÉS A LAKOSSÁGCSERE. BEILLESZKEDÉS AZ ÚJ LAKÓHELYEN	143
8.1.	A lakosságcsere fogadtatása	143
8.2.	Sérelmek és konfliktusok.....	146
8.3.	A nyíregyházi áttelepültek Léván	149
8.4.	Márkus József András és Márkus Mihály – két értelmiségi karrier	150
8.5.	A nyíregyházi szlovák közösség veszteségei.....	154
9.	KITEKINTÉS ÉS ÖSSZEGZÉS.....	156
	FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM.....	166
	Levéltári források	166

Statisztikák, adattárak, törvénytárak, névtárak, kézikönyvek	167
Monográfiák	169
Tanulmányok.....	172
A dolgozatban előforduló helynevek szlovák és magyar megfelelője.....	179
MELLÉKLETEK	180
I. Táblázatok.....	181
II. Ábrák	187
III. Források, képek	191
ÖSSZEFOGLALÁS.....	204
SUMMARY	205

1. BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás előzményei. A dolgozat felépítése

2009-ben nyertem felvételt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájába *Szlovák–magyar kapcsolatok 1939 és 1945 között* munkacímű dolgozattal. Az első években az Országos Levéltárban kutattam a témát, azonban érdeklődésem a nyíregyházi szlovákság életét meghatározó évek és események felé fordult. Ebben szerepe van annak, hogy 2009 szeptemberében kezdtem el a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban dolgozni, ahol feladatul kaptam a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság még rendezetlen és ezáltal teljességében még feltáratlan iratainak rendezését. Ennek és egy másik irategyüttesnek (Szabolcs Vármegye Földhivatala Telepítési Osztály) rendezése nyomán több tanulmányt írtam, előadást tartottam a lakosságcséről, kezdtem el más magyarországi és szlovákiai levéltárakban kutatni.

Janics Kálmán írja könyvének bevezetésében: „Nem szokás monográfiákat írni néptörédek történetének kiemelt időszakáról, mert az általános emberi fejlődést nagyobb közösségek útja határozza meg. De van kivételes helyzet is, amikor a szinte napokkal mérhető és szűk területre szorító történelmi dráma évtizedek feszültségéből teremt robbanásszerű döntéseket, és dob fel olyan politikai problémákat, amelyek messze meghaladják a tárgyalt tér és idő kereteit.”¹ A témaválasztásomnak a levéltárosi kíváncsiságon túl van egy mélyebb, személyes aspektusa is. A nyíregyházi szlovák² (tirpák)³ közösség tagja vagyok, amelynek asszimilációját a lakosságcsere következményei közvetlenül és közvetett módon is rendkívüli mértékben felgyorsították, a szimmetrikus kétnyelvűség megszűnt, kulturális megkülönböztető jegyeiket csaknem teljesen elhagyták. Saját családom történetének is része a lakosságcsere. Nagyapám, Bánszki János kamasz gyermekként élte át az eseményeket, bár szülei elutasították az átköltözést, rokonaik közül néhányan elmentek. Később szlováktanárként, népművelőként majd nyugdíjazása után a nyíregyházi szlovák nemzetiségi

¹ Janics, 1989. 23. o.

² A „nyíregyházi szlovákság” kifejezést dolgozatomban *Nyíregyháza és környéke szlovák lakosságára* vonatkoztatom. A bokortanyák a vizsgált korszakban közigazgatásilag mind a megyeszékhelyhez tartoztak. Egy részüket a tanyarendezés során elcsatolták a várostól: Nyírtelek és Nagycserkesz községeket ezekből a tanyákból szervezték meg, illetve a város déli határában, Kálmánháza magába olvasztott újabb keletű tanyákat..

³ A tirpák szó etimológiai eredetét több nézet van. Az egyik szerint (Simkó Gyula) a szó a *trpiet'* (szenvetni, kintlódni) szlovák szóból ered, amellyel a népcsoport illette saját magát, utalva a kezdeti nehézségeikre, a nyírségi homokon való gazdálkodás kihívásaira és a megfeszített munkára, amellyel Nyíregyháza megváltkozott a földesúri terhek alól. Más értelmezés (Márkus Mihály, Kniezsa István, Ján Botík) szerint a gömöri eredetű szó gúnyolódás. A szó etimológiájáról ld. bővebben: Németh, 1988. 7–40. o.

önkormányzat elnökeként jelen volt a formális kapcsolatok építésénél is. Elbeszélései inspiráltak és segítettek is a kutatásban.

A magyarországi szlovákok történetének feldolgozása kevés súlyt helyez a nyíregyházi szigetre, azok is leginkább a sajátos bokortanyavilággal foglalkoznak. Az utóbbi évtizedekben a „tírpák” jelzöt újra használatba vették, de a nyíregyháziak „tírpák” öndefiníciója nem kizárólag az etnikai identitás megnyilvánulása. A jelenség ma inkább a lokális kultúrához és hagyományokhoz kötődés kifejeződése, vagyis az itt élőket Nyíregyháza városához köti, nem pedig a magyarországi szlováksághoz. A jelentésváltozás részeként már nem csak az evangélikus vallású, szlovák ősöktől származók, hanem a város közössége használja magára. Ugyanakkor a szót megőrizték a kivándoroltak is, és Léva környékén meghonosodott előbb az egykori nyíregyháziakra, majd általánosan minden Magyarországról átköltözőkre vonatkozóan.⁴

A lakosságcsere-re vonatkozó levéltári iratok rendezése igen hosszadalmas feladat volt. A kormánybiztosság és jogutód szervének több ezer ügyiratát egyenként kellett keletkeztető szerint elkülöníteni és sorba rendezni, az egyéb kimutatásokat, iktatószám nélküli dokumentumokat pedig tárgyuk szerint tételekbe sorolni. A többéves feldolgozó munka olyan lehetőséget nyújtott az anyag megismerésére, amelyre egy „hagyományos”, az irattári segédletek (iktatók és mutatók) és lajstromok segítségével történő kutatás során nincs mód. Célom volt, hogy az eseménytörténeten túl a rendelkezésre álló kvantitatív adatokat is elemezzem, amely a lakosságcsere kutatásának lokális szinten többnyire még feltáratlan aspektusa.

Dolgozatomban szeretnék két, a résztvevők számával összefüggő problémára választ találni.

1. A lakosságcsere keretében Magyarországra telepítettek számáról vannak hivatalos közlések, de nagy a bizonytalanság abban, hogy ténylegesen hány főt telepítettek le az ország egyes részein, hányan érkeztek menekülteként, illetve ún. kvótán kívül. A rendelkezésre álló levéltári adatsorok alapján a Nyíregyházra telepítettek számadatára vonatkozó korábbi közlések, és így a köztudatban is élő számok egyértelműen túlzóak. Az adatok elemzése mellett arra is próbálok választ adni, hogy mi befolyásolta a város befogadóképességét, miért nem sikerült több magyart letelepíteni.
2. A statisztikák alapján a nyíregyházi egy erősen asszimilálódott szlovák közösség volt, mégis a nyíregyházi körzetből települt ki a harmadik legnagyobb csoport Békéscsaba és

---

⁴ Botik, 2011. 77. o.

Tótkomlós után. Megpróbálom arra megkeresni a választ, hogy minek köszönhető a csehszlovák agitáció sikere. Ezzel összefüggően pedig vizsgálom, hogy Nyíregyháza példája is alátámasztja-e azt az általános állítást, hogy a magyarországi szlovákok nagy hányada anyagi okokból vállalta az átköltözést, a propagandának a vagyonnal nem bíró, bizonytalan egzisztenciával rendelkező lakosságot sikerült mobilizálnia.

A lakosságcsere nem lehet csupán az eseménytörténettel és a számok elemzésével feldolgozni, így két társadalomtörténeti kérdésfelvetésem is van:

3. A második világháború után a magyar társadalomnak számos feszültséggel kellett megküzdenie, pl. a társadalom széles rétegeinek szűkölködése, a még távol lévő hadifogoly családtagok – nemcsak érzelmi, hanem gazdasági értelemben vett – hiánya, a földosztással való elégedetlenség, a helyi kollaboránsok felelősségre vonása, a koncentrációs táborokból visszatérők vagyonának visszaszolgáltatása, stb. A korabeli napilapok naponta adnak hírt tettelegességig fajult szóváltásokról, rablásokról, nem ritkán torkollt 1-1 segélyosztás kisebb tömegzavarba. A nyilvánvaló egzisztenciális gondokat kihasználták a politikai erők is az egyes csoportok egymással való szembeállítására. Így azt is szeretném vizsgálni, hogy a lakosságcsere helyi szinten milyen konfliktusokat okozott.
4. A lakosságcsereben részt vevő csoportok sorsának bemutatása a későbbi migráció, a természetes asszimiláció, a kései visszaemlékezések szubjektivitása miatt ugyan csak korlátozottan lehetséges, de vizsgálom azt is, hogy sikerült-e a lakosságcsereben résztvevő csoportoknak beilleszkedniük az új otthonukban, ápták-e kapcsolataikat a szülőfölddel és megőrizték-e identitásukat.

Dolgozatom nyolc fejezetből áll. A bevezető több alfejezetre tagolódik. Először vázlatosan áttekintem a rendelkezésre álló szakirodalmat, majd azokat a forrásörző helyeket és fontosabb irategyütteseket ismertetem, amelyeket felhasználtam kutatásaimhoz. Külön pontban foglalkozom a sajtóval, amely leginkább annak megértésében segített, hogy Nyíregyháza lakossága és a nyíregyházi szlovákság hogyan viszonyulhatott a lakosságcserehez.

A dolgozat bevezetéséhez tartozik a történelmi kontextus bemutatása is, amelyet a téma vizsgálatakor két irányból kell megközelíteni. A lakosságcsere a csehszlovákiai magyarságot a második világháború után ért megtorlások része, így az egyezmény megkötéséhez vezető út folyamatának vázlata elengedhetetlen. A lakosságcsere megindulását és lefolytatását is meghatározó későbbi nagypolitikai eseményekről, mint az 1946 őszen újra

kezdődött deportálásokról, a diplomáciai tárgyalásokról, a párizsi békéről, a kommunista térnyerésről a dolgozat későbbi fejezeteiben lesz szó. A lakosságcsere előzményeinek ismertetéséhez ugyancsak hozzá tartozik a nyíregyházi szlovákság története, mikrotársadalmi jellemzőinek feltérképezése, annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a helyi társadalmi átalakulással lépést tudott-e tartani ez a közösség vagy mely más tényezők alapozták meg a csehszlovák agitáció sikerét. Mivel a Csehszlovákiába átköltözést egzisztenciális okok miatt is vállalták az alapvetően paraszti közösség tagjai, így motivációjuk megértéséhez fontos ismerni a földbirtok-struktúrát, ezzel együtt a földosztás eredményeit és a háború végén jelen lévő szociális problémákat is. Ezek ismertetése, mivel szorosan kapcsolódnak a propagandához, az azzal foglalkozó fejezetben kapott helyet.

A lakosságcsere három évének eseményeit külön-külön fejezetekben tárgyalom. A tényleges népcserét 1946 őszén egyoldalú áttelepítések előzték meg, ennek során a kitelepülésre jelentkezettek egytizede távozott. A legtöbb szlovák 1947 folyamán költözött el a városból, a lakosságcsere keretében távozók közel 80 százaléka ekkor hagyta el Nyíregyházát. A városba irányított felvidéki magyaroknak pedig a 85 százaléka 1947-ben érkezett. A lakosságcserét lezáró 1948-as év, amikor mindössze fél ezren költöztek el és csak néhány családot helyeztek Nyíregyházára, az ötödik fejezet tárgya.

A kutatás során kiemelt figyelmet fordítottam a Nyíregyházát elhagyóknak és a városba érkezőknek a levéltári iratok nagy részét alkotó különféle összeírásaira és listáira, így a hetedik fejezet a lakosságcsereben résztvevők gazdasági-társadalmi összevetésével foglalkozik. A nyolcadik fejezetben a lakosságcsere közvetlen és közvetett hatásait mutatom be. Egyrészt külön részfejezetben elemzem a lakosságcsere fogadtatását, amelyhez a levéltári iratokon túl a sajtó és az emlékeztíróadalom is fontos forrásbázist jelentett. Ezt követően három közösség újrászervezett életével foglalkozom. Elsőként a Nyíregyházáról áttelepültek szlovákiai berendezkedésével, majd a *Sérelmek és konfliktusok* című alfejezetben a letelepített felvidéki magyarok nehézségeit mutatom be. Végezetül pedig kitérek a nyíregyházi szlovák közösség lakosságcsere által okozott veszteségeire is. A dolgozat összefoglalással és kitekintéssel zárul.

A téma feldolgozását azonban nem tekinthetjük lezártnak a helyi forrásokat tekintve sem. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Történeti Dokumentumtárába került hagyatékoknak köszönhetően a személyes történelem szintjén is továbbfolytatható a kutatás. A felcímkezett dossziékban sorakozó anyakönyvi kivonatok, ún. fehérlapok, hivatalos tájékoztatók, levelek, a Csehszlovákiában hátrahagyott vagyonról kiállított leltárak, a földtulajdont igazoló adásvételi és haszonbérleti szerződések, bankbetétek melletti családi fényképek, az elhagyott házról

készült fotók, az Andódon maradtak által küldött képes levelezőlapok a megélt történelem valóságát tárják fel. A dolgozat mellékletében helyet kapott ezekből néhány darab. A magyarországi szlovákokra vonatkozóan a Sloboda című lap szolgáltat értékes képanyagot. A képek között egyébként gyakran tűntek fel nyíregyháziakat ábrázoló fotók. Ezek mellett pedig néhány – családomhoz köthető – kép is szerepel.

A rövidebb táblázatok a könnyebb követhetőség miatt a szövegben jelennek meg, ugyanakkor néhány olyan táblázat és ábra is készült, amelyek terjedelmük miatt a mellékletben kaptak helyet. Ugyancsak a mellékletek között közlök néhány írásos forrást is.

***

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani férjemnek, Mohácsi Endrének, akivel együtt indulhattam el a szlovákiai kutatóutakra, előadásaim hallgatójaként és kritikusaként szakmai segítőttem volt, és megteremtette az elmélyült munkához szükséges nyugodt körülményeket. Szakmai támogatásáért hálás köszönetemet szeretném kifejezni témavezetőmnek, dr. Botlik Józsefnek, aki tanácsokkal látott el és biztatott a dolgozat megírására. Hálás vagyok munkahelyi vezetőmnek, Kujbusné dr. Mecsei Évának, aki az évek során számos dolgozatomat és előadásomat elolvasva segítette a megfelelő nézőpontok kialakításában, a források használatához nélkülözhetetlen módszertani és levéltár-szakmai ismeretek elsajátításában. A sokéves kutatás során számtalan segítséget kaptam hazai és szlovákiai levéltáros kollégáktól, köszönet illeti őket.

1.2. Forrásórző helyek

1.2.1. Magyarországi levéltárak

a. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

A dolgozat célja a csehszlovák–magyar lakosságcsere helyi megvalósításának feldolgozása, így a megyei levéltár témára vonatkozó iratanyagát igyekeztem a lehető legteljeskörűbben áttekinteni és feldolgozni.

A lakosságcsere lebonyolítására 1946-ban létrehozták a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságot, a csere megindulása előtt 1947 márciusától kezdődően vidéki kirendeltségeket szerveztek. A nyíregyházi kirendeltség lett a 2. számú, 1947 márciusában kezdte meg munkáját.⁵ Első vezetője Kristofóri István volt. A dolgozók száma változó: az állandó 7-8 alkalmazott mellett időszakosan ún. repülőbizottságok is működtek, akik az országban éppen ott teljesítettek szolgálatot, ahol többlet munkaerőre volt szükség. A csere legintenzívebb szakaszában is felduzzasztották az állományt. A kirendeltség 1947. november 22-ig működött, ekkor feladatait Szabolcs Vármegye Földhivatalának Telepítési Osztálya vette át. Tehát szűken értelmezve 1947. március közepe és 1947. november 22. között működött a hivatal, azonban az iratanyagban vannak korábbi, 1946-ban kelt dokumentumok is, illetve az 1947-ben felvett összeíró ívekre és egyéb dokumentumokra is kerültek a feladatot ellátó utódszervezet által tett feljegyzések.

1947 novembere után a legfontosabb forrásbázist a Földhivatal⁶ iratai jelentik, a Telepítési Osztály külön állagot kapott.⁷ A Földhivatal általános iratai a kutatás szempontjából nem bizonyultak relevánsnak. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Népgondozó Hivatal vidéki kirendeltségeinek egyes feladatait is átvették a megyei földhivatalok, így hozzájuk kerültek a menekültek letelepítésével kapcsolatos kérdések is, illetve a sváb birtokügyek. Az országnak azon részein, ahol a nagyszámú kitelepített németység helyébe telepítették a szlovákiai magyarokat, releváns forrás lehet ez is, de Szabolcs vármegyében nem volt tömeges kitelepítés, a kirendeltség működéséről pedig alig néhány irattöredék maradt fent.

⁵ MNL SZSZBML XXIV.1. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 2.sz (nyíregyházi) Kirendeltsége, 1946–1947 [1948]

⁶ MNL SZSZBML XXIV.201. Szabolcs Vármegye Földhivatala, 1945–1950

⁷ MNL SZSZBML XXIV.201/d. Telepítési Osztály, 1945–1950

Nagyon jelentősek ugyanakkor a helyi közigazgatás különböző szintű szerveinek az irategyüttese, mindenekelőtt Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai.⁸ A szabolcsi főispán⁹ és alispán¹⁰ hivatala is érintett volt a lakosságcsere lebonyolításában, így ott is található értékes források. Minthogy Nyíregyházán kívül a megyében csak elvétve történt áttelepülés és letelepítés, a járási főjegyzők és egyéb községek iratanyagai nem relevánsak.

Elszórtan vannak adatok a különböző szakigazgatási szervek anyagában (pl. adóhivatal, szociális titkárok) és az 1945 utáni néphatalmi szervek iratai (nemzeti bizottságok, földosztó bizottságok) is hasznos adalékokkal szolgáltak a dolgozathoz. Sajnos a városi rendőrség korabeli dokumentumai nem maradtak fent, mint ahogyan a jogszolgáltatási szervek levéltárba került irata is sem teljes, pedig minden bizonnyal segítettek volna a lakosságcsere néhány aspektusának, főképpen az olykor tettelegességgé fajuló konfliktusok vizsgálatában.

b. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A lakosságcsere lebonyolítására létrejött központi kormány szerv, a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság (MÁK) iratait az Országos Levéltár őrzi.¹¹

1. táblázat

A Magyar Áttelepítési Kormánybizottság szervezete 1947 márciusától¹²

I. Elnöki osztály	II. Telepítési osztály	III. Szociális osztály
1. Személyzeti ügyosztály	1. Statisztikai ügyosztály	1. Szervezési ügyosztály
2. Pénzügyi ügyosztály	2. Telepítési ügyosztály	2. Segélyezési ügyosztály
3. Gazdasági ügyosztály	3. Elhelyezési ügyosztály	3. Fogadóállomási ügyosztály
4. Közlekedési ügyosztály	4. Közlekedési ügyosztály	Fogadóállomások
5. Jogi ügyosztály	5. Belföldi kirendeltségi ügyosztály	
6. Sajtó ügyosztály	6. Kárügyi	IV. Számvevőség
7. Segédhivatal	7. Pozsonyi kirendeltség	

Az iratanyagot a későbbi rendezések során hat állagba sorolták, részben a provincia elve szerint, részben az iratok tárgyát szemet előtt tartva. Önálló iratképző szervezeti

⁸ MNL SZSZBML V.77. Nyíregyháza r.t.v. Polgármesterének iratai, 1872–1950

⁹ MNL SZSZBML IV.401. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék főispánjának iratai, 1874–1949

¹⁰ MNL SZSZBML IV.411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék alispánjának iratai, 1870–1950

¹¹ MNL OL XIX–A–15 Magyar Áttelepítési Kormánybizottság iratai, 1946–1949

¹² A MÁK szervezete fokozatosan épült ki, a hivatalszervezésről szó lesz a dolgozat későbbi fejezeteiben is. A felosztás forrása: Kiss-Káposztás, 1968. 396. o.

egységekként saját állagokban kaptak elhelyezést a Pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal,¹³ a Felvidéki Antifasiszták Csoportjának,¹⁴ valamint a körzeti határállomási kirendeltségek és körzeti biztosok¹⁵ iratai. A fond első állagába az ún. elnöki ügyeket sorolták, ezek a kormánybiztos saját hatáskörében elintézett ügyei voltak.¹⁶ Ebben a részben a más szervekkel történő levelezésen, felsőbb utasításokon, hivatalszervezéssel kapcsolatos dokumentumokon túl számos olyan egyedi ügyet is iktattak, amelyben a kormánybiztos személyes közreműködése szükségeltetett. Így például az áttelepülésre jelentkezőket ért atrocitásokat, a csehszlovák bizottság és a helyi szervek összetűzéseit, az átjelentkezettek kitelepedésével kapcsolatos problémákat, elhelyezési gondokat, és sok egyéb, egyedi eset is ezekből rajzolódik ki.

A budapesti központban működő egykori ügyosztályokon kelt dokumentumokat nem különítették el az iratok rendezésekor. A hivatal szervezete fennállása alatt többször változott, így minden bizonnyal nem is lett volna praktikus ezt az elvet követni. Az elnökin kívüli ügyosztályok megmaradt iratai a második állagban lettek elhelyezve iktatószámok sorrendjében osztályonként.¹⁷ A legteljesebben a Telepítési osztály iratai maradtak fent, a Szociális osztály irataiból csak töredék került a levéltárba. Az iratok többségét az 1948. évi ügyek teszik ki. Az állag végén a különböző eljárásrendeket, jogszabálygyűjteményeket, utasításokat és egyéb, külön kezelt aktákat helyeztek el.

A fond legterjedelmesebb része a különböző nyilvántartó lapok, névjegyzékek, összeírások, statisztikai kimutatások állaga.¹⁸ Az eltérő szempontok szerint, más-más céllal és időszakban keletkezett kimutatások értékes forrásai a témát kutatóknak annak ellenére, hogy sokszor ellentmondásosak és nem tekinthetőek pontosnak.

Önálló fondban lett rendezve a Csehszlovák–Magyar Vegyesbizottság iratanyaga.¹⁹ Három sorozatában az 1946 és 1948 közötti iktatott iratok, az ülések jegyzőkönyvei és tematikusan rendezett dokumentumok találhatóak. Sajnos, a segédkönyvek hiányoznak, így a közel másfél iratfolyóméternyi iktatott rész egyenkénti átnézéssel kutatható. A VB mellett működő kormány megbízott iratai a Külügyminisztérium iratanyagából lettek leválasztva és önálló fondba kerültek. Az iktatott iratokon kívül tárgyrendbe sorolva utasítások, jelentések, csehszlovák vagyonelkobzások, deportálások, a bizottság üléseinek előkészítő iratai,

¹³ MNL OL XIX–A–15–c MÁK Pozsonyi Magyar meghatalmazotti hivatal, 1947–1948

¹⁴ MNL OL XIX–A–15–e MÁK Felvidéki antifasiszták csoportja, 1948–1949

¹⁵ MNL OL XIX–A–15–f MÁK Pozsonyi meghatalmazotti hivatal mellett működő körzeti biztosok, 1947–1948

¹⁶ MNL OL XIX–A–15–a MÁK Elnöki iratok, 1946–1949

¹⁷ MNL OL XIX–A–15–b MÁK Általános iratok, 1946–1949

¹⁸ MNL OL XIX–A–15–d MÁK Áttelepülők nyilvántartó lapjai, magyar–szlovák névjegyzékek, vagyonösszeírások, statisztikai kimutatások, [1945] 1946–1949 [1953]

¹⁹ MNL OL XIX–A–13 Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság Magyar Tagozata, 1946–1949

jegyzőkönyvek és egyéb iratok találhatóak. Mivel a dolgozat a lakosságcsere nyíregyházi vonatkozásaira szorítkozik, így ezekből csak kevés forrást használtam fel.

A Külügyminisztérium iratai,²⁰ azon belül elsősorban a csehszlovák ügyek,²¹ megkerülhetetlenek a lakosságcsere kutatói számára. A Pozsonyi Főkonzulátus ebben az időszakban kelt iratai túlnyomórészt ugyancsak a felvidéki magyarság jogfosztására és a lakosságcsereére vonatkoznak:²² a benne megőrzött tárgyalási jegyzőkönyvek (vegyesbizottsági, Csorba-tói egyezmény előkészítésére létrehozott bizottsági), névsorok (vagyoneklobzást szenvedtek, kiutasítottak, áttelepítésre kijelöltek, menekültek, rezsimiták, stb.) és egyéb iratok miatt a korszakkal foglalkozók számára fontos forrásbázist jelentenek. A Minisztertanács a kormánybiztosság felettes szerveként ugyancsak értékes iratokat foglal magában. Az Országos Földhivatal,²³ amely 1949 tavaszától a megszűnt MÁK telepítési feladataival lett megbízva, szintén érintett volt a lakosságcsereben.

c. Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet Levéltára

A második világháborút követő kényszerű népességmozgások következtében a magyarországi keresztény felekezetek közül az evangélikus egyház szenvedte a legnagyobb veszteséget.²⁴ A magyarországi szlovákok többségében az evangélikus egyház (Békés, Csongrád, Nyíregyháza, Nógrád, Pest vármegye), kisebb részben (Észak-Magyarország, Pilis) a római katolikus egyház hívei. Némileg differenciálta a nyíregyházi szlovákságot a metodista egyház és az egyéb jelen lévő kisegyházak, amelyek a tanyabokrokban találtak híveket. Ugyanakkor az új mozgalmak kettős vallásgyakorlást hoztak magukkal, vagyis a közösség tagjai ugyanúgy evangélikusnak keresztelkedtek, ott kötöttek házasságot, gyermekeiket evangélikus iskolába járatták.

A magyarországi evangélikus levéltárak iratainak egy tekintélyes részét, a Reformáció 500-ik évfordulóját előkészítő Magyar Evangélikus Digitális Tár című projektnek köszönhetően digitalizálták és egy részük az interneten is szabadon hozzáférhetővé vált,²⁵ így a különböző típusú (egyetemes egyházi, egyházkerületi, egyházmegyei, egyházközségi közgyűlési, valamint presbiteri) jegyzőkönyvek is online kutathatóak. A Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet önálló levéltárral rendelkezik, ahol egyrészt a gyülekezet, másrészt az egyházmegye iratainak egy részét is őrzik. Az 1945–1948 közötti iratanyag sajnos

²⁰ MNL OL XIX–J–1 Külügyminisztérium, 1967–1995

²¹ MNL OL XIX–J–1–j TÜK Csehszlovákia, 1945–1964

²² MNL OL XIX–J–32–a Pozsonyi főkonzulátus, 1945–1960

²³ MNL OL XIX–K–11 Országos Földhivatal, 1945–1950

²⁴ Az evangélikus egyház nem magyar anyanyelvű híveinek elvesztéséről ld. Tóth, 2008. 73–87. o.

²⁵ <https://medit.lutheran.hu/> illetve https://library.hungaricana.hu/hu/collection/evangelikus_leveltari_forrasok/

töredékes. A háború utáni átmeneti években az egyháznak korlátozó intézkedések sorával kellett megküzdenie, nem tudtak elegendő figyelmet szentelni a lakosságcsere problémájának, az egyház vezetése, a presbiteri, egyházmegyei jegyzőkönyvek csak elvétve foglalkoztak azzal. Ugyanakkor a mindennapi lelkeszi munkában jelen volt a hívek megtartásáért folytatott munka, az ellenséges csehszlovák agitáció megfékezése és a nem hivatalos iratokban (szolgálati naplókban, illetve visszaemlékezésekben) reflektálnak a történésekre, amelyek gazdagítják a dolgozatot.

Az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött zsinati és egyházkerületi jegyzőkönyveket is áttekintettem, de azok nem foglalkoztak a nyíregyházi evangélikus szlovákok áttelepülésének kérdésével.

1.2.2. Szlovákiai levéltárak

A csehszlovák–magyar lakosságcsere kutatását mindenképpen a szlovákiai levéltári források teszik teljessé. A lakosságcserét koordináló szervek, a Telepítési Hivatal²⁶ és a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság²⁷ (továbbiakban: CSÁB) központi kormányzervekként működtek, így irataikat a Szlovák Nemzeti Levéltár őrzi. A Telepítési Hivatal fondja²⁸ kb. 164 iratfolyóméternyi, amely jórészt rendezetlen, ezért a kutatók elől zárt fond. A Telepítési Hivatal IV. osztálya az áttelepültek beilleszkedésével kapcsolatos ügyekkel foglalkozott, a gazdálkodástól kezdve az újonnan érkezettek segélyezésén keresztül, a kulturális programok szervezéséig igyekeztek az élet minden területét átfogni. Ugyanígy feldolgozatlan a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 146 ifm terjedelmű iratanyaga is.²⁹ 2012-ben jártam a pozsonyi közgyűjteményben, ahol levéltárosként hozzáférést kaptam számos dokumentumhoz. Mint ahogyan arról magam is meggyőződtem, az iratanyag sajnos teljesen áttekinthetetlen. A raktári egységeken feltüntetett egyes kezelési feljegyzések alapján a levéltárosok igyekeztek olyan iratokat előkészíteni számomra, amelyek az egykori, 13. (nyíregyházi) körzetben keletkeztek vagy arra vonatkozó 1946–1948 közötti iratok voltak.

A Telepítési Hivatal területi kirendeltségeket is működtetett, amelyeket a területileg illetékes levéltárak őriznek. Ezek a területi bizottságok az újonnan érkezett lakosság beilleszkedését voltak felelősek elősegíteni. A nyíregyházi szlovákság áttelepülésére vonatkozóan mindenekelőtt a lévai körzet iratai tartalmazhatnak értékes adatokat, a szlovákiai

²⁶ Szlovákul: *Osídlovací Úrad pre Slovensko* (szlovák rövidítéssel: OU)

²⁷ Szlovákul: *Československá presídlovacia komisia*, (szlovák rövidítéssel: ČSPK)

²⁸ SNA fond Osídľovací úrad pre Slovensko, 1945–1950 (1953)

²⁹ SNA fond Československá presídľovacia komisia v Maďarsku, 1945–1950

magyarok áttelepítésének vizsgálatához azonban mindazokat a területi levéltárakban őrzött iratokat tanulmányozni kellene, ahonnan Nyíregyházára irányítottak magyarokat.

A különböző összeírások, leltárak a lakosságcsere kétoldalúságából adódóan, jellemzően több példányban készültek. Az ingatlancsere névjegyzékek, amelyek alapján a magyarországi szlovákok és a szlovákiai magyarok telephelyeit ikresítették a szlovák hatóságok, például megőrződtek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is, a szlovákokat szállító vonatok névsoraiból pedig az Országos Levéltár mellett a megyei levéltár is őriz példányokat (néhány transzport esetében többet is).

A lakosságcsere kutatói számára különösen értékes lehet a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának fondja is.³⁰ A 3 és fél iratfolyóméter terjedelmű irategyüttes jól segédletelt, szabadon hozzáférhető. A Magyarországon bejegyzett párt 1945 és 1948 között kelt történeti értékű iratai minden bizonnyal a párt első vezetőinek (Francisci János, Szekerka János, Benyó András) repatriálása során jutottak Szlovákiába. A párt fiókot működtetett Nyíregyházán is, de az iratok közgyűjteménybe nem kerültek.

Végezetül a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött iratanyagok között figyelmet érdemelnek a Megbízottak Testületének, a Belügyi Megbízottnak³¹ és más miniszteriális szerveknek is az iratai. Kutatásaimhoz a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság megszűnésekor kelt működési beszámolót dolgoztam fel, amely több szerv fondjában (pl. Belügyi Megbízott, Pénzügyi Megbízott) is fennmaradt. A forrást egyébiránt több, a lakosságcserevel foglalkozó kutató (Vadkerty Katalin, Bukovszky László, stb.) idézi.

A központi szervek mellett mindig érdekes adalékot szolgáltatnak a magániratok, amelyek segítenek a történelmi esemény szociális és kulturális aspektusának megvilágításában, így a Kassai Állami Levéltárban őrzött Márkus Mihály személyi fondja³²a nyíregyházi áttelepülők szlovákiai beilleszkedéséről szóló fejezethez szolgált adalékokkal.

***

Mivel mind a magyarországi, mind a szlovákiai levéltári gyakorlatban teret nyer a leírási egységeket alapul vevő nemzetközi szabványok (ISAD(G)) használata, így a hivatkozásokban a legkisebb leírási egység jelét használom.³³ Ennek megfelelően csak abban az esetben kerül feltüntetésre a dobozsám, ha az iraton eredeti iktatószám vagy levéltári rendezés során kapott tételszám nincsen, valamint az irategyység (tétel) több raktári egységre is

³⁰ SNA fond Antifašistický front Slovanov v Maďarsku, 1945–1948

³¹ SNA fond Povereníctvo vnútra, (1930) 1944–1960

³² ŠAvK osobný fond Michal Markuš, (1767) 1925–2004

³³ Fond – állag – sorozat (ha van) – alsorozat (ha van) – tétel – altétel (ha van) – egyes irat (ha elkülöníthető iktatószám alapján)

kiterjed, vagyis a raktári egység ismerete nélkül másképpen nem beazonosítható a dokumentum.

1.3. A téma forrása a korabeli sajtóban. A Sloboda

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság önálló sajtóosztályt hozott létre, amely Daniel Okáli kormánybiztos közvetlen irányítása alatt működött. Fő feladata a hazai (csehszlovákiai) közvélemény tájékoztatása volt a magyarországi szlovákok viszonyairól. Az osztály munkatársai mindannyian valamely csehszlovák lapnál dolgoztak, magyarországi tudósításaikat azoknak küldték haza. A CSÁB szorosan együttműködött a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának³⁴ lapjával, a Slobodával³⁵ is. A toborzási időszak alatt a referátus minden tagjának saját rovata volt a lapban, cikkeiket a sajtóosztály vezetője vagy a főszerkesztő hagyta jóvá. Okáli a lap szerkesztőivel közvetlen kapcsolatot ápolt.

A Sloboda a párt kiadásában 1945. június 9-én Békéscsabán indult meg, majd az első néhány szám után már Budapesten adták ki. A lap nyelve szlovák, egy-egy lapszámban jelennek meg más szláv nemzetiség nyelvén (leginkább szerb és horvát) cikkek, a híradások többsége is a szlovák közösséget érintő hírekről szólt. 1946 májusától pedig a délszláv újságírók saját újságot adtak ki, így teljesen szlovákká vált a lap.

Nemzetközi kitekintésben a kezdetektől fogva élénken figyelték a Szovjetunióban zajló történéseket, de Csehszlovákiát illetően a kommunista párt és a mozgalmi hírek is kiemelt szerepet kaptak benne. Indulásakor pozitív hangnemben viszonyult a magyarországi új demokráciához, de számos cikkben fogalmazott meg kritikát az elmúlt korszakok „reakciós” gyakorlata ellen, azok pedig gyakran a jelenkori magyar kormányon csattantak.³⁶ Ezért igen kritikus volt a nemzetiségeket érintő intézkedésekkel szemben is. A csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény aláírása és a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság Magyarországra érkezése után az újság tartalma és nyelvezete is megváltozott. A magyar kormánnyal szembeni hangnem ellenségesre váltott, a hivatalos csehszlovák propagandának megfelelően minden szlovákot az áttelepítésre igyekezett rávenni. Amíg Magyarország évszázados elnyomóként, addig Csehszlovákia a jólét országaként jelent meg. Egyre többet cikkeztek a jövőbeni új hazában lévő életkörülményekről: a gazdasági helyzetről, a munkavállalók világáról, az oktatásról, Csehszlovákia fejlődéséről és általában az ott

³⁴ Szlovákul: *Antifašistický front Slovanov v Maďarsku*

³⁵ A lap pontos címe: *Sloboda – Orgán Antifašistického frontu Slovanov v Maďarsku*, (magyarul: Szabadság – A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának lapja) 1947 októberétől, a párt átalakulása után: *Sloboda – Orgán Svazu Slovanov v Maďarsku* (magyarul: Szabadság – A Magyarországi Szláv Szövetségének lapja)

³⁶ Molnár, 1987. 147. o.

tapasztalható kedvező hírekről. Ezzel együtt a szlovákok magyarországi hétköznapjaira közvetlenül hatással lévő eseményekről való tájékoztatás pedig kimaradt. A propaganda hevében a Sloboda többször közölt olyan cikkeket, amelyek alapján az ország belső rendjének és nyugalmanak megsértése miatt ideiglenesen betiltották.³⁷ 1947. február 27. után pedig egy hónapra beszüntették kiadását, amelyet a magyarországi szlovákokat ért inzultálásokról szóló cikkeinek hangneméért kapott az újság.³⁸

A Sloboda felépítése nagyjából az alábbi mintát követte: a címlapon aktuális, a magyarországi szlovákokat is érintő hírek szerepeltek, általában a legfontosabb aktuálpolitikai esemény. A lap első oldalain kül- és belpolitikai áttekintés, különféle hírek a magyarországi szlovákok életéből és Csehszlovákiából, majd egy-kétoldalas hosszabb, közvetlenebb hangvételű riport valamely szlovák közösségről vagy aktuális programról, a már áttelepültektől érkezett üzenetek az otthon várakozóknak, személyes történetek, stb. Ezek mellett állandó szépirodalmi, gyermek- és női rovat, érdekességek, színes hírek voltak. Minden számot fotókkal és rajzokkal tettek vonzóbbá. 1946. március 6. és 1948. december 31. között 181 alkalommal jelent meg a lap, az egyes számok terjedelme 4 és 28 oldal között változott. 1946 és 1947 folyamán képes mellékletekkel is jelentkezett: 17, illetve 4 alkalommal, összesen 88 oldalon. A képes lapszámok gyakoribb kiadását a háború utáni papírhiány és a magas nyomdai költségek akadályozták. 1947-ben és 1948-ban *Slovenský Kalendár* címmel kalendáriumot is megjelentettek. 1949-re is előkészítették, de azt nem tudták kiadni, a karácsonyi számban közöltek néhány oldalt tartalmából. Az újság hangneme a csehszlovák–magyar viszony átalakulása (a párizsi békeszerződés és a kommunista hatalomváltás) után megváltozott, tartalma átalakult. 1947 ősztől kezdődően a lakosságcserenek egyre kevesebb figyelmet szenteltek, ezzel párhuzamosan pedig több cikk jelent meg a Magyarországon maradók további életét meghatározó jelenségekről, például a nemzetiségi iskolák ügyéről.

A lakosságcsere toborzási időszakában a lapot 40 ezer példányban terjesztették az országban, amiből bőven juttattak a szláv párt helyi irodáinak és a vidéki CSÁB

³⁷ Például 1947. február 7-i lapszáma miatt egy hétre betiltották, így 1947. február 14-én nem jelenhetett meg. Magyar Közlöny, 33. szám (1947. február 9.)

³⁸ A cikkeken egyébiránt két súlyos atrocitásról számoltak be. Egy üllői (*Zbytočné tzv. sebavedomie sa stupňuje* In: Sloboda, 1947. február 7. (III. évf. 7. szám 4. o.), és egy csabacsúdi esettel („*Hrdinské“ dielo maďarských rendorov.* In: Sloboda, 1947. január 30. (III. évf. 6. szám 1.o.), illetve *Čo potom, keď sa raz pohár horkostí preleje?* In: Sloboda, 1947. január 30. (III. évf. 6. szám 2. o.) foglalkoztak a cikkeken. Csabacsúdon, a Lenin halálának 23. évfordulója alkalmából szervezett megemlékezésén a rendőrök agyonlöttek egy 17 éves szlovák fiataalt, egy másikat pedig megsebesítettek.

kirendeltségeknek. A példányszám a magyarországi szlovákok számához³⁹ viszonyítva igencsak magas. Az egyes számokból kb. 2000 darabot juttattak Szlovákiába, és néhány százat Romániába, Jugoszláviába és az Egyesült Államokba is rendszeresen küldtek. A lakosságcsere megkezdése után a példányszámot fokozatosan csökkentették, 1947-től 20 ezer, 1948-tól pedig 10 ezer példányt jelentetve meg. Törekvés volt arra is, hogy az anyaországbeli, csehszlovákiai újságírókat aktívabban bevonják, ennek érdekében Pozsonyban külön szerkesztőségi kirendeltséget alapítottak, de passzívnak bizonyultak.⁴⁰

2. táblázat

A Sloboda évfolyamai és a terjedelme⁴¹

Megjelenés éve	Összes lapszám	Összes terjedelem (oldalszám)
1946	80	670
1947	49	528
1948	52	520
Összesen	181	1718

A lap első főszerkesztője az Szlávok Antifasiszta Frontjának főtitkára, Fraňo Bartošek (Dr. Bartosek Ferenc) jogász volt. Az újság néplapként identifikálta magát, tartalommal való megtöltésébe a magyarországi szlovákok széles körét be kívánta vonni. A cikkeknek azonban csak kis része alatt szerepel aláírás, így nem ismerjük a szerzők kilétét. A lap működéséről szóló jelentésében Jožo M. Janík, a CSÁB sajtóreferense az újságírókat négy csoportra osztja.⁴² Az első, legtermékenyebb csoportba a CSÁB központjában vagy kirendeltségeinél dolgozók tartoztak, ők minden számban 6–8 cikket közöltek.⁴³ A második csoportba a magyarországi szlovákok képviselőit sorolja, akik a közösségüket érintő mindenféle dologról írtak, de leginkább az áttelepülésre való várakozásról. A nyíregyházi szlovák vezetők közül Márkus József Andrást és Pokoradszky Andrást említi a felsorolás. A szerzők harmadik csoportjába azok a magyarországi szlovákok tartoztak, akik nem jelentkeztek áttelepülésre.

³⁹ A hivatalos csehszlovák statisztika 500 ezer magyarországi szlovákkal számolt, az 1941. évi magyarországi népszámlálás szerint 273 283 szlovákul beszélő és 16 689 magát szlovák nemzetiségűnek valló élt az országban.

⁴⁰ SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Príloha čis. 4. Kultúrne oddelenie. 23. o.

⁴¹ SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Príloha čis. 4. Kultúrne oddelenie. 20. o.

⁴² Uo. 21–22. o.

⁴³ Néhány közismertebb szerző a csoportból: Daniel Okáli kormánybiztos, Ján Štefánik a Matica slovenská titkára, Andrej Žiak, a CSÁB helyettes vezetője, Ján Svetoň statisztikus-szociológus, Ján Novomeský író, Július Dérer evangélikus lelkész, stb.

Csak ritkán érkeztek másoktól írások, mivel – ahogyan a jelentésben írják – félték, hogy szlovák tudatuk miatt hátrány éri őket.

A Sloboda a csehszlovák áttelepítési propaganda vizsgálatának elsődleges forrása, annál is inkább, mert a korabeli magyarországi lapok és a helyi nyíregyházi újságok ekkor még nem tulajdonítottak különösebb figyelmet a lakosságcserenek. A Slobodában megjelennek mindazok a jelszavak és érvek, amelyeket az önkéntes jelentkezés és átköltözés érdekében a csehszlovák agitátorok bevetettek, valamint nyomon követhetők benne az akció egyes eseményei is. A lakosságcserehez kapcsolódó híreken túl pedig többnyire uszító narrációval ugyan, de az egyetlen olyan orgánus volt, amely a magyarországi szlovák nemzetiség életéről tudósított. Például foglalkoztak a nemzetiségi oktatással, közösségi programokkal, történelemmel, népszokásokkal. *Slobodný hlas* és *Slovenské noviny* címmel 1946–1947 folyamán állami támogatással megpróbálták a lakosságcsere propagandával egyet nem értő szlovákok saját lapot megjelentetni, de ezek az erőfeszítések hamar kudarcba fulladtak. Egyes magyarországi sajtótermékek, mint a Békés vármegyében megjelenő *Viharsarok*, reflektáltak a Slobodában írtakra,⁴⁴ igyekeztek a szlovákok kedélyeit nyugtatni, a nyíregyházi lapokban ugyanakkor nem találkoztunk ilyen írásokkal, az viszont többször is előfordult, hogy a Slobodában válaszoltak a szabolcsi lapokban írtakra.

A nyíregyházi tirpákság áttelepülését érintő cikkekkel Bukovszky László 1999-ben megjelent tanulmányában részletesen foglalkozik.⁴⁵ Az első nyíregyházi szlovákokról szóló cikk az 1946. március 18-i számban jelent meg, a CSÁB központi vezetőinek a helyi kirendeltségénél tett látogatásáról szól. Bukovszky a nyíregyházi szlovák közösségről szóló cikkeket két csoportra osztja: az elsőbe azok tartoznak, amelyek a történelemmel, néprajzzal foglalkoznak, a másik csoportba a lakosságcserevel kapcsolatos hírek tartoznak. A szerző célzottan az áttelepülés időszakában és az azzal összefüggésben megjelent cikkeket vette vizsgálat alá. A lakosságcsere későbbi szakaszában, a csehszlovák–magyar viszony átalakulása után másfajta cikkek is megjelentek a lapban, amelyek már nem kapcsolódnak az áttelepítési propagandához, pl. a nemzetiségi oktatás hírei, az aratóünnepéről szóló tudósítások. A lap természetesen részletes cikket közölt a CSÁB toborzó nagygyűléséről is, amellyel majd a dolgozat propagandáról szóló fejezete is részletesen foglalkozik majd. Az újság nem tárgyilagosan tudósított az eseményekről, azokban ritkán fordulnak elő pontos számok és adatok. A hír jellegű cikkekben is leginkább a csehszlovák agitációs álláspont erősítése a cél, újra és újra ugyanazokat a kliséket ismétlik, t.i. nyíregyházi szlovákok

⁴⁴ Molnár, 1987. 149. o.

⁴⁵ Bukovszky, 1999. 85–97. o.

évszázados elnyomása, erőszakos asszimiláció, az áttelepülésre jelentkeztettek megfélemlítése, a magyar hatóságok ellenszenvé, a szlovák felvilágosító munka nehézségei, Csehszlovákia dicsérete, a Vörös Hadsereg mint a szlovákság felszabadítója és a munka segítője, stb. A lap folyamatosan közzé tette az áttelepülők névsorát is, de mivel ezek mindig a transzportok előtt néhány nappal előzetesen jelentek meg és a nevek, címek igen pontatlanok bennük, nem megbízható forrás.

A szerkesztőség munkájáról maradtak fent irattöredékek a Szlávok Anfitasiszta Szövetségének a Pozsonyi Nemzeti Levéltárban őrzött fondjában,⁴⁶ a CSÁB munkabeszámolójában pedig részletesen ír a lapról, annak támogatásáról.⁴⁷ Annak ellenére, hogy viszonylag nagy példányszámban terjesztették az országban, csak kevés közgyűjteményben elérhető. Ezt ellensúlyozza, hogy néhány éve digitálisan szabadon elérhetővé tették a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár által fenntartott Digitális Könyvtárban.⁴⁸

1.4. Szakirodalmi feldolgozottság

A csehszlovák–magyar viszonyt 1990 előtt a Szovjetunió befolyási zónájában az országok belső rendjének szovjet módon való egységesítése határozta meg, amely az élet minden szintjén hatott és megszabta a közgondolkodást. A kommunista internacionalizmus nevében a nemzeti sajátosságok felszámolásával egységes kulturális rendszert teremtettek, amely az ideológia szerint nem országhatárokhöz vagy néphez kötődött, hanem kizárólag egy társadalmi réteghez, a proletariátushoz. 1968-tól a szovjet vezetés hozzájárult, hogy amíg az nem ütközött Moszkva érdekeivel, addig a szocialista országok bizonyos fokig saját „nemzeti útjukat” járják: Magyarország második világháborús szerepvállalása és 1956 nemzeti vonásai miatt kevés, Csehszlovákia, a csehszlovakizmusban jelen lévő pánszláv elem miatt nagyobb támogatást kapott ehhez. A nacionalizmus ilyen módon történő újraélesztése Csehszlovákiában együtt járt a nemzetiségekkel szembeni agresszív álláspont erősödéséhez és odáig is eljutott, hogy 1977-ben a kassai kormányprogramot újra kiadták az iskolák számára. Ebben a légkörben nem történhetett meg a háború utáni évek traumájának feldolgozása, a tudományos diskurzusra nemcsak a szlovák, de a magyar történetírás sem volt nyitott. Mégis megjelentek az első elemzések. 1965-ben Magyarországon is kiadták Juraj Zvara könyvét, amely ugyan nem elfogulatlan, mégis kritikusan viszonyul az 1945 utáni csehszlovák politikához és a „hazai viszonyokban gyökerező” nacionalizmusban látja a magyarüldözések

⁴⁶ SNA Fond Antifašistický fond Slovanov v Maďarsku. Inv.č. 109–110. Spisy – časopis Sloboda

⁴⁷ SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Príloha čís. 4. Kultúrne oddelenie.

⁴⁸ <http://digitalna.kniznica.info/> [Utolsó elérés: 2020-03-25]

fő okát.⁴⁹ A csehszlovákiai magyarság második világháború utáni történetének első összegzése Janics Kálmán először 1979 októberében Münchenben megjelent és széles körben ismertté vált *A hontalanság évei* című munkája. Ebben az évben közölte Balogh Sándor is közleményét a lakosságcsere-egyezményről.⁵⁰

A rendszerváltást követően a szlovákiai magyar közélet fontos elemévé vált a második világháború utáni üldöztetések történetével való foglalkozás. Ebben az időszakban egyszerre indult meg a téma tudományos igényű feldolgozása és születtek meg az első, egy-egy kitelepített közösségre fókuszáló helytörténeti munkák, személyes visszaemlékezések. Az elmúlt harminc év bőséges szakirodalmát nem lehet a teljesség igényével bemutatni, így az alábbiakban azok ismertetésére törekszem, akik a téma vezérfonalait felvetették.

A korai időszakból kiemelt jelentőségűek dr. Szabó Károly írásai, aki 1946-tól a pozsonyi magyar meghatalmazotti hivatal tisztviselőjeként dolgozott, a lakosságcsere indulásától a meghatalmazott helyetteseként pedig helyben a lakosságcsere operatív irányítója volt.⁵¹ A népcsere után a hivatal többi vezető tisztviselőjével együtt Szabó Károly is Magyarországra költözött, de a szocialista rezsimben politikai-közéleti funkciót nem tölthetett be. Nyugdíjas éveiben megírta a lakosságcsere történetét, amelynek első rövid összefoglalása 1982-ben jelent meg a *Valóság* című folyóiratban.⁵² Terjedelmes kézírata az OSZK Kézirattárában hozzáférhető a kutatók számára.⁵³

Mindmáig Vadkerty Katalin dolgozta fel legátfogóbban a csehszlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti történetét. A széles, köztük mások által nem tanulmányozott levéltári forrásbázison nyugvó három kötetes munka egyes kötetei 1993 és 1999 között láttak napvilágot, 2007-ben pedig csupán formai változtatásokkal, egybeszerkesztve is kiadták.⁵⁴ A 20. századi (cseh)szlovák–magyar kapcsolatok talán legtermékenyebb kutatója Szarka László, saját írásain túl több hiánypótló forráskiadvány⁵⁵ szerkesztésében is részt vett. A lakosságcserehez vezető út diplomáciatörténeti előzményeiről és Eduard Beneš politikai elképzeléseiről Gulyás László publikált monográfiát.⁵⁶

Mind a tudományos kutatás, mind a közösségi emlékezet szempontjából fontos mérföldkönek tekinthető a lakosságcsere keretében magyarországi áttelepítésre kijelölt szlovákiai magyarok névjegyzékeinek közzlése, amelyet Popély Árpád tárt fel és készített

⁴⁹ Zvara, 1965. 30. o.

⁵⁰ Balogh, 1979. 59–87. o.

⁵¹ Dr. Szabó Károllyal készült interjú. ld. Molnár, 1990. 82–105. o.

⁵² Szabó-Szőke, 1982. 90–94. o.

⁵³ OSZK Kézirattár, 293/I/1-3. Szabó Károly: A magyar-csehszlovák lakosságcsere története. Budapest, 1981.

⁵⁴ Vadkerty, 2007.

⁵⁵ Szarka, 2005., Popély–Šutaj–Szarka, 2007.

⁵⁶ Gulyás, 2008.

elő.⁵⁷ Az adatokra épülő elemzéseiből pedig pontosabb képet kaphatunk a csehszlovák telepítési politika elveiről. Az elmúlt években megjelent munkák között kiemelendő Gaucsík István gazdaságtörténeti összefoglalása.⁵⁸ A korábbi elemzések a csehszlovák földbirtokpolitikára és a vagyonosabb mezőgazdasági népesség veszteségeire helyezték a hangsúlyt, esettanulmányok formájában már Vadkerty Katalin monográfiájában is felbukkan a felvidéki magyarság kisemmizése, Gaucsík kötete viszont a gazdasági kifosztás egész rendszerét tárja fel. A szlovákiai magyarság második világháború utáni történetének legtermékenyebb szlovák kutatója Štefan Šutaj kassai történész, aki számos tanulmányt, önálló monográfiát közölt a témában, rendszeresen közreműködik magyarországi kiadványokban, konferenciákon.

A lakosságcsere-egyezmény és a lakosságcsere kerek évfordulói, legutóbb a 70-dik, újabb tanulmánykötetekkel gazdagították a szakirodalmat. A történeti feldolgozást Szlovákiában és Magyarországon is több szervezet koordinálja. Mindenekelőtt a somorjai Fórum Intézet tekinthető a csehszlovákiai magyarság történeti kutatása egyik bázisának, Magyarországon pedig a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete kezdte összefogni a témával foglalkozó kutatásokat és a 70. évfordulóra tudományos konferenciával, kiállítással és tanulmánykötettel emlékezett. Ki kell emelni az MTA Történettudományi Intézetének és Kisebbségkutató Intézetének, valamint a Teleki László Alapítványnak tevékenységét, de más intézmények szervezésében is zajlottak a közelmúltban konferenciák, jelentek meg kötetek a témában.⁵⁹ Jelenleg pedig a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtörténeti Intézetében folyik egy kutatás Sápos Aranka vezetésével,⁶⁰ amely komplex statisztikai adatok összegyűjtésével kívánja a lakosságcserét elemezni.

⁵⁷ A névjegyzék online adatbázisban is kutatható: <https://adatbank.sk/dokumentum-kategoriak/a-lakossagcsere-kereteben-magyarorszagi-attelepitesre-kijelolt-szlovakiai-magyarok-nevjegyzekei-1946/> [Utolsó elérés: 2020-12-12]

⁵⁸ Gaucsík, 2013.

⁵⁹ A teljesség igénye nélkül néhány példa: Szlovákiában a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Történettudományi Intézete kiadványokkal és konferenciákkal járult hozzá a téma feldolgozásához, a komáromi Kecskés László Társaság több kötetet adott ki, 2016-ban a budapesti Szlovák Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia együttesen Lakosságcsere és kényszermigráció címmel tudományos tanácskozást tartott. Magyarországon a szentendrei Skanzen, Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon c. kiállítása a német és a magyar kényszermigráció történetét dolgozta fel, a Terror Háza a 60. évfordulóra ugyancsak kiállítással emlékezett, amelyet tudományos konferencia is kísért, a békéscsabai kutatóintézet vándorkiállítása pedig 2017 óta több helyszínre is eljutott. 2016-ban az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára és Veszprém Megyei Levéltára, 2017-ben pedig az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára rendezett konferenciát, korábban a Nógrád Megyei Levéltár egy határ menti együttműködési program keretében több konferenciát is lebonyolított a szlovák–magyar történelemről.

⁶⁰ A projekt címe: *Fakty a koncepty výmeny obyvatelstva medzi československom a maďarskom – historické súvislosti v domácej a európskej politike* (magyarul: A csehszlovák–magyar lakosságcsere tényei és koncepciói – történeti összefüggések a hazai és európai politikában), megvalósítás ideje: 2019–2021 <https://www.svusav.sk/project/fakty-a-koncepty-vymeny-obyvatelstva-medzi-ceskoslovenskom-a-madarskom-historicke-suvistosti-v-domacej-a-europскеj-politike/> [Utolsó elérés: 2020-12-12]

A rendelkezésre álló forrásbázist gazdagítják a kiadott vagy kéziratban rendelkezésre álló visszaemlékezések és memoárok, amelyek a múlt belső átélése mellett sokszor elsődleges adatokkal is szolgálhatnak a tényeket illetően is. Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* 1946-ban született írása sokáig az egyedül ismert memoárként volt számon tartva. Őt azonban megelőzte Szalatnai Rezső⁶¹ publicisztikája, akinek kisebbségvédő munkái összegyűjtve 1970-ben kerültek kiadásra. Kortársuk, a szintén pozsonyi Peéry Rezső⁶² is aktív publicisztikai tevékenységet folytatott a háború utáni években, munkáiból 1994-ban jelent meg az első válogatás.⁶³ Ezek az írások a cseh és szlovák értelmiségi köröket is megcélozták, hiszen íróik már az „újarcú”⁶⁴ magyar értelmiség tagjai, identitásuk alapeleme a „felvidékiség”, már nem magyar nyelven tanultak, jól beszéltek szlovákul és a cseh és szlovák írókkal való kapcsolatkeresést fontosnak tartották. Az esszék közül többet fordításban eljuttattak a csehszlovák értelmiségi köröknek is.

Az 1945–1948 (1949) közötti időszak emlékezettörténelmét a nyolcvanas évek végén Molnár Imre, Tóth László és Filep Tamás Gusztáv kezdték kutatni. Az első válogatás 1990-ben jelent meg Budapesten.⁶⁵ A három, fent említett felvidéki magyar publicista mellett más irodalmi művek (versek, novellák, esszék, naplók) is előkerültek. Jelentős történeti forrásértékkel bírnak a visszaemlékezések is, amelyek – ahogyan Szarka László fogalmaz, éppen egyéni perspektívájuk és az egyének különböző értelmezési lehetőségei által járulnak hozzá „a történelem immanens alternativitásának tanulmányozásához”.⁶⁶ A felvidéki magyar kálvária emlékezetének megőrzését segítették a jelen időben született, szájhagyomány útján

⁶¹ Szalatnai Rezső (Nagyszalatna, 1904 – Budapest, 1977): magyar író, publicista, fordító, irodalomtörténész. A pozsonyi egyetemen végezte tanulmányait, majd tanár, illetve több magyar és csehszlovákiai lap munkatársa lett. Az első Csehszlovák Köztársaságban annak az értelmiségi iskolának a képviselője, amely a csehszlovákiai magyarságot immár kisebbségként, annak lakóhelyén identifikálja, keresve a kapcsolatot a cseh és szlovák írói körökkel. A budapesti csehszlovák kultúrattasé, Anton Straka levelezőtársa, alapító tagja a baloldali Sarlómozgalomnak, munkáját a csehszlovák írói körök is elismerték. 1938 után is Pozsonyban maradt az összezsugorodott magyar szellemi élet egyik vezetőjeként. 1945 és 1948 között aktívan küzdött a magyarokat sújtó jogfosztás ellen, 1948-ban költözött Budapestre. Magyarországon továbbra is a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok szószólója, a szlovák és cseh nyelvű munkák fordítója.

⁶² Peéry Rezső (Pozsony, 1910 – Stuttgart, 1977) magyar író, publicista. Egyetemi tanulmányait Pozsonyban, Prágában és Párizsban végezte, majd Pozsonyban tanított. Szalatnaihoz hasonlóan ő is az új „szlovenszkói” magyar értelmiség tagja, amely számára csehszlovákiai magyarság kisebbségi lét a természetes életteret jelenti, keresi a kapcsolatot a cseh és szlovák értelmiségi körökkel. Ugyancsak tagja volt a Sarló mozgalomnak. 1938 és 1945 között Pozsonyban élt, 1946-ban költözött Magyarországra. Az 1956-os forradalom leverése után emigrálni kényszerült, a Szabad Európa Rádió munkatársaként és publicistaként is aktív közéleti tevékenységet folytatott.

⁶³ Tóth–Filep, 1994.

⁶⁴ Győry Dezső 1927-ben megjelent *Újarcú magyarok* című verseskötete a kisebbségbe került felvidéki magyarság programadó munkájává vált, amelynek lényege, hogy a szétdarabolt magyarság részeként az új országhatárok között kell új életet kezdenie a szlovenszkói magyaroknak.

⁶⁵ Molnár–Tóth, 1990.

⁶⁶ Szarka, 2003. 9. o.

terjedt verses szövegek,⁶⁷ a későbbi, már magas irodalmi értéket képviselő irodalmi alkotások, legújabbban pedig rockopera, dokumentumfilmek.

Az egyes csehszlovákiai magyar közösségek traumájáról születtek meg az első kisebb térbeli egységeket vizsgáló tanulmányok, mára az egy-egy tájegységre vagy településre figyelő helytörténeti munkák sokasága jelent meg, amelyek között egyaránt vannak tudományos elemzések és egyéni, családtörténeti vonatkozású szubjektív hangvételű írások. A gútai magyarok áttelepítésének történetéről született talán számban a legtöbb tudományos munka.⁶⁸ A magyarországi szlovákság történetének feldolgozásában is helyet kap a lakosságcsere vizsgálata. Legalaposabb elemzések a dél-alföldi szlovákság kitelepüléséről készültek, amely számában és öntudatában is a legmeghatározóbb része a magyarországi szlovák nemzetiségnek.

Néhány, egy-egy térséget érintő feldolgozás túlmutat saját térbeli keretein és a benne közölt adatok és a kutatás módszertana alapján megkerülhetetlen alaplámként szolgál a lakosságcsere kutatói számára. Ilyen munka Kugler József 2000-ben megjelent monográfiája, amelyben a lakosságcsere Békés és Csanád megyei történetét dolgozta fel.⁶⁹ Könyve máig a legátfogóbb könyv a kétoldalú lakosságcseréről, elemzési módszere minta a más régiókra vonatkozó feldolgozások számára. Kugler az eseménytörténeten kívül részletesen bemutatja a háború utáni dél-alföldi viszonyokat is, amelyek szintén hozzájárultak a csehszlovák agitáció sikeréhez és meghatározták a magyarok letelepítését is. A levéltári iratok széles körét tanulmányozta a szerző, az emlékezetirodalom és korabeli sajtóban feltárt személyes történetek pedig élővé és olvasmányossá teszik a kötetet.

László Péter a Dél-Dunántúlra letelepített felvidéki magyarokról szóló könyve⁷⁰ ugyancsak gyakran idézett munka, mert abban közzétette az addigi kutatások által feltárt, a lakosságcsereben érintett magyarországi és szlovákiai települések listáját is. Bármennyire is alapos levéltári kutatást végzett a szerző, az egész országra vonatkozó pontos lista összeállítása érdekében további mikro vizsgálatok szükségesek, ezt a nyíregyházi körzetbe telepítettek példája is bizonyítja.⁷¹

---

⁶⁷ Tóth, 2014.16. o.

⁶⁸ Angyal, 2007., Bagyinszky, 2015.

⁶⁹ Kugler, 2000.

⁷⁰ László, 2003.

⁷¹ A kötet 8 olyan felvidéki települést sorol fel, ahonnan Nyíregyházára és környékére telepítettek családokat. Az általam feltárt adatok szerint azonban legalább 38 felvidéki településről érkeztek a lakosságcsere keretében magyarok a városba – igaz, jó pár család kvótán kívül vagy országon belül kérte ide helyezését. Erről részletesebben ld. A Nyíregyházára telepített felvidéki magyarok főbb statisztikai adatai c. fejezetet ill. térképen ld. 8. sz. melléklet. A Csehszlovákiából Nyíregyházára telepített/menekült felvidéki magyarok lakóhelyi adatai.

A Nyíregyházára telepített felvidéki magyarságról 1987-ben jelent meg az első írás a Szabolcs-Szatmári Szemlében.⁷² Ebben Németh Zoltán főiskolai tanár, nyelvész saját történetét meséli el a háború utolsó hónapjaitól kezdve családja nyíregyházi letelepítéséig. Néhány évvel később, ugyancsak ő közölt személyes hangvételű írást a lakosságcsereéről.⁷³ Az ide telepített felvidéki magyarok számszerű adatai ugyanakkor pontatlanok, amit sajnos, a későbbi feldolgozások is átvettek és ez az elnagyolt szám őrződött meg a köztudatban is. A városba telepített felvidéki magyarok által a kilencvenes évek elején alapított egyesület kiadásában két kötet is napvilágot látott. Dr. Fazekas Árpád orvos kötete, amely bár levéltári forrásokat is használ, nem lép túl a helytörténész invencióján, nem tekinthető a téma tudományos igényű feldolgozásának.⁷⁴ A másik kötet pedig a kitelepített Czuczor családnak állít emléket.⁷⁵ Mindkét kötet közreműködője Kiss Vendel, a felvidéki magyarok helyi közösségi szervezője. Ezek az „élő emlékezet” által előhívott kötetek annak ellenére, hogy kevés kézzelfogható adatot tartalmaznak és forrásuk szűk, fontos építőkövei mindannak, amit ma tudunk a lakosságcsere helyi vonatkozásairól és elévülhetetlen érdekük, hogy öt évtizeddel a közösen átélt megpróbáltatások után, hozzájárultak közösségük identitásának új életre keltéséhez.

A lakosságcsere keretében Lévára és környékére települő nyíregyháziakkal Bukovszky László szlovákiai történész–levéltáros foglalkozott, a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság megyei levéltárban őrzött – akkor még rendezetlen – iratanyagait, valamint szlovákiai levéltári és sajtóforrásokat felhasználva. A kilencvenes években Szászi Ferenc és Nádasdi József vállalkozott a lakosságcsereére jelentkezett nyíregyházi szlovákok statisztikai elemzésére.⁷⁶ Tulajdonképpen ez a néhány tanulmány állt tudományos előzményként rendelkezésemre. Azonban azt is meg kell említeni, hogy a város és a megye 1945 utáni történelme egészében is (újra)feldolgozásra vár. Néhány szűkebb témát vizsgáló tanulmányon túl ugyanis nincs olyan elérhető összegzés, amely az elmúlt évtizedekben levéltárba került iratok és a Magyarország modern kori történelmével foglalkozó legújabb kutatási eredményeket is alapul véve bemutatná a térség 1945 utáni átalakulását. Így a dolgozat írásakor a lakosság áttelepedési hajlandóságát nagyban befolyásoló egzisztenciális tényezőkről, mint a földkérdés, a háború utáni újjáépítés, a közigazgatási változások, a különféle néphatalmi bizottságok működése, stb. nem lehetett korszerű történeti

---

⁷² Németh, 1987.

⁷³ Németh, 1992.

⁷⁴ Fazekas, 2001.

⁷⁵ Czuczor, 2007.

⁷⁶ Nádasdi–Szászi, 1997.

feldolgozásokra támaszkodni. Ugyanígy a pártok helyi szervezeteinek 1945 és 1948 közötti történetét és a háború utáni választásokat is szükség lenne újra megvizsgálni.

A nyíregyházi szlovákokkal leginkább a néprajz és a földrajztudomány foglalkozik szívesen. Ugyanakkor mivel Nyíregyháza városfejlődése együtt járt a szlovák lakosság akkulturációjával és tanyára való kivonulásával, a folyamatot várostörténeti munkákban is elemzik. A nyíregyházi szlovákok sajátos helyzetéből adódó kulturális fejlődését Gyivicsán Anna elemezte mélyrehatóan.⁷⁷ A viszonylag bőséges szakirodalom ellenére a nyíregyházi szlovákság történetének is vannak még feltáratlan fehér foltjai, mint például a 20. század elején végbement vallásos ébredés, amelynek közvetlen hatása volt, hogy megerősítette a szlovák nyelvet a közösségi nyelvhasználatban, az új vezetőkön keresztül pedig ezt a szórvány közösséget valamelyest befonta az első világháború idején megerősödő (cseh)szlovák mozgalom hálójába.

Összefoglalva elmondható, hogy a csehszlovák–magyar lakosságcsere történetének kutatása a szlovákiai magyarság második világháború utáni sorsának kontextusában elhelyezve három évtizede élénken folyik, mára bőséges irodalma van. Disszertációmmal azon művek sorához kívánok csatlakozni, amelyek egy térségre vetítve elemzik az eseményeket. Úgy gondolom, hogy a dolgozat a felhasznált források – köztük korábban feltáratlan dokumentumokkal – bősége és az adatok sokoldalú elemzése által a tágabb perspektívát vizsgáló kutatók számára is értékes irodalmat jelenthet majd. A kutatást a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött iratanyagok hozzáférhetővé válását követően mindenképpen folytatni érdemes, a telepítést végző csehszlovák hivatalok központi és területi levéltárakban őrzött iratainak feldolgozásával.

---

⁷⁷ Gyivicsán, 1993.

2. ELŐZMÉNYEK

2.1. A csehszlovák–magyar lakosságcserehez vezető út. A lakosságcsere történeti előzményei

Az első világháború után megszületett Csehszlovákia soknemzetiségű állam volt: az államalkotó csehek (6,5 millió) és szlovákok (2,2 millió) csak együtt alkothattak többségi nemzetet a 3 millió német, 1 millió magyar és fél millió ruszin nemzetiségű állampolgár között. Az új országhatárok keretében egyesített történelmi régiók is különböző utat jártak be. A Szudétavidék, Cseh- és Morvaország a Monarchia iparilag legfejlettebb részei voltak, amelyektől a szlovák országrész ugyan elmaradt, de a Felvidék így is az összmagyarországi termelés 18,6%-át állította elő és a nemzeti jövedelem kb. 16,3%-a erről a területről származott.⁷⁸ Amíg a cseh országrészek mezőgazdasága európai viszonylatban is versenyképesnek számított, addig a dél-szlovákiai területeken a mezőgazdaság modernizációja váratott magára, keletebbre pedig, Kárpátalján a népesség kétharmadát foglalkoztató agráriumot az egykori főnemesség (Teleky, Odeschalky, Lónyay, Schönborn-Buckheim, Eszenyi, Szalánczy, stb.) nagybirtokai és nincstelen tömegek jellemezték. Különböző volt a lakosság iskolázottsági szintje is, részben ennek és a cseh nacionalizálásnak köszönhetően az egyes népcsoportok különböző arányban vettek részt nemcsak az ország vezetésében, de a helyi közigazgatásban is.⁷⁹

A magyar kisebbség hamar alkalmazkodott a megváltozott keretekhez, amely a kor Európájában viszonylagos szabadságot biztosított a nemzetiségeknek, ugyanakkor a magyar tömb asszimilációját kívánatosnak tartó vezetés számos akcióval igyekezett a déli határsávot „szlovákosítani” és a magyarság számát csökkenteni. A nacionalizálás egyik eszköze volt a földreform, amely nyomán lezajlott telepítési akcióval az etnikailag homogén déli területen újonnan létrehozott szlovák kolóniákkal a már létező szlovák nyelvszigeteket kívánták megerősíteni, összekapcsolva őket az északi területekkel és egymással. Az ország középső és keleti határsávjában pedig főként védelmi szempontokkal indokolták a cseh és szlovák telepítést.⁸⁰

⁷⁸ Gaucsik, 2013. 42. o.

⁷⁹ Kárpátaljára az első Csehszlovák Köztársaság idején kb. 40 ezer cseh hivatalnokot irányítottak ld. Botlik, 2008. 163. o.

⁸⁰ Simon, 2009. 183. o.

Dél-Szlovákia és Kárpátalja nemzetiségi összetételében a cseh-szlovák arány javítását szolgálta a népszámláláskor bevezetett „zsidó” nemzetiségi kategória,⁸¹ a közigazgatási átszervezések, amelyek egy-egy járás etnikai összetételén változtattak, illetve a népszámlások módszertana (nemzetiségre kérdeztek rá, nem anyanyelvre, a számlálóbiztosok felülvizsgálták a nemzetiségi adatokat, stb.). Első ízben az első világháború után szólították meg a határon túli szlovákokat a nemzetállam építésének ideájával, így Magyarországról és Jugoszláviából is költöztek az új hazába a gazdasági érvényesülés reményében.

A centralizmus és az unitarista cseh kormányzás politikai és gazdasági problémákat egyaránt okozott, amelyek miatt nemcsak a kisebbségek, de az államalkotó szlovákok sem voltak a körülményekkel elégedettek. A harmincas évekre ezek a jelenségek az autonomista hangok felerősödését eredményezték és ezzel együtt a vezető szlovák párt, a Hlinka-féle Néppárt⁸² hitleri Németország felé orientálódását. 1938 októberében a nagypolitikai döntés nyomán megszületett müncheni egyezményvel megszűnt a korábbi Csehszlovákia, és október 7-én az autonóm országrész kormányát is kinevezték, amit az egyéb nemzetiségek mellett a szlovákok is általában véve kedvezően fogadtak. 1939. március 14-én pedig a Szlovák Köztársaság kikiáltotta önállóságát. A Szlovák Állam, amely kétségkívül a hitleri Németország befolyási övezetében volt és létrejöttét neki köszönhette, mégiscsak a szuverenitás számos külső jegyét magán viselte: a háború kitöréséig 28 ország ismerte el, köztük Nagy-Britannia és Franciaország, később a Szovjetunió is, 1939 szeptemberében pedig azzal a szándékkal, hogy létjogosultságát bizonyítsa és egyenrangú politikai félle nőjön,⁸³ önként üzent hadat Lengyelországnak.

A határváltozások következtében a Magyarországhoz visszacsatolt terület etnikai képe is változott: a csehszlovák államapparátus cseh(szlovák) hivatalnokai és katonái helyébe az anyaországból érkeztek tisztségviselők, akik a budapesti politikai elképzelések megvalósításába kezdtek. Szlovákia és Magyarország viszonyát a politikai huzavona határozta meg: az új államnak revíziós követelése volt. Az ott maradt 58 ezer főt számláló magyar kisebbségnek pedig – ugyan a gróf Eszterházy János által vezetett Magyar Párttal politikai képviselője is volt –, Szlovákia csak annyit volt hajlandó biztosítani, amennyi jogot a magyarországi szlovákok élvezhettek. A visszacsatolt felvidéki magyarság lehetőségei egyrészt kibővültek, ami leginkább a művelődés és oktatás területén nyilvánult meg, másrészt

⁸¹ Lényege, hogy a magukat magyarnak valló zsidóságot leválasszák a magyarságtól, ezzel is csökkentve az utóbbiak számát. Szlovákiában az 1930-as népszámláláskor 9728 zsidó vallású személyt írtak össze, az 1921. évi eredménynek (21584 fő) kevesebb, mint a felét. Popély, 1991. 106. o.

⁸² Szlovákul: *Hlinková ľudová strana*, 1925-ig Szlovák Néppárt (*Slovenská ľudová strana*).

⁸³ Vnuk, 1998. 23. o.

viszont joggal érezhették magukat újra másodrangú állampolgároknak, hiszen a prágai hivatalnokok helyébe „anyások”⁸⁴ jöttek. A csehszlovák földreform revíziója nem volt kielégítő, a gazdaságfejlesztési elképzelések jó részének megvalósítására nem volt lehetőség. Bár a csehszlovák parlamentbe választott egykori képviselőik közül huszonhat helyet kapott a magyar Képviselőházban, a magyar évek alatt országgyűlési választást nem tartottak.⁸⁵

Az 1938 után önként emigrációba vonult csehszlovák vezetők a kezdettől fogva napirenden tartották az ország határainak visszaállítását és szuverenitásának visszanyerését. A Londonban – illetve néhány hónapig az Egyesült Államokban – tartózkodó Edvard Beneš 1939-től a Masaryk-i Csehszlovák Köztársaság jogi folytonosságával lépett fel, 1939. március 15. után pedig élénk diplomáciai tevékenységbe kezdett, nagy lendülettel szervezte az emigráció programját és építette ki államszervezeti kereteit. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság Franciaország megszállása után Londonba menekült tagjaiból 1940. július 9-én megalakult a Csehszlovák Köztársaság emigráns kormánya, élén Benešsel, július 21-én pedig létrehozta a Csehszlovák Államtanácsot, amely a parlament (törvényhozó hatalom) szerepét töltötte be.⁸⁶ Az Államtanács a köztársasági elnök tanácsadó szerveként működött, a törvényeket a köztársasági elnök hozta dekrétumok formájában, a londoni időszakban Beneš összesen 44 elnöki dekrétumot bocsátott ki.⁸⁷ Nagy-Britannia 1940. július 21-én, a Szovjetunió 1941. július 18-án, az Amerikai Egyesült Államok pedig először 1941. július 30-án, majd a háborúba belépését követően, 1942. október 26-án véglegesen is elismerte a londoni kormányt.

A feszítő szlovák törekvések ugyanakkor új utakat kívántak volna, a Szlovákia önállósága mellett kiálló politikai elképzelések az ellenállásban is jelen voltak. Az emigrációban lévő szlovák politikusok – mindenekelőtt a Párizsban élő Milan Hodža és Štefán Osuský – Csehszlovákia föderatív alapú újjászervezése mellett érveltek, de hamar elszigeteltté váltak. Beneš 1943. március 13-i rádióbeszédében a demokratikus alapon újjászervezett Csehszlovákiáról beszélt, hangsúlyozva azt is, hogy a háborúból vesztesként kikerülő szlovák népet csak a csehszlovák kormány mentheti meg.⁸⁸ A müncheni döntés következtében megszületett aszimmetrikus állammodell, amelyben Szlovákia és Kárpátalja

⁸⁴ Anyások (*anyáši*): az első bécsi döntés után a trianoni Magyarországról a visszacsatolt felvidéki területre átköltözött magyarok.

⁸⁵ A háborús Szlovák Állam magyarságára vonatkozóan ld. Molnár Imre gróf Eszterházy Jánosról szóló munkáit, kiváltképpen 2010-ben megjelent Eszterházy János élete és mártírhalála című monográfiáját. A visszacsatolt részek 1938 és 1945 közötti időszakára vonatkozóan ld. Simon, 2014.

⁸⁶ Gulyás, 2008. 286–287. o.

⁸⁷ Szarka, 2005. 11. o.

⁸⁸ Gulyás, 2008. 333. o.

területi autonómiát kapott saját kormányzattal éppúgy elutasította, mint a területi veszteségeket.

Szlovákia területén is formálódott az ellenállás: a kommunisták (Vladimir Clementis, Gustav Husák, Ladislav Novomesky, Daniel Okáli) és a polgári blokk (Jozef Lettrich, Peter Zaťko, Ján Ursiný, stb.) az ún. Karácsonyi Egyezményvel 1943-ban megalakították a Szlovák Nemzeti Tanácsot⁸⁹. Ebben elkötelezték magukat a Csehszlovák Köztársaság megújítása mellett, elismerték az Edvard Beneš által vezetett emigrációs kormányt és a külföldi ellenállást, de Szlovákia területén az SZNT maga kívánta a hatalmat gyakorolni. 1944. augusztus 29-én kirobbant a Szlovák Nemzeti Felkelés, 1944. szeptember 1-jén az SZNT deklarálta, hogy Szlovákia területén átveszi a hatalmat. Az önállóan cselekvő szlovák mozgalom viszont veszélyt jelentett az emigrációs kormány háború utáni rendezésről szóló elképzeléseire, ezért a Beneš-kormány a német megszállás elleni fegyveres felkelés hősiességét igyekezett saját politikai pozíciója megerősítésére felhasználni. A londoni és szlovákiai vezetők közötti hosszas és nehézkes tárgyalások eredményeképpen az SZNT megkapta jogköreinek elismerését, de a nehéz egyezség előrevetítette, hogy Beneš nem tartja a kérdést lezártnak.⁹⁰ Az önálló Szlovákiának külföldön sem volt számottevő támogatója, háborús szerepvállalása, mindenekelőtt a zsidók deportálása pedig lehetetlenné tette, hogy egy kiugrási kísérlettel biztosíthassa fennmaradását.

A londoni emigráció (Edvard Beneš, Ján Šrámek, Ján Masaryk, Hubert Ripka, František Moravec stb.) mellett jelentős erőt képviseltek a Moszkvában élő és a szovjetek által támogatott csehszlovák kommunisták (Clement Gottwald, Karol Šmidke, Rudolf Slánský), akiknek elképzelései a háború utolsó szakaszában egyre meghatározóbbá váltak. A kommunisták nagyobb szerepet szántak a néphatalmi szervezeteknek (nemzeti bizottságoknak), a londoniak a masaryki demokráciában bíztak, a kommunisták ragaszkodtak a szlovákok önálló nemzetként való elismeréséhez, Beneš cseh-szlovák egységben gondolkodott, a németek és a magyarok megbüntetésének szükségességében viszont egyetértettek. A londoni kormány és a Szovjetunió 1943. december 12-én kötött barátsági és együttműködési szerződése megpecsételte a kommunisták vezető szerepét a háború utáni rendezésben.

A nagyhatalmak által legitimnek tekintett csehszlovák kormány az etnikai homogenizálást a más nemzetiségű népesség eltávolításával kívánta megoldani. A magyar kisebbség kitelepítésének terve 1941-től jelent meg Beneš nyilatkozataiban. Kezdetben a németek, mint az ország feldarabolásáért felelőssé tett nemzethez tartozók kitelepítésével

⁸⁹ Szlovákul: *Slovenská národná rada*, röviden: SZNT

⁹⁰ Kováč, 2001. 229. o.

számoltak, az 1943. decemberi moszkvai tárgyalások után pedig a magyarok kitelepítése is része lett a csehszlovák kormányprogramnak.⁹¹ Beneš mellett Clement Gottwald és köre is mellette érvelt. A németek kitelepítéséhez már jóval a háború vége előtt, 1943 közepén hozzájárult két szövetséges nagyhatalom, Nagy-Britannia és Szovjetunió, illetve Rooseveltnél is egyetértett azzal, hogy a németek számát telepítésekkel minimálisra kell leszorítani.⁹² A magyarok kitelepítésének gondolatát ugyanakkor csak a Szovjetunió támogatta, a másik két szövetséges beleegyezését nem sikerült megszerezni. A nemzetközi hatalmak meggyőzése érdekében felépített érvrendszer szerint az etnikai homogenizálás a béke záloga, amely csak kitelepítéssel érhető el, mert a határrevízió a korábbi agresszió jogosságát igazolná. Egyszersmind a német és magyar lakosság kitelepítése az új Csehszlovákia kényszerű feladata is, nemzeti önvédelem, mert az országban élő nem szláv etnikumok veszélyt jelentenek a csehszlovák népre.

Az emigráns kormány és a moszkvai csehszlovák kommunisták arra is kísérletet tettek, hogy a csehszlovákiai magyarok kitelepítése a magyar fegyverszüneti egyezménybe bekerülhessen, de végül ezt az óhajt a Szovjetunió is figyelmen kívül hagyta.⁹³

A Csehszlovák Köztársaság újjászületésének egyik legfontosabb feltétele volt az 1938. október 6. előtti határok visszaállítása, a müncheni egyezmény és az első bécsi döntés annulálása, amelyet már 1942-ben megtettek a szövetségesek, a békefeltételek aláírásával pedig Magyarország is. Diplomáciai sikerként könyvelhették el, hogy az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt szövegbe bekerült a bécsi döntések érvénytelenítése és a magyar kormány vállalta, hogy az 1937. december 31-i határai mögé vonja vissza csapatait, ezeken a területeken megszünteti a közigazgatást, és jóvátétel fizetésére kötelezte el magát a Szovjetunió, Jugoszlávia és az Egyesült Nemzetek mellett Csehszlovákia irányába is. A szerződés alapján felállított Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrizte a fegyverszünet végrehajtását, utasításait a magyar kormány köteles volt követni. A tárgyalások során a csehszlovák vezetőknek sikerült elérniük, hogy befolyást szerezzenek a SZEB-ben is. A tárgyalóasztalnál nem egyenrangú félként ültek: Magyarország a sikertelen kiugrások után Hitler utolsó csatlósának számított, Szlovákia háborús szerepvállalása ellenére Csehszlovákia

⁹¹ Szarka, 2005. 14. o.

⁹² Gulyás, 2008. 314. o.

⁹³ Beneš 1944. december 26-án Ivan Csicsajev megbízott útján értesült a Moszkvába küldött magyar béke delegátusról. Ripka, a csehszlovák kormány külügyminisztere 1944. december 30-án nyújtotta át a kormánya kívánságait a Szovjetunió londoni követének, Fedor Gusevnek és Csicsajevnek, amelyek között a csehszlovákiai magyarok kitelepítése is szerepelt. Ugyan a londoni szovjet diplomaták biztosították támogatásukról a cseheket, a moszkvai tárgyalások során Molotov is a magyarok kitelepítése mellett foglalt állást, a brit és amerikai fél nem kívánta ezt a békekötés tárgyává tenni. A tárgyalásokról bővebben ld. Šutaj, 2014. 18–25. o.

a győztesek oldalán állt. Magyarország nemzetközi mozgástere beszűkült, korlátozott szuverenitását az ideiglenes fegyverszüneti egyezményben is rögzítették, külpolitikai lépéseit és fontosabb belpolitikai intézkedéseit egyeztetnie kellett a SZEB-bel.

Beneš korán felismerte, hogy Közép-Európában Szovjetunió befolyásával kell majd számolnia, terveit pedig a szovjet érdekeknek is megfelelték. Néhány hónappal később, Kárpátalja elvesztése kapcsán viszont a csehszlovák vezetés is megtapasztalta a szovjet nyomással szembeni tehetetlenséget.⁹⁴ Annak ellenére, hogy Beneš a háború alatt többször is késznek mutatkozott Kárpátalja átengedésére, Moszkva olyan körülményeket teremtett, amelyek folytán Csehszlovákia nem jutott alkupozícióba és Kárpátalja nem nagylelkű engedményként került szovjet fennhatóság alá, hanem „a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően, és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesült ősi hazájával”.⁹⁵

1945 márciusában szovjet közvetítéssel Moszkvában háromoldalú tárgyalások zajlottak a Szlovák Nemzeti Tanács vezetői, a londoni kormány és a csehszlovák kommunista emigráció között, amelynek eredményeképpen elfogadták a kommunisták által kidolgozott kormányprogramot. A vezetők a szovjetek által biztosított különvonaton április 3-án visszatértek az országba, másnap elnöki dekrétummal Beneš elnök kinevezte a kormány tagjait. A huszonöt fős koalíciós kormányban kilenc szlovák politikus (négy–négy kommunista és demokrata, egy pártunkívüli) kapott helyet, április 5-én pedig Zdeněk Fierlinger miniszterelnök kihirdette a kassai kormányprogramot⁹⁶, amelynek célja az etnikailag homogén nemzetállam megteremtése volt.

A lakosságcsere gondolata már korábban is felmerült szlovák politikai körökben, az első bécsi döntést megelőző komáromi tárgyalásokon Jozef Tiso vetette fel a Csalóköz átadása után Szlovákiában maradó magyar kisebbség és a magyarországi szlovákság kicserélésének ötletét, de azzal nem foglalkoztak. Kisebbségi területek átadásával egybekötött lakosságcsere terve 1941–1942 folyamán Beneš nyilatkozataiban is megjelent. Az 1944. november 23-án megfogalmazott memorandumában⁹⁷ pedig a német nemzetiségűek teljes kitelepítése mellett fenntartja a jogot arra, hogy azokat a magyar személyeket kitelepítse, akik

⁹⁴ Szarka, 2007. 11. o.

⁹⁵ Szerződés a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság között Kárpát-Ukrajnára vonatkozóan. 1. cikk Moszkva, 1945. június 29. A szerződés szövegét közli: Vida–Zseliczky, 2004. 252–254. o.

⁹⁶ Az új csehszlovák kormány, a csehek és szlovákok Nemzeti Frontja kormányának programja (Kassa, 1945. április 5.) Szövegét ld. Popély–Šutaj–Szarka, 2007. 105–115. o.

⁹⁷ A memorandum szövege angolul olvasható: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v02/d577> [Utolsó elérés: 2020-09-01]

a köztársaság ellenségeinek mutatkoztak és megjegyzi, hogy a magyar kisebbség kérdésének megoldására a lakosságcsere is kézenfekvő megoldásul szolgálhat.

A magyarok kitelepítésének ügyét a csehszlovák kormány továbbra is nemzetközi hozzájárulással akarta véghezvinni és a némettel együtt kezelve a potsdami konferencia (1945. július 17. – augusztus 2.) elé terjesztette az 1944 év végén memorandumban megfogalmazottakat. A szovjet vezetés az 1943 decemberi moszkvai tárgyalások óta a csehszlovák elképzeléseket támogatta, sőt, annak érdekében is mindent elkövetett, hogy Magyarország befogadja a kiutasított magyarokat.⁹⁸ Ezzel szemben a brit, de legfőképpen az amerikai diplomácia a háború utáni rendezésben még a Magyarország javára történő területi korrekciót is lehetségesnek tartotta. Így Potsdamban a nagyhatalmak csak a közép-európai államokban élő németek kitelepítéséhez járultak hozzá, a szlovákiai magyarkérdés tárgyalását a két ország ügyének tekintve elutasították.⁹⁹

A német és a magyar kisebbség felszámolására tett törvényalkotó és gyakorlati intézkedésekkel viszont nem várták meg a nemzetközi döntéseket, azok már jóval a nagyhatalmi konferencia előtt megkezdődtek. A szlovákiai magyarok ügye Beneš preferenciarendszerében jóval a németek után kapott helyet, a magyarellenességet leginkább a kommunista politikusok képviselték.¹⁰⁰ A magyarkérdés megoldására többféle eszközt felhasználtak: a lakosság különféle intézkedésekkel (vagyonelkobzás, kiűzés, stb.) lakóhelye elhagyására kényszerítését, a szervezett kitelepítést, belső telepítést – deportálást és a reszlovakizációt.¹⁰¹ A szovjet csapatok előrenyomulása következtében a Szlovák Nemzeti Tanács által átvett területeken 1945-től kezdve a gyakorlatban is bevezették az 1944 őszétől hozott magyar- és németellenes intézkedéseket.

Az SZNT 1944. szeptember 1-jei 4/1944. sz. rendelete betiltotta a Magyar Párt működését, két nappal később a 6/1944. sz. rendelet értelmében bezárták azokat a német és magyar nyelvű iskolákat, amelyeket 1938. október 6. után létesítettek, megtiltották a német és magyar nyelvű istentiszteleteket azokban a községekben, ahol 1938 októbere előtt nem voltak. 1945 februárjában a 4/1945. rendelettel pedig konfiskálták az „anyások” és az 50 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező magyarok és minden német nemzetiségű földjét. A németek esetében az antifasiszta ellenállásban való aktív részvétel jelenthetett felmentést, a magyarok

⁹⁸ Szarka, 2016. 251. o.

⁹⁹ A szlovák történészek álláspontja szerint nem elutasították, hanem csupán nem tárgyalták a csehszlovákiai magyarság ügyét. ld. Šutaj, 2014. 31. o.

¹⁰⁰ A szlovákiai magyarsággal szembeni erőteljes fellépés terve a kommunisták 1945 márciusi kassai tanácskozásán elfogadott pártprogramjában jelent meg. A magyarok megbüntetésének ebben megfogalmazott elvei alapján tulajdonképpen valamennyi magyart meg kellett büntetni, és kilátásba helyezte földjei elvételét. Kegyelmet ez alól csak az aktív antifasiszták kaphattak. Elemzi: Szarka, 2007a. 21. o.

¹⁰¹ Szarka, 2016. 253. o.

esetében viszont semmi. Ezek a rendeletek ugyanakkor nem a magyar kisebbség egészét kívánták büntetni, még nem a magyarság felszámolása volt a cél, hanem az 1938 és 1945 között történtek revansaként hozták azokat. Ezzel párhuzamosan pedig a front mögötti területen az élet újrarendezésében a magyar lakosság is aktív szerepet vállalt és a tiltó rendeletek ellenére a közigazgatásban is részt vettek, a magyarellenes közhangulat csak fokozatosan nyert teret.

A kassai kormányprogram kihirdetését követően, 1945 májusa és augusztusa között szervezetteren és erőszakosan mintegy 660 ezer¹⁰² német nemzetiségű személyt űztek el Csehszlovákiából, elsősorban a cseh országrészekből. A szlovákiai németeket a háború utolsó hónapjaiban Németországba evakuálták, sokan pedig a cseh területekre menekültek. A németek elleni düh elszabadulásához a német népet kollektíven elítélő nemzetközi felhatalmazás is hozzájárult. A potsdami nagyhatalmi konferencia törvényerőre emelte a kollektív bűnösség elvét, elmosva a különbséget a nemzetiszocialista rendszerrel kollaborálók és az események néma átéllői között. Ugyanakkor a potsdami döntésben megfogalmazott megvalósítás visszafogta és szervezett mederbe terelte a csehszlovákiai és lengyelországi németek elleni pogrom-szerű fellépéseket. 1948-ig Csehszlovákiából szervezetteren még 2,2 millió németet telepítettek ki.

A kormányprogram VIII. pontja értelmében azokat a németeket és magyarokat, akik a müncheni döntés után költöztek az ország területére, azonnal kiutasították. A Csehszlovák Köztársasághoz lojális németek és magyarok visszakaphatták állampolgárságukat, a többiek viszont elveszítették, illetve újra optálhattak érte, fenntartva a kérelmek egyéni elbírálásának jogát. A kormányprogram megalapozta a csehszlovákiai magyarság jogfosztásának törvényi hátterét. 1945 májusától az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásáig, 1945. október 28-ig az államelnök dekrétumokkal kormányzott.¹⁰³ Az új csehszlovák kormány megalakulásával Szlovákia területén két kormány működött, ugyanis az SZNT még mindig hatalmat gyakorolt, amelyet a kassai programban is rögzítettek (VI. pont). A jogkörét megerősítette a 30/1945. számú rendeletével, amely kimondta, hogy Szlovákia területén a törvényhozói hatalmat az SZNT gyakorolja, közös ügyekben pedig a köztársasági elnök egyeztet vele. Ennek köszönhetően pedig néhány dekrétum nem kerülhetett bevezetésre, egyes kérdéseket (népbíróság, retribúció, reszlovakizáció és belső kolonizáció) pedig éppen a nemzeti tanács

---

¹⁰² Gulyás, 2008. 352. o. Más történészek ennél is több német elűzéséről írnak, Szarka László 750 ezer német erőszakos kitelepítését említi ld. Szarka, 2007a. 15. o.

¹⁰³ Az első államelnöki dekrétumok a londoni emigrációs időszakban születtek. Az ezek jogfolytonosságáról szóló történészi álláspontokról ld. Szarka, 2005. 10–12. o.

rendeletei szabályoztak.¹⁰⁴ Sem az elnöki dekrétumok, sem az SZNT rendeletei nem tettek különbséget a háborús Szlovák Állam és a bécsi döntéssel elcsatolt területeken élő magyarok között.

A kormányprogram meghatározta az új néphatalmi közigazgatási szervek, a nemzeti bizottságok rendszerét, amelyből az SZNT 1945. április 7-én kiadott 26/1945. sz. rendelete kizárta a németeket és magyarokat, és kimondta, hogy a német és magyar többségű községekben és járásokban a Belügyi Megbízotti Hivatalnak kell komisszárokat vagy közigazgatási bizottságokat kineveznie.¹⁰⁵ A magyarok nem lehetettek politikai pártok és tömegszervezetek tagjai sem.

A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 25-én kihirdetett 44/1945. sz. rendelete értelmében a magyar és német közalkalmazottakat elbocsátották állásukból, megvonták tőlük az állami nyugdíjat, ez alól az igazoló bizottságok sem nyújthattak felmentést. A rendelet a nemzetiség megállapításánál a származást, a családi érintkezésben használt nyelvet, illetve azt vette figyelembe, hogy az illető 1938. október 6-a után milyen nemzetiséghez tartozónak vallotta magát. Néhány nappal később, június 5-én az SZNT 50/1945. sz. rendelete az államilag megbízhatatlan személyek vagyona felé nemzeti gondnokokat rendelt ki, ez alól csak az antifasiszta ellenállásban aktívan részt vett magyarok mentesülhettek. A potsdami konferencia elutasításával elszállt a magyarság teljes és egyoldalú kitoloncolásának terve, de felerősödött a jogfosztás üteme. Az értekezlet zárónapján, 1945. augusztus 2-án jelent meg a 33/1945. sz. elnöki dekrétum, amely megfosztotta a német és magyar lakosságot csehszlovák állampolgárságától. Ezzel teljessé vált a jogfosztás, ez a dekrétum lett a további intézkedések jogi alapja, a hatálya alá tartozókat nem lehetett alkalmazni, megszüntették a nyugdíjak és egyéb szociális ellátások folyósítását. Kivételt csak az aktív antifasiszták kaphattak.

Az etnikai homogenizáció felgyorsítását leghatékonyabban a magyar lakosság fizikai eltávolítása szolgálta, az első akciókra 1945 tavaszától került sor. A magyar fegyverszüneti egyezményre hivatkozva Csehszlovákia elhagyására szólították fel az 1938 után betelepülteket.¹⁰⁶ Kassáról kb. 1700 családot toloncoltak ki 1945 márciusában, Pozsonyban az 1936. évi 131. sz. államvédelmi törvényre hivatkozva a német, majd a magyar lakosságot is gyűjtőtáborba kényszerítették, közmunkára kötelezték, lakásaikat szlovákoknak utalták ki. Az akció célja a német és magyar többségű város elszlávosítása volt. A csehszlovák adatok szerint 1945 tavaszán – nyarán majdnem 32 ezer anyaországit toloncoltak vissza

¹⁰⁴ Popély–Šutaj–Szarka, 2007. 19. o.

¹⁰⁵ Tartalmilag ugyanezt mondta ki Beneš elnök Londonban kiadott 18/1944. sz. dekrétuma is.

¹⁰⁶ A fegyverszüneti egyezményben Magyarország hivatalnokai visszahívását fogadta el, a más foglalkozású trianoni területről érkezettekkel szemben viszont nem vállalt kötelezettséget.

Magyarországra.¹⁰⁷ Ezeket a családokat vagyonuk nélkül űzték ki, a menekültek ellátása nagy anyagi terhet jelentett az anyaország számára, annál is inkább, mert a Délvidékről és Erdélyből is menekült tömegek érkeztek. A kitelepítések embertelensége miatt a magyar kormány több alkalommal is tiltakozott a SZEB-nél, jegyzéket intézett a szovjet, a brit és az amerikai képviseltekhez. Az angolszász hatalmak elzárkóztak a kérdésbe való aktív beavatkozástól, a magyar kisebbség dolgát bilaterális alapon a két ország között elrendezendő ügynek tartották.¹⁰⁸ Az egyoldalú transzfer tervét a cseh vezetés még sokáig napirenden tartotta, a lakosságcsere-egyezmény aláírása után sem adta fel, a párizsi békekonferencia elé vitte 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésének javaslatát. Álláspontját támogatta a Szovjetunió mellett a lengyel, az ukrán és a jugoszláv delegáció is, ugyanakkor az Egyesült Államok és az angolszász országok képviselői heves ellenállást mutattak. A németek kitelepítésének kegyetlensége és a csehszlovák hatóságok magyarokkal szembeni túlkapásai miatt sem járulhattak hozzá a csehszlovák tervekhez. Ezzel együtt a transzfer feladására kényszerítette a csehszlovák delegációt az is, hogy a lakosságcserevel és kitelepítéssel összekötött területátadások veszélye is fennállt, mivel a béketárgyalások idején sem az amerikai, sem a brit álláspont nem tartotta megváltoztathatatlannak az 1938 előtti határokat.¹⁰⁹

Az első közmunka elrendeléseket a háborús romok eltakarítására 1945 tavaszán hozták, ekkor még lakóhelyük közelébe alkalmaztak polgári foglalkozású egyéneket, de Daniel Okáli közvetlen közreműködésével már csehországi munkaerő erőszakos toborzására is sor került.¹¹⁰ A csehországi deportálások jogi alapját az 1945. szeptember 19-én kiadott 71/1945. sz. elnöki dekrétum teremtette meg, amely a 33/1945. sz. dekrétum alapján az állampolgárságuktól megfosztott személyek munkakötelezettségéről rendelkezett, és a 88/1945. sz. elnöki rendelet további részletekben szabályozott. Fontos – és később figyelmen kívül hagyott részlet – hogy ezek a dekrétumok munkaköteles egyénekről, nem pedig családok deportálásáról rendelkeztek. 1945 őszén a szlovák szervek 10 ezer magyar férfi kirendelését ígérték meg a cseh országrészek mezőgazdasági idénymunkáinak

¹⁰⁷ Popély, 2014. 14. o. ill. Šutaj, 2005. 19. o.

¹⁰⁸ Földesi, 2007. 130–131. o.

¹⁰⁹ Szarka, 2016. 249–250. o. A történészek itt arra is felhívják a figyelmet, hogy az 1945 óta történt magyarellenes intézkedések, a kitoloncolások, deportálások az amerikai és brit diplomatákban visszatetszést keltettek, nem akartak ahhoz hozzájárulni, hogy a csehszlovákiai magyarság a németekhez hasonló sorsra jusson (Szarka, 2016. 244–245. o., Popély, 2014. 16. o.). Ugyanakkor más történészek arra is hangsúlyt helyeznek, hogy az angolszászok ezzel együtt Magyarország svábokkal szembeni magatartását is elítélték (Ungváry, 2015. 254. o.).

¹¹⁰ Vadkerty, 2007. 20–21. o.

elvégzésére.¹¹¹ A főleg a nyugati országrészre korlátozódó toborzást fegyverrel felszerelt katonai egységek végezték, vonaton szállították a munkaerőt Csehországba. Az akció keretében deportáltakat csehországi gazdáknál helyezték el, fizetést a munkájukért nem kaptak. Ezzel egy időben a belső telepítések is kezdetüket vették, az észak-keleti és árvai szlovák falvakban már nyár óta tartott a lakosság toborzása,¹¹² így a kényszermunkáról hazatérők már sokszor mást találtak otthonaikban.

A potsdami konferencia tovább erősítette a csehszlovákiai magyar kisebbség bizonytalan helyzetet. Magyarország elutasította a lakosságcserét, az ideiglenes fegyverszüneti egyezményben foglaltak ellenére bízott a határok kiigazításában, így a tárgyalások nem indultak el. 1945. szeptember 2-án a magyar kormány jegyzéket intézett a Külügyminiszterek Tanácsához, amelyben meghallgatását kérte a csehszlovákiai magyarok ügyében. A jegyzékben vizsgálóbizottság felállítását kérte a két ország közötti vitás kérdések megoldására. Mivel válasz nem érkezett és a felvidéki magyarok elleni fellépések erősödtek, a kérést november 20-án megismételte, a nagyhatalmak hallgatásukkal tudatták, hogy továbbra sem kívánnak az ügybe belefolyani.¹¹³ A közöny ellenére Magyarország diplomáciai elszigeteltsége oldódni látszott, a győztes hatalmak egyre gyakrabban folytattak megbeszéléseket magyar diplomáttal, ami lépésekre sarkallta a csehszlovák kormányt. 1945. október 9-én Prága jegyzéket intézett a magyar kormányhoz, amelyben sürgette a magyarországi csehek és szlovákok visszatérését és a SZEB közvetítését kérte a vitás kérdésekben. A tárgyalások elősegítése érdekében, két héttel később, október 25-én felfüggesztették a vagyonekbevételeket.

Kormányközi tárgyalásokra 1945 decemberében került sor, de Gyöngyösi János és Vladimír Clementis megbeszélései hamar félbeszakadtak. A prágai tárgyalásokon a magyar küldöttség a lakosságcserét területileg igen korlátozottan tartotta elfogadhatónak, ragaszkodott a paritásos alaphoz és csak azokon a területeken, ahol a magyarság kisebbséget alkot, egyébként a határkiigazítások mellett érvelt. Ezen kívül pedig elvárta a Csehszlovákiában maradó magyar kisebbség jogainak garantálását. A csehszlovák küldöttség ugyanakkor kifejtette, ha a népcserével nem lehet elérni a kérdés megoldását, a csehszlovák kormány más megoldási javaslatokat is fenntart magának. A tárgyalások eredménytelenül végződtek, újraindításukra a budapesti vezetés a felvidéki magyarok üldözésének leállítását

¹¹¹ Az 1945 őszi közmunka keretében a Szociális ügyek Megbízotti Hivatala szerint 1945. december 5-ig 9247 magyart deportáltak. A Telepítési Hivatal vezetője ugyanekkor 12 ezer főről számolt be. Šutaj, 2005. 28. o.

¹¹² Ennek az első kolonizációnak az eredménye nem ismert, Vadkerty Katalin kb. 3–3500 szlovák családra (17–20 ezer főre) teszi a déli járásokba települtek számát. Vadkerty, 2007a. 44. o.

¹¹³ A Szovjetunió nem válaszolt, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia pedig hónapokkal később (1946 februárjában, illetve márciusában) utasította el a kérést.

követően volt hajlandó. A következő megbeszélések 1946. február 6. és 10. között ugyancsak Prágában zajlottak, habár a magyar fél Budapesten kívánt tárgyalni. A küldöttségnek ragaszkodnia kellett az arányos cseréhez, egy csehszlovák–magyar vegyes bizottság felállításához, ahhoz, hogy a kitelepítésre jelölt csehszlovákiai magyarok vagyonát összeíró bizottságban kapjon helyet egy magyar hivatalnok is és kötelezettséget akart arra vonatkozóan, hogy a cserét követően a felvidéki magyarok társadalmi összetétele nem változik.¹¹⁴

A tárgyalások végül eredményesen zárultak: Magyarország hozzájárult a lakosságcsere paritásos alapon történő lebonyolításához, cserébe a csehszlovák kormány elfogadta a magyar kéréseket a lebonyolítás módjára vonatkozóan és kötelezte magát arra, hogy a magyarok elleni megtorló intézkedéseket beszünteti. Megállapodtak abban is, hogy amennyiben belátható időn belül nem sikerül megegyezniük, a további kérdéseket a békekonferencia elé viszik. A következő találkozásra 1946. február 26-án Budapesten került sor, ahol a két ország külügyminiszterei aláírták a lakosságcsere egyezményt. Az egyezmény végső soron nem a csehszlovák politika győzelme és magyar kormány kapitulációja, hanem az egyetlen lehetősége volt annak, hogy Magyarország a szlovákiai magyarok érdekében aktívan felléphessen.

Az egyezmény megkötése ellenére a két országnak még maradtak követelései egymással szemben. Magyarország bízott abban, hogy a közeledő béketárgyalásokon etnikailag igazságosabb határokat sikerül meghúzni, Csehszlovákia pedig még 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítését kívánta elérni és területi igényekkel is fellépett. Mindezek miatt a felvidéki magyarság kálváriája sem ért véget. Folytatódtak a vagyonekobjások, júniusban kezdetét vette a reszlovakizációs kampány, tervezetet dolgoztak ki a magyarság széttelapítására. A szlovák népbírósi gyakorlat aránytalanul sújtotta a magyarokat: az 1947. december 31-ig elítéltek 60%-a volt magyar nemzetiségű.¹¹⁵ Az elítélteket vagyonekobjással és börtönnel büntették és a lakosságcsere egyezmény keretében a háborús bűnösök között kitelepíthetővé váltak. Az év végén újabb, ezúttal szélesebb kört érintő deportálások kezdődtek.

---

¹¹⁴ A magyar feltételeket bővebben ld. Vadkerty, 2007. 218–219. o.

¹¹⁵ Popély, 2014. 16. o.

2.2. Szlovákok Nyíregyházán

2.2.1. A „tírpák” Nyíregyháza

Az 1940-es években a hivatalos csehszlovák számítások a magyarországi szlovákság és a szlovákiai magyarság lélekszámát egyaránt fél millióra becsülték, amely az 1941. évi magyarországi népszámlálás torz nemzetiségi számadatai ellenére is elfogadhatatlan túlzás. A számbeli jelentős különbség mellett a két nemzetiség anyaországához való viszonya is alapjában eltért, hiszen a felvidéki magyarok 1920 előtt az államalkotó nemzet tagjai voltak, Magyarországra anyaországgént tekintettek, amely a belső politikai, társadalmi és kulturális életükre hatással volt, a magyarországi szlovákok identitása viszont alapvetően szülőföldjükhöz, Magyarországhoz kötődött, Csehszlovákiához való viszonyulásukban jelen volt a cseh-ellenesség, nemzetiségi tudatuk pedig nem volt homogén. Legerősebben a dél-alföldi szlovák tömbök őrizték meg identitásukat, a nyelvszigetek a 20. század elejére erősen asszimilálódtak, így Nyíregyháza is.

Nyíregyházára a 18. század közepén szervezett telepítéssel kerültek szlovákok. Az 1753-tól kezdődő, körülbelül egy évtizedig tartó telepítés folyamán több mint 800 család érkezett. Nagy részük Békés vármegyéből költözött át: főleg Tótkomlósról, Szarvasról, Békéscsabáról és Mezőberényből.¹¹⁶ A település földesura, gróf Károlyi Ferenc nemcsak jó minőségű földdel, hanem szabad vallásgyakorlással is ösztönözte az átköltözést. Az evangélikus szlovákságnak kezdetben voltak összetűzései a helyi római katolikus egyházzal, de II. József türelmi rendelete után az egyház viszonylagos szabadságát és sikerességét jól mutatja, hogy a század fordulójára impozáns barokk stílusú templomot sikerült emelniük.

A telepítés időszakában jöttek még lakosok a felvidéki vármegyékből is. Nagyobb csoport érkezett Abaújból, a németajkú Mislókáról, ahol Kassa város előjárói megtiltották az evangélikus hit gyakorlását. Az eredetileg is kevert nyelvterületről érkező német telepesek a nyíregyházi szlovák nyelvi környezetben hamar elszlovákosodtak – a 18. században a nyíregyházi szlovákság még jelentős asszimilációs erővel bírt az evangélikus vallásúak körében. A betelepülők között nemesek is voltak, communitasuk 1852-ig állt fenn. A falu várossá formálódása Beluszky Pál szerint már a betelepítés időszakában megkezdődött, amikor szert tett néhány városi funkcióra (1786-ban oppidum jogállást nyert, vásártartási jog,

¹¹⁶ Az áttelepültek a Békés vármegyébe a 18. század elején érkeztek második generációját alkották.

posta) és rendelkezett némi kézműiparral, gyógyszerházzal és orvossal is.¹¹⁷ 1792-ben 252 mesterember működött a városban.¹¹⁸

A térhasználatnak az alföldi tanyás településekhez hasonló, mégis egyedi formája alakult ki Nyíregyházán. A várost több mint 150 km² kiterjedésű határ vette körül. A szlovák telepések először a nyugatra fekvő, Cserkesz pusztai jól termő földeket vették birtokukba, ahol a mezőgazdasági munkák idején lakott szállásföldeket alakítottak ki. Közvetlenül a város szélén voltak a belső legelők, de mivel azok nem bizonyultak elégségesnek az állatállomány ellátására, már az újratelepítéstől kezdve hatalmas kiterjedésű, akár napnyi járásra eső legelőket is bérelt a város Hajdúnánás és Nagykálló határában. A tanyára kiköltözést a 18. századi városi törvények is tiltották, mert megnehezítette a közigazgatás munkáját, így az adók behajtását is, nehezebb volt a közbiztonságot felügyelni, az ott lakók nem jártak templomba, iskolába.¹¹⁹

A város lakossága hiteleket felvéve 1803-ban, majd 1824-ben megváltotta földesúri terheit, ezt követően szabadon adhatóvá váltak a földek. Ekkorra már Szabolcs vármegyén belül is megnőtt a település jelentősége: a vármegye legnépesebb és egyedi kiváltsággal rendelkező mezővárosává vált, ahol már magasabb szintű (professzori) iskola is működött, 1832-ben megalakították az első társadalmi egyesületet, a Magyar Olvasó Társaságot, a következő évben kórházat alapítottak. 1858-ban megnyitották a Debrecen–Nyíregyháza–Miskolc vasútvonalat, ami lendületet adott az Észak (Felvidék, Galícia) felé irányuló kereskedelemnek. 1872-ben itt kezdte meg működését a törvényszék. 1876-ban Nagykállóból Nyíregyházára helyezték át Szabolcs vármegye székhelyét. A hivatalnokok, értelmiségiek, kereskedők, vállalkozók beköltözésével a szlovák lakosok városi társadalmon belüli aránya csökkent, a városvezetésben játszott szerepük is megváltozott, sőt a fiatalabb generáció végleg kiköltözött a tanyájára. Ekkorra közlekedési szempontból is a legkedvezőbb helyzetbe került: 1872-ben átadták a Nyíregyháza–Kisvárdá–Ungvár vasútvonalat és számos központi intézmény (kereskedelmi bank, hitelbank, kereskedelmi és iparkamara, ügyészség, adóhivatal) működött az új megyeszékhelyen. A hivatalok száma az elkövetkezendő évtizedben rohamosan megnőtt. Az 1880-as, 1890-es évek jelentették Nyíregyháza városfejlődésének csúcspontját. De a közigazgatási intézmények kiépülésénél túl nem jutott a városfejlődés: ipara kicsi, kézműipar-jellegű maradt, 1910-ben mindössze két, 20 főnél többet foglalkoztató üzem működött a városban, kereskedelmi kapcsolatai szűk körűek voltak. A fejlődés

¹¹⁷ Beluszky, 1974. 29. o.

¹¹⁸ Kujbusné, 2010. 136. o.

¹¹⁹ Henzsel, 1985. 280. o.

legnagyobb gátját az jelentette, hogy a vármegyén túl nem tudott jelentőséget szerezni, regionális szerepvállalást betölteni, mivel a szomszédos Debrecennel vagy a közeli Miskolccal nem tudott versenyre kelni.

2.2.2. A bokortanyák kialakulása

A nyíregyházi szlovákság identitásának alakulásában a bokortanyák fontos szerepet játszottak. A Nyíregyháza környéki tipikus bokortanyák a várostól nyugatra alakultak ki, mintegy 5-6 kilométerre. A bokrok létrejöttének előfeltétele volt a föld közösségi használata, amelyben a gazdálkodók csak bérelték a földet. A tavasztól őszi tartó munkák idejére kitelepült családok igyekeztek együtt maradni és házaikat egymás mellett építették fel. A bokrok elnevezését az ott lakó legtehetősebb család neve adta. Az elnevezések több változáson mentek át, 1890-ben a városrendezés során sok bokrot átneveztek, magyarosítottak. A tanyavilág két évszázados történelme során folyamatos átalakulásban volt: egyes tanyák eltűntek, másokkal összeolvadtak, új tanyák jöttek létre. A század második felében a nyíregyházi tanyavilág bővült: a korábban bérelt pusztákat, Császárszállást, Kálmánházát és Sima pusztát a gazdák megvásárolták.¹²⁰ Itt már nem bokortanyákat alakítottak ki, hanem ún. farmtanyákat, amelyek a család gazdasági tevékenységének színhelye mellett állandó lakhelyként is szolgáltak.

1850-ben, a központi összeírás idején Nyíregyháza lakosságának kb. 20%-a (2600 fő) élt a tanyákon. A lakosság szám növekedése szükségessé tette, hogy a városvezetés a tanyákon is érvényesíteni tudja a törvényt, ezért 1852-ben szállásbírókat neveztek ki a tanyai rend felügyeletére.

A századfordulón újabb kitelepülési hullám zajlott. 1896-ban 53 tanya volt a város körül, amelyek lakossága 4 (Istvánbokor) és 66 fő (Felső-Badur) között mozgott, a házak száma pedig 4 (Istvánbokor) és 120 (Felső-Badur) között alakult. Tehát a gazdák nagy része még mindig kétlaki életmódot folytatott. 1934-ben 58 tanyabírói kerületre tagozódott a város határa.¹²¹

A külterületi lakosság száma az 1949–1952 között lezajlott tanyarendezésig végig nőtt (ld. 3. táblázat), ami természetes velejárója annak a körülménynek, hogy Nyíregyháza lakossága túlnyomó részének a mezőgazdaság jelentette a megélhetést. A város a hatósági feladatok ellátására a külterületeken tanyabírákat alkalmazott, akik választott tisztségviselők

¹²⁰ Balogh, 2007. 269. o.

¹²¹ A Nyíregyháza-környéki bokortanyák kiterjedtségét ld. 5. mellékletben MNL SZSZBML XV. 1. T359 Nyíregyháza város határbeli térképe (20. század első fele)

is voltak. A tanyabírákat a területen lakók által állított három jelölt közül a polgármester nevezte ki.

3. táblázat

Nyíregyháza külterületén élő lakosság számának alakulása, 1910-1949

Év	Külterületen élő lakosság száma		Összlakosság
	Fő	%	
1910	13 859	37	36 984
1920	15 521	35,8	43 340
1930	20 061	39	51 308
1941 ¹²²	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>
1949	24 753	44,1	55 751

2.2.3. A szlovák kultúra térvesztése Nyíregyházán

A nyíregyházi szlovákok akkulturációs folyamatának a tanyára történő kivonulás mellett másik kulcsfontosságú mozzanata a szlovák kultúra térvesztése. Gyivicsán Anna az alföldi szlovák mezővárosok fejlődésének az alábbi közös sajátosságokat tulajdonítja: sokáig prosperáló gazdaság, paraszti közigazgatási autonómia, az evangélikus egyház etnokulturális küldetéstudata, gyors lakosságnövekedés, óriási kiterjedésű határ, tanya és város szoros kapcsolata.¹²³ Mindezek többé-kevésbé jellemzőek Nyíregyházára is. Két nagyon fontos eltérés viszont van. Egyrészt a tanya és a város kapcsolata már a 20. század fordulójára meglazult, másrészt pedig az evangélikus egyház küldetéstudata Nyíregyházán nem nyilvánult meg, sőt itt az egyház a szlovák ajkú hívek magyarosításának szolgálatában állt. Leffler Sámuel¹²⁴ éppen az evangélikus egyháznak tulajdonítja az itteni szlovák ajkú lakosság gyors asszimilációját.¹²⁵ Gyivicsán Anna szerint viszont az evangélikus lelkészek csak szellemi-pszichikai ráhatással voltak a folyamatra, azt elsősorban a polgári-társadalmi szervezetek, a város fejlődési útja eredményezte. Jelen dolgozatnak nem célja az asszimiláció

¹²² Az 1941. évi népszámlálás feldolgozott adatsorai nem szolgáltatnak erre vonatkozóan adatot.

¹²³ Gyivicsán, 1991. 36. o.

¹²⁴ Leffler Sámuel (1851–1915) gimnáziumi tanár, a nyíregyházi evangélikus gimnázium igazgatója, a város társadalmi életének tevékeny tagja. Latin nyelvtanárként gimnáziumi tankönyveket írt, verseket fordított. 1893-1897 között rendezte és darabonként lajstromozta a város addig rendezetlen levéltárát, az általa összeállított alapleltár ma is a város legrégebbi iratainak legfontosabb segédlete. A millenniumra készülő Borovszky Sámuel által szerkesztett Magyarország vármegyéi és városai sorozatba megírta Nyíregyháza történetét. Történeti munkájáról ld. Bánszki, 2011. 257–259. o.

¹²⁵ Leffler, 1900. 114. o.

okainak vizsgálata, így elfogadjuk Gyivicsán Anna álláspontját és abból kiindulva ábrázoljuk a folyamatot.

Leghamarabb a városi közigazgatásból tűnt el a szlovák nyelv.¹²⁶ A megtelepedéskor a városvezetés főleg szlovák (biblikus cseh), kisebb részben latin nyelven keletkeztette hivatalos iratait, de 1810 után a városi jegyzőkönyvekben és szerződésekből már nem találkozunk szlovák szövegekkel. Egy-két irattípust ugyan még szlovákul írtak, mint például az adóösszeírások táblázatait vagy néhány magánjogi iratot, mint a végrendeleteket, de a közigazgatás magyarul működött. 1836-ban pedig úgy határoztak, hogy ezután a közhírré tételések is magyarul fognak megtörténni, mivel a tót lakosság egyre inkább bírja az ország nyelvét.¹²⁷

A nyíregyházi evangélikus egyház és az itteni szlovákság kapcsolata kettős képet mutat. Egyrészt ez az egyetlen szervezet volt, amely őrizte a származástudatot, ugyanakkor nem vett részt a népi kultúra ápolásában és alakításában, mint ahogyan tette azt a dél-alföldi szlovák közösségekben. Az egyházban a nyelvi változások lassabban folytak le. A hívekkel való érintkezésben már az 1840-es évektől a magyart kezdték el használni, azonban az első teljesen magyar nyelvű istentiszteletet csak 1913-ban tartották.¹²⁸ A Tranovcius-féle énekeskönyvet is a 20. század közepéig használták, sőt annak egy részét magyarra fordították a gyülekezet számára. A megszokott dallamok magyarul éneklése ugyancsak a magyar nyelv ügyét szolgálta.

Az evangélikus egyház intézményei sem képviselték a szlovák kultúra ügyét. A városi evangélikus elemi iskolában a tanítás nyelve a megtelepedéskor a szlovák volt, de már a kezdetektől kívánatos volt, hogy a tanító tudjon magyarul és előnyt jelentett, ha németül is beszélt. A tiszai egyházkerület¹²⁹ iskoláiban 1841-ben vezették be a magyar nyelv használatát. Mivel nagyszámú szlovákság és németség élt a területen, előbb csak a tárgyak megnevezésében tették kötelezővé azért, hogy megszokják és mielőbb a magyar a tanítás nyelvvé válhasson.¹³⁰ A mindössze egy évet megélt evangélikus tanítóképző megalakításakor, 1847-ben éppen azért választották a várost, mert ott az egyházmegye hívei

¹²⁶ Az irodalmi szlovák nyelv a 19. század derekán született meg L'udovit Štúr nyelvújításai nyomán, addig nyelvjárást és a králicei Biblia nyelvét (a biblikus csehet/*bibliščinát*) használta a szlovák írásbeliség. A nyíregyházi szlovák iratok is tartalmaznak egyedi elemeket, egy részük később a nyelvjárásban tovább élt.

¹²⁷ Kujbusné, 2010. 223. o.

¹²⁸ Takács, 2008. 126. o.

¹²⁹ A 19. században az ország öt evangélikus egyházkerületre oszlott: bányakerületi, dunáninneni, dunántúli, tiszai és erdélyi. 1848-ban az igen kiterjedt tiszai egyházkerület nyolc esperessége magában foglalta Gömör, Kishont, a felvidéki hat szabad királyi város (Bártfa, Eperjes, Kassa, Késmárk, Lócse, Szeben), a Szepesség, a Tátraalja, Sáros, Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Heves és Bihar vármegyék nagy számban szlovákajkú gyülekezeteit.

¹³⁰ Székács, 1848. 176. o.

által használt mindhárom nyelv (magyar, szlovák, német) használatos volt, de a gyülekezet és a városvezetés magyar nyelv iránti buzgalma biztosította a magyar nyelv felülkerekedését, ezzel együtt pedig a jelentős számú „tót” lakosság megnyugtatta a szlovák nyelv előretöréséért harcolókat is.¹³¹

Az 1880-as évek közepén az oktatás nyelveként a városi elemi iskolákban már nem említik a szlovákokat.¹³² Azonban az tovább élt a tanyán, és természetesen tanítási nyelveként való háttérbe szorulása sem jelentette azt, hogy a tanulók anyanyelve kizárólagosan a magyar lett volna. 1910-ben még mindig 21 olyan felső tagozatos diák tanult, aki csak tótul beszélt.¹³³

Geduly Henrik¹³⁴ a millennium idején a következőképpen ír a nyíregyházi szlovák nyelvről: „Nyelvök most éli az átalakulás korszakát, a miben templom, iskola, hatóságok egyaránt jótékony befolyással vannak rájuk. Az öregebbek ugyan egymás közt tótul beszélnek, de igen gyakran találkozunk oly esettel, a midőn gyermekeiket, habár törve is a szót, magyarul szólítják meg. A fiatalabbak sokhelyütt kizárólag magyarul társalognak egymással, s jellemző, hogy tót nótát már nem is tudnak, ha dalolnak, énekük szép, zengzetes magyar nyelven hangzik. [...] Egyébiránt a vagyonosabb szülők közül gyermekeiket sokan németszóra is felküldik a Szepességre s ezért nem ritka eset, hogy tanyai népünk sorában akadunk olyanokra is, kik három nyelvet beszélnek.”¹³⁵

Nemcsak az evangélikus egyházi intézmények, de a Nyíregyházán alakuló társadalmi egyesületek sem vállalták fel a szlovák nyelvűséget. A polgárosodó város első egyesülete, a Magyar Olvasó Társaság 1831-es alapítólevelében – habár az okirat aláírói között számos városalapító család leszármazottját megtaláljuk – a magyar nyelv művelését teszi céljává, amit neve is jelez. Vagyis a szlovák kultúra már a polgárosodás kezdetén kiszorult és később sem kapott szerepet, holott a lakosság beszélt nyelve volt. A dél-alföldi szlovák közösségekben ezzel szemben a szlovák nyelvű sajtó- és könyvkiadás is támogatta a kultúra megőrzését és erősítette az identitást. A békéscsabai evangélikus könyvesbolt, az általa kiadott kötetek és periodikák, a nemzetiségi sajtó nehézségei ellenére a két világháború között nagymértékben hozzájárult a nemzetiségi tudat fenntartásához.¹³⁶ A békési szlovákok ragaszkodtak az anyanyelvi oktatáshoz, ezzel szemben a nyíregyházi közösség különösebb ellenállást nem tanúsított annak háttérbe szorulásakor.

¹³¹ Orosz, 1985. 190. o.

¹³² Kedves, 2011. 37. o.

¹³³ Uo. 36. o.

¹³⁴ Geduly Henrik (1866–1937): evangélikus lelkész, 1911-től a tiszai egyházkerület püspöke.

¹³⁵ Geduly 1896. 274-275. o.

¹³⁶ Kmetz, 2015. 177. o.

A két világháború közötti időszakban a Gazdakör és a hozzá kapcsolódó Gazdaifjak Társasága volt az a társadalmi szervezet, amely nagyjából az őslakos gazdákat tömörítette, de ez sem vállalta a népi kultúra ápolását. Az egyesület leginkább polgári eleganciával bíró bálokat és mulatságokat szervezett, tagjainak mezőgazdasági előadásokat tartottak. A Gazdakör székházába főként az idős, már a városba beköltözött gazdák jártak kikapcsolódni, vasárnap délutánonként ügyeiket megbeszélni, a tehetősebbek itt tartották gyermekeik lakodalmát.

2.2.4. A szlovákság asszimilációja a statisztikák tükrében

A nyíregyházi szlovákok asszimilációját leginkább a magyar nyelvi környezet siettette. A város lakossága a 18. században óriási léptékekben nőtt, ez az ugrásszerű növekedés a következő évtizedekben lelassult, a dualizmus időszakában pedig minden évtizedben három-ötezerrel bővült a népesség (ld. 4. táblázat). A lakosságszám növekedése elsősorban a betelepülők folyamatosan növvő számának köszönhető.

4. táblázat

Nyíregyháza lakosságának növekedése, 1753–1941

Év	1753 körül	1790	1825	1867	1890	1910	1930	1941
Fő	2500	6923	15 640	21 896	27 014	38 198	46 593	59 156

A szlovák lakosság demográfiai vizsgálatánál sem az anyanyelvi, sem a nemzetiségi adatokat nem szabad önmagukban figyelembe venni. Közelebb jutunk a valós adatokhoz, ha a vallási összetételt vizsgáljuk, mivel a felekezeti hovatartozásnak erősebb megtartó ereje volt, mint a nyelvnek, vagy a nemzetiségnek, amelynek vállalása adott időben az egyénnek leginkább az érvényesülés akadályát jelenthette. Ugyanakkor bár a nemzetiségi és anyanyelvi adatokat nem fogadhatjuk el, óvatosan kell bánni a felekezeti hovatartozással is, mert minden evangélikust nem tekinthetünk szlováknak, de ezzel együtt is ez a szám nagyságrendileg közelebb állhat a szlovák gyökerekkel rendelkező népesség valós adataihoz.

Az első évtizedekben még főleg a Felvidékről és a déli vármegyékből érkezett szlovák ajkúakkal bővült a város, az evangélikus egyház lelkészeinek, tanítóinak utánpótlását is a felvidéki líceumok biztosították. A város egyedi fejlődési útja azonban 1848-ban véget ért.¹³⁷ A privilégium megszerzését követően a gazdák másodfoglalkozásként betöltött

¹³⁷ Kujbusné, 2014. 151. o.

városigazgatási pozíciói is elkezdtek főfoglalkozássá válni, professzionalizálódni. A vármegye vezetésének Nyíregyházára helyezése (1876) után megnőtt az adminisztratív apparátus száma, ami jelentős értelmiségi és kereskedőréteg érkezésével is járt. Az új vármegyeszékhelyen megjelenő intézmények; bankok, iskolák, társaságok mind újabb jövevényeket jelentettek. A század végén pedig az állandó kaszárnya megépítésével egy huszárezred is a városba érkezett. Az eddig zárt evangélikus szlovák földműves közösség által lakott város átformálódott. Az újonnan érkezők vallása, ahogyan az evangélikus sziget magában foglaló vármegyéé, leginkább római katolikus és református volt.¹³⁸ Az evangélikus egyház a korszakban végig megőrizte többségét, de 1941-ben a városban élő római katolikusok (17 713 fő) száma már alig maradt el a lutheránusokétól (18 534 fő).

Az új lakosok hamarosan a városvezetésben is helyet követeltek maguknak, ugyanakkor a képviselőtestület evangélikus többségét 1945-ig sikerült megtartani. Az összes jelentősebb evangélikus szlovák család jelen volt a képviselőtestületben, többnyire választás útján kerültek be, nem virilisként, akik között egyébként is kevés őslakost találunk.¹³⁹ Sőt, a polgármesteri tisztség megszületésétől, 1837-től egészen 1945-ig csak evangélikus töltötték be a széket. Nemzet- és országgyűlési képviselők választásánál is szívesen szavaztak meg helyi evangélikust, de több, Felvidékről (pl. Eperjes, Vágszerdahely, Késmárk, Liptó) jött jelölt is sikert aratott. Érdekes adaléka a nemzetgyűlési választások helyi történetének, hogy 1922-ben az Apponyi Albert által támogatott Dvorcsák Győzöt szavazták meg egy helybeli, régi nyíregyházi családból származó gazdával szemben.¹⁴⁰

A lakosság anyanyelvi és nemzetiségi összetételét a hivatalos statisztikai adatok nem tükrözik. Így a népszámlálásokon, statisztikákon túl a rendelkezésünkre álló másodlagos forrásokat kell segítségül hívni. 1880-ban a lakosság 38,2%-a vallotta magát tótnak, 1941-ben pedig már csak 124 fő, ami a népesség 0,2%-át jelentette.¹⁴¹ A számlálóivek az egyéb beszélt nyelveket csak 1941-től mérték. Ezzel szemben a korabeli városmonográfiák, néprajzi és egyéb munkák mind a szlovák nyelv és a „tírpák” öntudat jelenlétéről írnak, az istentiszteletek

¹³⁸ Ld. 2. melléklet: Nyíregyháza lakosságának felekezeti megoszlása, 1869-1941

¹³⁹ Takács, 2008. 87. o.

¹⁴⁰ Dvorcsák Győző (1878–1943) Sáros vármegyei levéltáros, lapszerkesztő, író, politikus. Nézetei szerint a kelet-felvidéki szlovákok önálló nemzetiség, amely távol áll a csehtől és a nyugati szlováktól, rokon a gorál és ruszin nemzetiségekkel. Ezt a népet ő *szlovjáknak* nevezte. 1918-ban kikiáltotta a (Kelet-)Szlovák Népköztársaságot [(*Východo-Slovenská ľudová republika*)], amely kinyilvánította, hogy az ott élő *szlovjások* Magyarország részei kívánnak maradni, nem kívánnak Csehszlovákiába beolvadni. Mozgalmához magyarországi támogatást is kapott. A népköztársaság bukása után Dvorcsákot halálra ítélték, így Magyarországra menekült. 1920 és 1922 volt Nyíregyháza nemzetgyűlési képviselője, de alig tartózkodott az országban – így a várost sem tudta szolgálni. Tevékenységének középpontjában továbbra is a kelet-szlovák nemzetiségi eszme terjesztése állt. Megválasztását a magyarság általános érdekének tartották, hiszen a trianoni döntés felülírta mindazt, amire a városnak szüksége lett volna. Margócsy, 1995. 216. o.

¹⁴¹ Ld. 1. melléklet: Nyíregyháza lakosságának anyanyelvi megoszlása, 1869-1941

nyelve részben szlovák volt, a városvezetés foglalkozott a nyelvhasználat kérdésével, a tanyai lakosság magyarosításával. Kedves Júlia tanulmányában a nyíregyházi evangélikus elemi iskolák nemzetiségi viszonyairól írt.¹⁴² Több ponton is rámutatott a statisztikai magyarosításra, így például egyes gyermekek szlovák anyanyelvüként kezdték el tanulmányaikat, de néhány év múlva már magyarként jegyezték őket, máskor pedig a tanító utólagosan átjavította a tanuló anyanyelvére vonatkozó adatokat.

A népszámlálások vallási statisztikáiból a nemzetiségi viszonyoktól különböző kép rajzolódik ki a nyíregyházi evangélikus szlovákságról. 1869-ben a lakosság 58,2%-a tartozott az evangélikus felekezethez, 1941-re az arányuk 31,4%-ra csökkent. Ugyanakkor számban 45%-os növekedést tapasztalunk: 12 740 főről (1869) 18 534-re (1941) nőtt, így még mindig a város legnépesebb felekezetét alkották. Azonban hiába emelkedett folyamatosan a lutheránusok száma, a többi felekezet még dinamikusabb növekedési ütemet mutat: a reformátusok 712,2%-al, az izraeliták 353,9%-al, a római katolikusok 311,9%-al, a görögkatolikusok 230,3%-al lettek többen 1941-re az 1869-es számukhoz képest. Sajnos nem rendelkezünk statisztikai adatsorral azt illetően, hogy a növekedés mekkora arányát jelentette a természetes szaporodás és a vándorlás. Ahogyan a szlovákságnak, úgy az evangélikusságnak sem volt utánpótlása a vármegyében, sőt a vármegye egyes evangélikus gyülekezetei (Hugyaj, Geszteréd) a nyíregyházi egyház filiái voltak, a Nyíregyházához közeli gyülekezetek (Újfehértó, Pazony, Balkány, Kótaj, Szakoly, stb.) pedig nem rendelkeztek saját lelkésszel.¹⁴³ Ezek a gyülekezetek mindössze néhány tucat tagot számláltak. A másvallásúak térnyerése a városi kerületekben is megfigyelhető. 1930-ra az evangélikusok egyedül a III. kerületben voltak többségben, azaz csak ott, ahol a lutheránus intézmények (templom, gimnázium, központi elemi) is elhelyezkedtek. A többi három kerületben a római katolikusok alkottak többséget. 1930-ra bár az összlakosság számát tekintve az evangélikusok még mindig többségben voltak, a város belterületén már a római katolikus egyház számlálta a legtöbb hívet. A tanyákon az evangélikusok továbbra is relatív többséget alkottak (ld. 5. táblázat).

---

¹⁴² Kedves, 2011. 33-46. o.

¹⁴³ Borovszky, 1900. 364. o.

5. táblázat
Nyíregyháza város lakosságának felekezeti megoszlása, 1930

	evang.	róm.kat.	gör. kat.	ref.	izr.	egyéb	összesen
Belterület	7514	8808	3238	6556	5029	92	31179 fő
Külterület	10458	4999	2849	1621	105	39	20 045 fő
Összesen	17972	13807	6087	8177	5134	131	51224 fő

A felekezeti viszonyok ilyen mértékű átrendeződése természetesen konfliktusokhoz is vezetett.¹⁴⁴ Az evangélikus egyház egyedül a római katolikusokkal került összetűzésbe, mert a megerősödött eklézsia teret kért magának a városigazgatásban és az evangélikusok által betöltött pozíciókat fenyegették. A reformátusokkal protestánsként békés viszonyt tartottak fent, a görögkatolikusok kisebb befolyású, szegényebb közösséget alkotottak. A városban élő zsidósággal pedig ugyancsak jó kapcsolatot ápoltak, amelyben a szabadkőműves mozgalom is összekötő kapcsot jelentett.

2.2.5. Szlovákok a vármegye más területein

Minthogy a dolgozat vizsgálatának tárgya Szabolcs és Szatmár-Bereg megye területén lezajló szlovák-magyar lakosságcsere, szólni kell Szatmár és Bereg vármegyék szlovák ajkú telepeseiről is.

A török kiűzését, majd a Rákóczi-szabadságharcot követően a munkaerőhiányt más vármegyebeli földesurak is telepítésekkel akarták megoldani. Ekkor kerültek sváb telepesek pl. Vencsellőre és Rakamazra, Mérk-Vállajra. A terület benépesítésekor azonban sokkal kézenfekvőbb volt azokat a román, ruszin és szlovák idénymunkásokat megtartani, akik aratás és más nagyobb mezőgazdasági munkák idején érkeztek munkára.

Az idénymunkások leszivárgása nem állt meg a 18. századi nagy migrációs átrendeződést követően, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnéséig fent maradt. A vármegye más területeire bevándorló többi szlovák eredetű lakost azonban a nyíregyházi szlovákságtól megkülönböztette vallásuk: a keleti vármegyékből érkező szlovákok és ruszinok nagyrészt görögkatolikusok vagy római katolikusok voltak. Szabolcs vármegyében a 18. század végén még három jelentős szlovák lakossággal bíró település volt: Pócspetri, Nyírábrány és Nyíradony. Mindhárom település szlovák lakói római katolikusok voltak. Szintén éltek még szlovák telepesek Magyon, Leveleken, Ibrányban, Kótajon, Szalmadon és Királytelken (utóbbi településen Nyíregyháza város haszonbérletében voltak a földek).

¹⁴⁴ Az evangélikus – római katolikus felekezeti konfliktusokról ld. Takács, 2009. 58–66. o.

Ezek a helyeken mindössze néhány évtized alatt beolvadtak a többségi lakosságba: 1851-ben Magy, Levelek, Szalmad és Ibrány már tiszta magyar települések.¹⁴⁵

A Bereg vármegyei Márok és Papi községekbe Varannó környékéről érkeztek felvidéki tót családok a 18. század legvégén, majd Surányba (Beregsurány) is telepedtek. Szatmárban a 19. században Pátyod és Kölcse voltak szlovák lakosságú falvak, de a század folyamán érkeztek még Nyírcsaholyba és Pusztadobosra.¹⁴⁶

A vármegyékbe beköltöző szlovákok már egy generáció alatt elmagyarosodtak, amelyhez több körülmény is hozzájárult. Egyrészt vélhetően nem vidékünkön tanultak meg magyarul, hanem kétnyelvű környezetből érkeztek.¹⁴⁷ A gyors asszimiláció másik alapvető oka, hogy a szlovák családok szórányosan érkeztek a magyar közösségekbe, nem nagyobb csoportban, mint Nyíregyháza esetében. Harmadrészt pedig nyelvi különállásuk nem párosult felekezeti különbözőséggel is, amely biztosíthatta volna az identitás megőrzését.

Az asszimilációs folyamat a századfordulós évtizedekben felgyorsult. 1880-ban már csak négy olyan település volt a megyében, ahol a szlovákok száma meghaladta a 100 főt.¹⁴⁸ A magukat szlováknak vallók száma 1910-ben mindössze 1117, ezzel szemben a szlovákul beszélők még 1993-an voltak. Vármegyei szinten a nyíregyházi evangélikusok csak relatív többségét jelentik a magukat szlováknak vallóknak, sőt 1910-ben a magukat tótnak valló görögkatolikusok száma csaknem utoléri a lutheránusokét: 1117 fő közül csak 410 evangélikus, 402 fő görögkatolikus és 271 fő római katolikus.

A magukat „tót”-nak vallóknak fele sem lakott Nyíregyházán, 1117-ből 612 fő szétszórva élt a vármegyében. Száz fön felül laktak még Oroson (132) és Kótajban (121), Ötven és száz fő között szlovák ajkú lakossággal csak Nagykálló (73) rendelkezett. Ugyanakkor sem Szatmár, sem Bereg vármegye trianoni határai között nem számláltak egy településen sem 20 fönél több szlovák anyanyelvű lakost.

1920-ban 442 magát szlováknak valló élt a vármegyében, ebből 206-an Nyíregyházán. De tíz év alatt a szlovákok száma csaknem a felére csökkent: az 1930. évi népszámlálás szerint már csak 242 fő anyanyelve volt szlovák, ennek közel fele, 120 személy élt Nyíregyházán, 122 fő a megye többi területén. Tíz fönél többen csak Nagykállóban (12), Kisvárdán (19), Nyírszőlősön (14) és Oroson (14) laktak. Szatmár-Beregben területén ekkor már csak 8 magát szlovák anyanyelvűnek valló személy élt.

---

¹⁴⁵ Páll, 1981. 11–12. o.

¹⁴⁶ Uo. 8. o.

¹⁴⁷ Uo. 12. o.

¹⁴⁸ Kovács, 1924. 358. o.

3. PROPAGANDAHADJÁRAT A NYÍREGYHÁZI SZLOVÁKSÁG ÁTTELEPÜLÉSE ÉRDEKÉBEN

A lakosságcsere egyezmény I. cikke értelmében „Minden, Magyarországon állandó lakóhellyel bíró szlovák és cseh nemzetiségű személy, aki az alább meghatározott feltételek mellett a Csehszlovákiába való áttelepülésre irányuló szándékát kinyilvánítja, áttelepíttetik anélkül, hogy a magyar kormány ezt megakadályozná.” Ennek az áttelepítésnek, a megelőző összeírásnak elvégzésére a csehszlovák kormány Különbizottságot fog Magyarországra küldeni (II. cikk), a bizottságot pedig feladatának teljesítéséhez szükséges minden támogatásban és védelemben részesíteni fogja (III. cikk). „Nevezetesen a Különbizottságnak, tagjainak és személyzetének jogában fog állani, hogy Magyarország területén szabadon közlekedjék, a szlovák és cseh nemzetiségűnek tekinthető személyekkel érintkezzék, a sajtó és a rádió útján nyilvános felhívásokat bocsásson ki, az áttelepítendő személyekről névjegyzékeket állítson össze és ezeknek személyi, anyagi és társadalmi viszonyaira nézve és egyéb, az áttelepítés szempontjából tekintetbe veendő körülményeire nézve tájékozódjék. A Különbizottság, annak tagjai és személyzete, tartózkodni fognak minden olyan tevékenységtől, valamint magatartástól, amely a Magyar Köztársaság szuverenitásával össze nem egyeztethető, vagy a magyar néppel szemben ellenséges volna.” Magyarország ezzel páratlan módon hozzájárult ahhoz, hogy területén egy másik ország képviselői Magyarország-ellenes propagandát folytassanak az áttelepülés érdekében.

3.1. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság

A lakosságcsere egyezményben említett különbizottság, azaz a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság felállítását a Megbízottak Testülete¹⁴⁹ már az egyezmény aláírása előtt, 1946. február 15-én elrendelte.¹⁵⁰ A Bizottságot meghatározott feladatra hozták létre, vagyis a lakosságcsere lebonyolítására. Élére Daniel Okáli¹⁵¹ kormány megbízottat nevezték ki, aki

¹⁴⁹ Szlovákul: *Zbor poverenikov*

¹⁵⁰ Vadkerty, 2007. 245. o.

¹⁵¹ Daniel Okáli (1903–1987): kommunista politikus, író, irodalomkritikus, a két világháború között a DAV folyóirat körül kibontakozott mozgalom vezető alakja, jogász, Vladimir Clementis külügyminiszter sógora. Nevéhez fűződik a lakosságcsereben betöltött szerepe mellett az 1948. június 11-i belügyminisztériumi rendelet is, amellyel 710 szlovákiai település kapott új szlovák nevet, többek között Cseklész (Bernolákovo), Gúta (Kolárovo), Ógyalla (Hurbanovo) vagy Tornalja (Šafárikovo). 1948-tól szlovák belügyi megbízott, részt vett az ún. K-Akció megszervezésében, amelynek során egyetlen éjszaka (1950. április 13/14.) leforgása alatt 1180 férfi szerzetest internáltak. 1951-ben bebörtönözték, 1954-ben az ún. burzsoá nacionalisták elleni koncepció perben tizennyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban rehabilitálták, ezt követően visszatért a közéletbe, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében dolgozott, majd a Matica slovenská alelnöki tisztét töltötte be.

közvetlenül a csehszlovák kormánynak és a Megbízottak Testületének tartozott felelősséggel. A bizottság költségvetését pedig ugyancsak közvetlenül a Megbízottak Testülete biztosította. A munka 1946. március 4-én kezdődött meg.¹⁵²

A CSÁB budapesti központja hét szakosztállyal indult, majd márciustól júniusig újabb négy alakult. Június 15-én állandósult számuk tizenegyre,¹⁵³ amely a bizottság működésének végéig megmaradt, csupán annyi változtatással, hogy 1948-tól kezdődően osztályoknak hívták a szervezeti egységeket. A CSÁB központi hivatala, annak szakosztályai és a bizottsági kirendeltségek mellett területi kirendeltségeket is létrehoztak azokban a központokban, ahonnan nagyobb számú szlovák lakosság áttelepülésére lehetett számítani. Összesen tizennyolc területi kirendeltséget működtetett, amelyek között a 13-as számú nyíregyházi székhellyel Szabolcs vármegye és Nyíregyháza területén végezte a toborzómunkát.¹⁵⁴ A magyarországi hatóságokkal való kapcsolatot kirendelt magyar összekötőkön keresztül biztosították.

A munkát segítette még a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett működő csehszlovák delegáció és a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja. A párt eredetileg minden magyarországi szláv nemzetiség képviselője kívánt lenni, az összszláv alapú szerveződés Szovjetunió győzelmének fényében a második világháború után igen népszerű gondolat volt a délkelet-európai szláv kisebbségek körében.¹⁵⁵ A szlovák nemzetiség hamar dominánssá vált a pártban és a lakosságcsere végrehajtásának nem hivatalos szervévé vált. A párt második kongresszusán, 1946 októberében pedig a délszláv szekció hivatalosan is külön folytatta útját. A Front első elnöke Francisci Mihály békéscsabai lelkész volt, aki már az 1930-as évektől aktív politikai tevékenységet folytatott, maga is áttelepült a lakosságcsere keretében.¹⁵⁶ A párt működését támogatta a Matica slovenská, a helyi szervezetek pedig a megszálló szovjet katonai hatóságok támogatását is magukénak tudhatták.

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságot csak hónapokkal az egyezmény aláírása után, 1946 júniusában hozták létre, először a 11.040/1946. sz. M. E. rendelet említette meg. Mivel a kormánybiztosság feladata a lakosságcsere gyakorlati megvalósításának koordinálása

¹⁵² Grežďová, 2010. 165. o.

¹⁵³ Ezek a szakosztályok a következők voltak: 1. szervezési (organizačný), 2. jogi (právný), 3. nyilvántartási (evidenčný), 4. kulturális (kultúrny), 5. gazdasági-pénzügyi szakosztály (pospodársko-finančný), 6. közlekedési (dopravný), 7. titkárság (Generálny sekretariát), 8. szállítási (odsunový), 9. szociális ellátási (sociálnej starostlivosti), 10. H-10 vagy ellenőrzési (preverovací), 11. összeíró (súpisový). Grežďová, 2010. 166. o.

¹⁵⁴ A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság területi kirendeltségei: 1. Budapest, 2. Pilis, 3. Aszód, 4. Kiskőrös, 5. Esztergom, 6. Bánhida, 7. Felsőpetény, 8. Balassagyarmat, 9. Salgótarján, 10. Miskolc, 11. Forró, 12. Sátoraljaújhely, 13. Nyíregyháza, 14. Szarvas, 15. Békéscsaba, 16. Tótkomlós, 17. Gyöngyös, 18. Pécs.

¹⁵⁵ Momko, 2009. 84. o.

¹⁵⁶ Kugler, 2000. 55-56.o

volt, területi kirendeltségeit csak a csere tényleges megindulásakor alakították meg. A toborzási időszak és a népcsere előkészítése 1946-ban leginkább a törvényhatóságokra rótt feladatot: a különböző statisztikák, felmérések elkészítéséhez a főispán vagy az alispán közvetítésével a járási főjegyzők és polgármesterek közreműködésére volt szükség. Így tőlük kértek adatokat a törvényhatóság területén tartózkodó menekültekről, a kitelepülésre jelentkezőkről, az elhelyezési lehetőségekről és minden egyébről, ami a csehszlovákiai magyarok letelepítését segítette.

3.2. A toborzási időszak propagandatevékenysége

A csehszlovák bizottságnak az 1946. március 4. és április 14. közötti hat hét állt rendelkezésre az áttelepülni kívánók összeírására. Ezt az időt a pótjelentkezésekkel együtt meghosszabbították június 27-ig. Ennek érdekében a CSÁB központi és területi bizottságain túl repülőbrigádokat hoztak létre, amelyek ott teljesítettek szolgálatot, ahol éppen szükség volt kiegészítő munkájukra. Ahogyan Vadkerty Katalin írja, a csehszlovák összeíró bizottságok elképesztő hatékonysággal működtek, alig írták alá a lakosságcsere-egyezményt, a csapat már összeállt.¹⁵⁷ A szlovákok lakta településekről a bizottság tagjai megfelelő tudásanyaggal rendelkeztek, szlovákiai tudományos–kulturális intézmények, statisztikai adatok, politikai elemzések segítették a munkát, a Sloboda hasábjain is rendszeresen jelentek meg néprajzi, történelmi cikkek az egyes magyarországi szlovák közösségekről. A CSÁB alkalmazottainak száma fokozatosan 314-ről 765-re gyarapodott.¹⁵⁸ Körzetenként 15–30 tagot alkalmaztak, mellettük 3–10 fegyveres katona (közülük egy tiszt) teljesített szolgálatot, akik főleg a bizottsági tagok szállítását és a fizikai munkákat végezték. Helyben irodahelyiségeket és a közösségi események megtartására alkalmas termeket, házakat béreltek. Felszerelésüket a központ biztosította, a beszerzendő eszközökre, megbízásokra pedig bőséges pénzbeli ellátmányt kaptak. Az összekötők jelentése szerint a magyar hatóságok némi természetbeni juttatásért cserébe könnyen tettek engedményeket és mivel a bizottságok rendszeren fizettek, akadt mester is a számukra biztosított épületek rendbehozatalára.¹⁵⁹

A toborzómunkát főként tanítók, lelkészek, egyetemisták végezték, de voltak közöttük földművesek, bányászok, akik első kézből számoltak be a szlovákiai munkakörülményekről. A Magyarországon tartózkodó csehszlovák delegáció tagjaként magas rangú politikai vezetők is érkeztek a gyűlésekre. A toborzást végző bizottságok munkáját professzionális

¹⁵⁷ Vadkerty, 2007. 245. o.

¹⁵⁸ Šáposová, 2019. 79. o.

¹⁵⁹ Az 1946. évi csehszlovák különbizottság magyar összekötőinek közös jelentése, 9. o.

előadóművészek és kultúrmunkások segítették, színtársulatok, énekkarok, és a rádió munkatársai. A CSÁB kulturális osztályának munkabeszámolója szerint a hathetes munka nehéz volt, a lehető leghatékonyabb munkavégzés érdekében minden művelődési egyesületet szolgálatba kellett állítani.¹⁶⁰ Így Magyarországra érkezett a pozsonyi Nemzeti Színház és a túrócszentmártoni kamaraszínház társulata, a Szlovák Tanárok Énekkara és a Nagyszombati Munkások Énekkara, három mozgó filmvetítő, különféle rádiós csoportok és szónokok, egyéb előadóművészek. A propaganda hátere lett a Matica slovenská, a Szlovák Liga és a Živena nőegylet is. A Matica munkatársai már az egyezmény aláírása előtt tettek előkészületeket a toborzási munkákra, kinyomtatták a *Slniečko* és a *Slovensko* lapokat néhány ezer példányban.¹⁶¹ A szervezet munkaerővel segítette a CSÁB munkáját, a gyűléseken való részvételen és előadásokon túl beszédeket, cikkeket írtak a bizottság tagjainak, szlovák nyelvkönyvet állítottak össze a nyelvtanfolyamok résztvevőinek. A Szlovák Liga elnöke, Anton Granatier pedig nemcsak a reszlovakizációs bizottság elnöke volt, hanem a lakosságcsere motorja is.

Az agitáció eszköze lett a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának lapja, a Sloboda is, mellette pedig csehszlovák lapokat is terjesztettek, amelyek szintén figyelmet szenteltek a magyarországi szlovákoknak, úgy, mint a *Národná obroda*, a *Čas*, a *Pravda* és a gyerekeknek szóló *Slniečko*. A Magyar Rádió kötelező műsoridőt biztosított a lakosságcsere ügyeinek. A rádióban éppen a leghallgatottabb időben szólalhattak meg: kora reggel és este nyolc óra után 15 perces blokkban rövid felhívásokat tettek közzé, zenét játszottak, ajánlották a pozsonyi rádió magyarországi szlovákoknak készített műsorait. Ahol hiány volt rádióból, oda telepes készülékeket juttattak el.¹⁶² A Magyar Rádió a magyar bizottságnak is műsoridőt biztosított: a közleményeket először reggel olvasták be, majd az ismétlést éjszaka, leggyakrabban 23 óra 30 perckor adták le.¹⁶³ Ugyan az egyezmény eredetileg megtiltotta a Csehszlovákiában gyártott propagandaeszközök (lapok, filmek) használatát, ezen a ponton nagyon hamar módosítottak.

A különböző társulatok és bizottságok együtt és önállóan is végezték munkájukat. Rendkívül népszerűek voltak a színi előadások, a filmvetítések és a koncertek is. Ennek eredményeképpen összesen:

- 277 gyűlést tartottak 133 településen összesen 124500 fő részvételével,

¹⁶⁰ SNA Fond PovFin PF S/6–1957. 1957. április 30. Zpráva o skončení majetkového uspokojenia presídencov z Maďarska a o stave usporiadania dohodového majetku. Príloha čís. 4.

¹⁶¹ Polónyová, 2018. 179. o.

¹⁶² Az 1946. évi csehszlovák különbizottság magyar összekötőinek közös jelentése, 8. o.

¹⁶³ Simándi, 2019. 7. o.

- a két énekkar 40 településen 60 koncertet adott összesen 37200 fő részvételével,
- a két nemzeti színházi társulat 62 településen 81 előadást tartott összesen 48 550 fő részvételével,
- valamint 113 településen 117 alkalommal vetítettek filmet összesen 53 000 fő részére.

Sajtótermékekkel is elárasztották az országot, a beszámoló ezekről is szolgáltat adatot:

- Plakátok: 20 féle összesen 118 100 db
- Lapok (politikai, kulturális és vallási): 18 féle összesen 790 000 db
- Kalendáriumok, könyvek és tankönyvek: 12 féle összesen 46335 db
- Szórolapok: 6 féle összesen 540 000 db
- Brosúrák: 8 féle összesen 274 000 db

Együttvéve 1 768 435 db sajtóterméket osztottak szét a lakosok között, illetve helyeztek el könyvtárakban. 1946-ban huszonhét könyvtárat alapítottak, amelyek a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának pártkönyvtáraiként működtek. Összesen 4903 kötetet biztosított a CSÁB az intézményeknek, de rendszeresen kapták a Slobodát és más csehszlovákiai sajtótermékeket. 3295 kötetet közvetlenül a lakosságnak ajándékoztak. A legintenzívebb időszakban a Slobodát 40 ezer példányban terjesztették.¹⁶⁴

Az egyezmény függeléke alapján a propaganda időszakában minden településen kétszer tarthattak toborzó gyűlést, amelyeken kizárólag szlovákul vagy csehül beszélhettek. A bizottságok tagjai ezt nem tartották be és a családoknál végzett közvetlen munka alkalmával is azon a nyelven szóltak, amelyen leginkább tudott az illető. A hivatalos nagygyűléseknél talán nagyobb csáberővel bírtak a házaknál tartott előadások, estek. Ezeket előadásokat tartottak Csehszlovákiáról, a lakosságcsere fontosságáról és adományokat (főként élelmiszereket, élvezeti cikkeket és egyéb apró fogyasztási cikkeket) osztogattak.

A csehszlovák kormány a magyarországi propagandán túl belföldön is felvilágosító tevékenységet végzett, hogy a hazai szlovák közvéleménnyel is megértesse a lakosságcsere fontosságát és megismertesse a határon túli szlovákok kultúrájával és történelmével.¹⁶⁵ A lapok folyamatosan tudósítottak a lakosságcseréről, filmre vették a legfontosabb eseményeket. Az állam vezetői, köztük a legmagasabb rangú politikusok, mint Beneš és Clementis, számos eseményen megjelentek, fogadták a magyarországi szlovákok küldötteit, majd a szerelvényeket, de vezető politikusok érkeztek a magyarországi gyűlésekre, akiket ugyancsak újságírók kísérték. Mindezek nemcsak a magyarországi szlovákok áttelepülési kedvének növelésére szolgáltak, hanem a hazai szlovák közvéleménynek is szóltak.

¹⁶⁴ Momko, 2009. 86. o.

¹⁶⁵ Polónyová, 2018. 181. o.

Csehszlovákia egyértelmű célja az volt, hogy minél többen jelentkezzenek áttelepülésre, legitimálva a kikényszerített csereegyezményt és megadva a lehetőséget arra, hogy a magyar kisebbség lehető legnagyobb részétől megszabadulhasson. Az egyezmény alapján áttelepülésre csak a magukat cseh vagy szlovák nemzetiségűnek vallók jelentkezhetek, így a szlovák nemzettudat felébresztése volt a meggyőzés alapja. Hazatérés, visszatérés az anyaföldre, a saját nemzethez, a szlovák anya hívása lettek a propaganda kulcsszavai (Mat' volá kampány). A felvilágosító előadásokon és a Sloboda hasábjain a szlovák nemzet és a magyarországi szlovákok történelmével ismertették meg a hallgatóságot. A dicsőséges múlt bemutatásának és ezáltal a nemzeti öntudat felébresztésének eszközei lettek a nemzeti mítoszok és hősök, mint a Nagymorva Birodalom, Cirill és Metód hittérítők, Jánošik alakja, az 1848-as szlovák hősök, a Csehszlovák Köztársaság alapító atyái. Ezzel együtt pedig megjelent az évezredes magyar elnyomás képe is. A propaganda szerint a népcseré-egyezmény egyszersmind történelmi lehetőséget kínált a szláv népeknek: a közös haza megteremtését, a szlovák nép elnyomás alóli felszabadulását. Ezen túl a lakosságcsere mindkét nép érdeke, a jövőbeni békés egymás mellett élés feltétele. Az agitáció során antiszemita felhangok is keveredtek, mely szerint a magyarok a zsidók kezére játszották a kereskedelmet és mindkét nép (ti. a magyar és a zsidó) megérett arra, hogy Európából eltávolítsák.¹⁶⁶

A nemzettudat mellett ugyanolyan hangsúllyal kerültek be az agitációs eszközök közé a gazdasági–szociális érvek, amelyek ugyancsak széles kört nyertek meg. Ennek érdekében Csehszlovákiát igyekeztek virágzó gazdaságként, a lehetőségek országaként beállítani, ahol kedvezőbb munkakörülmények, jól termő földek, széleskörű szociális gondoskodás és összességében jobb életkörülmények várják a hazatérő szlovákokat. Ezzel szemben Magyarországon még mindig jegyrendszer volt, óriási infláció, áruhiány, lakáshiány és végbement egy felemás, sokakat nem kielégítő földosztás. Ráadásul Magyarországra óriási jóvátételi kötelezettséget róttak, amelyet Csehszlovákiának is köteles volt fizetni. Magyarország a háborúból vesztes oldalon került ki, a nehézségekből 1946-ban még nem látszott a kiút.

Az újságon és a bizottságon keresztül a magyarországi szlovák közösségek először kerültek közvetlen, napi kapcsolatba Csehszlovákiával, jutottak el hozzájuk első kézből szlovákiai hírek.¹⁶⁷ A bizottság tagjai rendkívüli nagylelkűséget tanúsítottak és nemcsak az

¹⁶⁶ Az 1946. évi csehszlovák különbizottság magyar összekötőinek közös jelentése, 10. o.

¹⁶⁷ Polónyová, 2018. 174. o.

áttelepülő családok tagjaival szemben: különféle adományokat, segélyeket osztottak, nehezen hozzáférhető gyógyszereket, sőt az is előfordult, hogy Budapestre szállították a dolgaikat intéző vidékieket. Jól öltözöttségük, felszereltségük, a bizottságnál lévő nyugati és csehszlovák áruk ugyancsak hozzájárultak a csehszlovák jólét képének kialakításához.

A háborúban szétszakított családok számára az egyik legcsábítóbb a családegyítés ígérete lehetett. A bizottság tagjai ugyanis azt hirdették, hogy a győztes Csehszlovákia el tudja érni a másik szláv államnál, a Szovjetuniónál, hogy hazahozza a hadifogságban lévő családtagokat és a családok újraegyesülhetnek az új hazában. Ennek érdekében a csehszlovák vezetés lépéseket is tett, Daniel Okáli a Szövetséges Ellenőrző Bizottság budapesti delegációjától kérte több mint két és fél ezer áttelepülésre jelentkezett családtag idő előtti hazahozatalát.¹⁶⁸ A jelentkezés azonban nem volt egyszerű, hiszen az egyezmény kifejezetten tiltotta a távol lévő családtagok nevében történő jelentkezést. A lakosságcsere gyakorlati kérdéseinek megoldására életre hívott csehszlovák–magyar vegyes bizottság napirenden tartotta a hadifoglyok kérdését.

Akiknél nem hatottak az országváltás mellett szóló agitációs érvek, azokat a Magyarországon maradás veszélyeivel, az előttük álló nehézségekkel, a gazdasági kisémmizéssel, kitelepítéssel, országon belüli áttelepítéssel, a szlovák nemzet elpusztításával riogatták. Emellett volt egy olyan – elsősorban értelmiségi – réteg, akiket a szlovákiai karrierlehetőségek csábítottak a jelentkezésre. Az agitációt végzők számára is nyilvánvaló volt, hogy a jelentkezők között sokan voltak olyanok, akiket nem nemzettudatuk vezérelt, hanem a jobb élet reménye, vagy éppen a háborús években elkövetettekért való büntetés elkerülése vagy egészen más terveik voltak.¹⁶⁹

Magyarország a lakosságcsere-egyezményben páratlan módon engedélyezte azt, hogy egy idegen ország magyarellenes agitációt végezzen területén és habár tiltotta az egyezmény a magyarellenes propagandát, a Magyarország-ellenesség, a múltban (és jelenben) a szlávssággal szemben elkövetett bűnök az érvrendszer alapját képezték. Ezek ellen a magyar hatóságok sokáig nem léptek fel. A lakosság más forrásból nem tájékozódhatott a szlovákiai körülményekről. A kiadott közlemények csak a felröppent rémhírekre (vagyis a szlovákok lehetséges kényszer-kitelepítésére) reagáltak, az újságokból ugyan hírért vehették a szlovákiai

¹⁶⁸ Vadkerty, 2007. 257. o. A csehszlovák kormány kifejezetten a jelentkezett magyarországi szlovákok érdekében fejtett ki aktív diplomáciai tevékenységet a Szovjetuniónál. Azokat a csehszlovákiai magyar hadifoglyokat pedig, akik a magyar hadseregben szolgáltak, háborús bűnösöknek tekintette. A hadifoglyok hazahozataláról ld. Sütaj–Kacserová, 2017. 79–96. o.

¹⁶⁹ Polónyová, 2018. 171. o.

magyarok elleni atrocitásoknak, de igazából a toborzási időszakban a magyarországi szlovákok nem tudhatták, hogy mi várja őket a határ túloldalán.

A nyíregyházi propaganda eseményeiről a Sloboda híradásaiból, illetve a fennmaradt plakátokból tudunk képet alkotni. Az első nagygyűlést 1946. április 7-én tartotta a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság. A városháza előtti téren elhangzott szónoklatok után a színházban folytatódott az esemény. A nagygyűlés programja a „*Kto za pravdu hori*”¹⁷⁰ c. dallal kezdődött. A hívó plakát szerint ezt követték Július Viktory belügyi megbízott és Tomaška követ köszöntőbeszédei. A gyűlést Julius Dérer evangélikus lelkész istentisztelete zárta.¹⁷¹

A nagygyűlésen a Sloboda beszámolója szerint maga Daniel Okáli kormánybiztos is megjelent. Az esemény egyik fő szószólója Márkus József András volt, aki bejelentette: a hatóságoknál kijárta, hogy a nyíregyháziakat valamely városban, vagy annak közelében helyezték el, mert az itteni emberek hozzászórtak már a város közelségéhez. Ennek megfelelően pedig Érsekújvár és Léva jöhet számításba. Hangsúlyozta, hogy a lakosságcsere a két nép közötti béke záloga, és miután megtörténik a csere, a két nép legjobb barátokhoz hasonlóan fog egymás mellett élni. A másik helyi szónok, Pokoradszky András az átköltözést egyenesen a zsidók Szentföldre való megérkezéséhez hasonlította. Ezeknek a nagygyűléseknek jellegzetes felszólalója volt a csehszlovák tanulmányúton részt vett helyi munkás vagy földműves, aki a kedvezőbb csehszlovákiai egzisztenciális lehetőségeket mutatta be. Nyíregyházán Janov Károly munkás a munkásházak jobb állapotával érvelt.¹⁷² Ezek a jól koreografált toborzó gyűlések rendkívül népszerűek voltak, ahol a helyi szlovákság köréből kikerülő, a helyi viszonyokat jól ismerő segítőknek jutott kulcsszerep. Nyíregyházán különösen fontos szerepet játszott a már említett Márkus József András metodista lelkész, aki csaknem egész gyülekezetét rábírta az átköltözésre.

3.3. Márkus József András tevékenysége. A metodista egyház Nyíregyházán és a szlovák „ébredés”

A 20. század első felében a nyíregyházi evangélikus közösségből egyre több hívet térített magához a fiatal metodista egyház. A szekták, illetve szabadegyházak térnyerése nem sajátos helyi jelenség, ugyanezt megfigyelhetjük az ország más részein is, például a békési szlovákok körében, ahol a 19. század közepétől megjelenő puritán paraszti közösségek sok

¹⁷⁰ Eredeti címén *Sláva šľachetným*, Karol Kuzmány evangélikus lelkész által szerzett himnikus költemény, amelyet az 1848-as forradalom szlovák felkelői énekeltek.

¹⁷¹ MNL SZSZBML V.77/c. I. 5/1946.

¹⁷² Bukovszky, 1999. 88. o.

hívet nyertek meg maguknak.¹⁷³ A szabadegyházak legerősebben a protestáns vidékeken terjedtek el. Közös bennük, hogy puritán, egyszerű életmódot hirdettek, a hívekkel közvetlenebb kapcsolatot ápoltak, aktív gyülekezeti életet éltek, énekkarokat, önművelődési köröket hoztak létre és az egyház igazgatása is demokratikusabb alapokon nyugodott, amelyben a hívek is részt vettek. Az új irányzatok széles kört vonzottak: egyrészt a szabadegyházi forma a legbuzgóbb egyháztagnak számára vallásuk megélésének mélyebb lehetőségét kínálta,¹⁷⁴ másrészt a prédikátorok elérték azokat, akik kapcsolata már korábban meglazult saját felekezetükkel, vagyis meg tudták szólítani a szegényebbeket és a periférián élőket, akik valamilyen oknál fogva kiteszítottnak érezték magukat.

Közös jellemzőjük volt, hogy a hívek egyszerre voltak tagjai anyaegyházuknak, vagyis ott keresztelkedtek, kötöttek házasságot, fizették az egyházadót, felekezeti iskolákba járatták gyermekeiket, eljártak az istentiszteletekre, de részt vettek az új egyház által szervezett közösségi alkalmakon is. Ez egyrészt abból fakadt, hogy az új protestáns irányzatok felnőtt keresztséget hirdettek, vagyis egy baptista vagy metodista gyermeke nem tartozott automatikusan az egyházhoz, így kénytelen volt ott anyakönyveztetni, másrészt nem bevett egyházként nem is lett volna erre lehetősége. A polgári anyakönyvezés nyitotta meg az új egyházak függetlenedésének útját is. Elsőként a baptista felekezetet ismerték el 1895-ben, az 1895. évi XLIII. tc. pedig már szabad vallásgyakorlást biztosított.

Nyíregyházán több új irányzat jelent meg a 19. század végétől: baptisták, nazarénusok, metodisták, Jehova tanúi, a Bethánia Egylet, a millenisták, az adventisták és a metodizmusból kivált szabad testvérek közössége is híveket nyert a városban.¹⁷⁵ Az egyes csoportok nem teljesen egy időben voltak jelen, és gyülekezeteik sokszor ugyanazokat vonzották: például a bethanisták egy része a metodistákhoz csatlakozott. A felnőtt keresztség és az anyaegyházhoz való kötődés miatt a statisztikákból nem tűnnek ki valós adataik: 1941-ben 41-en vallották magukat baptistának, 70-en pedig egyéb vallásúnak. Bár a kortársak mind a tírják közösség befelé fordulásáról és zárkózottságáról számolnak be, a nyíregyházi evangélikus szlovákok vallásgyakorlására korábban is erős befolyást gyakoroltak a katolikus felekezetek, akiktől számos szokást kölcsönöztek: így búcsúra jártak Máriapócsra, házukat az „orosz” pappal szenteltették fel, karácsonykor betlehemeztek.¹⁷⁶ Mindezekkel együtt az evangélikus templom látogatását annak ellenére fontosnak tartották, hogy a távolabbi

¹⁷³ Khaled, 2006. 94. o.

¹⁷⁴ Szigeti Jenő szerint a szabadegyházak megjelenésével a protestáns egyházak egyrészt legbuzgóbb híveik közül, vagyis minőséget veszítettek. Szigeti, 1976. 71. o.

¹⁷⁵ Márkus J. A., 1935. 13–14. o.

¹⁷⁶ Márkus, 1943. 265–267. o.

tanyabokrok 15–20 kilométerre feküdtek a központtól. Ebben a szétszórt közösségben nem volt egyszerű a hívek lelki gondozását megoldani. A majd 20 ezres gyülekezetnek mindössze egy temploma volt, a tanyai iskolákban időnként tartottak egyházi esteket, amikért a tanítók feleltek, de az evangélikus lelkészek ekkor még ritkán léptek ki a templom falain kívülre.

A 20. század elején több belülről jövő ébredési hullám zajlott le, amelyek megfelelő talajt biztosítottak az erősebb, kiforrottabb új mozgalmak meghonosodásának is. Az első ébredők a baptistákhoz csatlakoztak, az 1910-es évektől kezdve pedig leginkább a metodista egyház szerzett nagyobb befolyást. A nyíregyházi ébredő közösségeket tútul beszélő vándorprédikátorok nyerték meg, így a mozgalom túllépett a vallásgyakorlás keretein, egy rövid ideig tartó és viszonylag szűk körben elterjedt szlovák nemzetiségi ébredésként is értelmezhető.

A helyi evangélikus egyház eleinte kedvezően fogadta a hívek lelkesedését, voltak lelkészek, akik ellátogattak a közösségi alkalmakra, helyiséget is rendelkezésükre bocsátottak. Tulajdonképpen az egyház vezetése a hit elmélyítését szolgáló közösségi alkalmakat látott ezen új kis imaközösségek működésében. Az első ébredők egyébként nem kívántak elszakadni az evangélikus egyháztól. A hívek készek voltak anyagilag is hozzájárulni az imacsoport működéséhez, néhány vagyonosabb család is csatlakozott hozzájuk. Az egyik ilyen közösség tagjai 1911-ben már házat vásároltak maguknak belvárosban, a Szarvas utcán, vezetésükre pedig Rohácsek Józsefet hívták meg.¹⁷⁷ Rohácsek korábban is járt már igehirdetőként a városban, szlovákul tartott hirdetései és szenvedélyes beszédei miatt az evangélikus egyház vezetése gyanakvással kísérte figyelemmel működését.¹⁷⁸ Őt és két társát 1913-ban perbe fogták pánszláv propaganda vádjával, a per országos figyelmet kapott.

Rohácsek a vádak szerint szlovák nyelvű röpiratot terjesztett, amin az evangélikus egyház ellen uszított. Az istentiszteleteken csak szlovákul beszéltek, arra buzdította híveit, hogy a hatóságokkal való érintkezésben se használják a magyar nyelvet, adományokat gyűjtött a különböző szláv missziók számára.¹⁷⁹ A bíróság a gyülekezetet, amely ebben az időben Bethel Egylet néven működött, feloszlatta és vagyonát elkobozta, Rohácseket pedig

¹⁷⁷ Rohácsek József/*Jozef Roháček* (Ótura, 1877–Pozsony, 1962): szlovák protestáns lelkész, a Biblia első szlovák fordítója. Bécsben tanult teológiát, az óturai Kristina Royová és testvére által alapított szlovák kékkereszt mozgalom tagja lett. 1911-ben érkezett Nyíregyházára, 1912-ben Budapesten megjelentette a négy evangélium szlovák fordítását. A háború évei alatt a Monarchia hadseregében szolgált táborigaznökként, majd 1918-ban visszatért a városba. Perbe fogták, letartóztatták, 1921-ben szabadult. Ezután Csehszlovákiába költözött. Csehszlovákiában a kékkereszt egyik vezetője lett, beiratkozott a pozsonyi egyetem teológia szakára. Szlovák Testvér Egyház néven új egyházzá kívánta szervezni a mozgalmat, végül a Cseh Testvérek Egyházához (*Jednota československá*) csatlakoztak. 1924-re elkészült az Újtestamentum szlovák fordításával, majd 1935-re az egész Bibliát lefordította.

¹⁷⁸ NyEL E/6. A nyíregyházi ág. hitv. ev. egyház egyháztanácsai és képviselőtestületi jegyzőkönyvei. 102/1912.

¹⁷⁹ Az Ujság, 1913. február 8. (11. évf. 34. sz.)

kiutasította a városból.¹⁸⁰ A háború után visszatért, de 1920-ban ismét vád alá helyezték. A vád szerint a háborúban ellenfél csehekét és oroszokat „testvéreink”-nek nevezte és arra buzdította gyülekezetét, hogy a román megszállók által végzett népszámlálás során magukat szlovák nemzetiségűnek vallják. Nyolc hónapot töltött vizsgálati fogságban Debrecenben, első fokon bűnösnek találták izgatás büntette és a közrend elleni kihágás vádjában és hároméves börtönbüntetésre ítélték, de azt nem töltötte le, a másodfokon eljáró debreceni királyi ítélőtábla felmentette. Indoklása szerint egyik cselekményében sem ismerte fel a gyűlöletre izgatást és azok nem zajlottak a nyilvánosság előtt.¹⁸¹ Az ügy lezárását követően Rohácsek Csehszlovákiába költözött családjával. Úgy tűnik, hogy ez a szlovák nemzetiségi színezetű mozgalom elszigetelt maradt, nem sikerült a szlovák öntudatot felébresztenie a tirpák közösségben, mivel 1920-ban a román népszámlálás idején is csak 72 egyén vallotta magát szlovák nemzetiségűnek.¹⁸²

Mindeközben 1913-ban az evangélikus nagytemplomban bevezették a magyar nyelvű liturgiát és magyar nyelvű énekeskönyvet adtak ki a hívek részére. 1920-ban a pedig szabadegyházi közösség egyértelműen kinyilvánította szakadási szándékát azzal, hogy csatlakozásukat kérték a metodista egyház szervezetéhez, ezt Rohácsek József egyébként nem támogatta. A metodista gyülekezet első lelkészének beiktatásával tulajdonképpen elveszítette szlovák voltát, hiszen az 1922-ben Nyíregyházára helyezett Wallrabenstein Jakab nem tudott szlovákul.

A metodizmus kezdeti erejét későbbi vezetője annak szlovák nyelvűségében látta, és mert képes volt jobban alkalmazkodni a közösség hagyományaihoz.¹⁸³ Elterjedését a rokoni kapcsolatok segítették, ugyanakkor a metodisták jámbor életvitele (mindenekelőtt az alkohol és dohányzás tilalma, a jövedelem tíz százalékának felajánlása, stb.) egyben a közösség tagjainak elkülönüléséhez is hozzájárult. A metodista egyházhoz való csatlakozás után a gyülekezet istentiszteletei magyarul folytak, ahogyan a Biblia-órák is, de az imádságokat a hívek szlovákul mondták el.

1931-ben Márkus József András vette át a gyülekezet vezetését. Márkus 1901-ben született jómódú nyíregyházi családban, szülei az elsők között csatlakoztak az ébredő közösséghez. A metodista átalakulás idején már a fiatal Márkus J. András is a közösség vezetői közé tartozott. 1921 és 1925 között teológiát tanult Frankfurtban, majd Londonban. Szülővárosába való visszatérése előtt a Tolna vármegyei Gyököny községben szolgált.

¹⁸⁰ Pesti Napló, 1913. február 6. (64. évf. 32. sz.)

¹⁸¹ MNL HBML VII. 2/b. B 306/1921.

¹⁸² MNL SZSZBML V.77/c. III. 347/1920.

¹⁸³ Márkus J.A., 1935. 12. o.

Nyíregyházi működése mindenképpen a methodista egyház prosperáló időszakának tekinthető, hiszen az új irányzat sok hívet vonzott nemcsak a városban, de a körzethez tartozó más településeken is. A nyíregyházi gyülekezet lélekszáma az összes magyarországi methodista egyharmadát tette ki.¹⁸⁴ Ugyanakkor vezetőjük igen ellentmondásos személyisége miatt az évtized derekán az országos vezetés a nyíregyházi közösség elszakadásával is számolt.¹⁸⁵

A nyíregyházi szlovák vezető személyével az istentiszteleteken ismét nagyobb teret nyert a szlovák nyelv. A 20. század közepére pedig az egyházi alkalmak, vagyis az evangélikus és a methodista istentiszteletek voltak a szlovák közösség hivatalos nyelvgyakorlásának egyetlen helyszínei. Nem véletlen, hogy a csehszlovák áttelepülési propaganda is Márkus gyülekezetében fejthette ki a legeredményesebben tevékenységét. A prédikátor maga az ügy legfőbb szószólója lett. Vélhetően Márkus személyiségéből fakadó külön utas magatartása és a személyes érvényesülés lehetősége volt legfőbb motivációja.¹⁸⁶ Személyes karizmájának köszönhetően sokan kizárólag az ő felhívására vállalták az átköltözést. Gyülekezetének kb. 80%-a áttelepülésre jelentkezett és 1946–1948 folyamán elhagyta az országot.

A methodista lelkésszel ellenben, az evangélikus egyház természetesen nem fogadta kedvezően a csere-egyezmény megkötését. A történeti egyházak mind a német kitelepítés ellen, mind a szlovákiai magyarok üldöztetésével és a kormány reakciójával szemben többször is kifejezték álláspontjukat híveik védelmében. A német kitelepítés és a lakosságcsere is az evangélikus egyházat érintette a legérzékenyebben. Az 1941. évi népszámlálás nemzetiségi adatsora szerint az 557 193 fős evangélikus népességből 52 566 fő németnek, 11 133 fő pedig szlováknak vallotta magát, anyanyelv szerinti pedig 67 792 német, 50 947 szlovák anyanyelvű volt. Az egyház vezetése elítélte a német lakosság kollektív megbüntetését, kiállt a gyűjtőtáborokba hurcoltakért és szót emelt a kitelepítésnél tanúsított bánásmód ellen.¹⁸⁷ A szlovákiai magyarok védelmében felhívta az Egyházak Tanácsának figyelmét a Csehszlovákiában folyó eseményekre, a kormánnyal és a szlovákiai evangélikus egyházal is felvette a kapcsolatot, a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság munkájába is megkapcsolódott.

Az evangélikus egyház a csere önkéntessége mellett állt ki, de maga nem kívánt hozzájárulni a csehszlovák propaganda sikeréhez. Ordass Lajos, a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke, arra hivatkozva, hogy a templomokat istentisztelet céljára emelték,

¹⁸⁴ Khaled, 2011. 176. o.

¹⁸⁵ Uo. 214. o.

¹⁸⁶ Uo. 214. o.

¹⁸⁷ Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1947. április 25. 38. o.

megtagadta a propagandamunkában részt vevő szlovák lelkészek azon kérését, hogy a szószékről is toborozhassanak.¹⁸⁸ A toborzási időszakban több szlovák evangélikus lelkész is az országban járt, köztük olyan magas rangú hivatalviselők, mint a már említett Julius Dérer esperes vagy Štefan Osuský püspök. Az országos vezetéshez hasonlóan az egyházmegyék is elhatárolódtak az agitációtól, ugyanakkor így is akadtak olyan lelkészek, akik az áttelepülés ügyének hívei lettek. Ellenérzéseket váltott ki Békéscsabán Fracisci Mihály lelkész tevékenysége, aki a háború idején nemzetiszocialista buzgalmával vívta ki a vezetés figyelmét, 1944 őszén pedig csatlakozott a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjához.¹⁸⁹ Politikai aktivitása miatt az egyházmegye vezetése megfosztotta tisztségétől, 1947 decemberében Csehszlovákiába költözött. Nyíregyházán Sólyi Géza evangélikus segédlelkész, hitoktató választotta az áttelepülést.

Az egyház nyíregyházi vezetése sem támogatta a CSÁB propaganda munkáját. A bizottság tagjai ezért panaszt tettek a helybeli evangélikus lelkészek ellen. 1946. május 15-én Thúróczy Zoltán püspök a minisztériumtól kapott levelet, amely azt a csehszlovák vádat közvetítette, miszerint a püspök és Joób Olivér helybeli lelkész prédikációikban az áttelepülés ellen beszéltek.¹⁹⁰ Valószínűsíthetjük, hogy a csehszlovák agitáció ellen kifejtették álláspontjukat, akár a szószéken is, hiszen Joób Olivér szolgálati naplójából tudjuk, hogy a lelkész gondozta az áttelepülésre jelentkezőket és az is előfordult, hogy többször segítségükre volt a jelentkezésük visszavonásában.¹⁹¹ Amikor pedig a toborzási időszak alatt az egyik evangélikus iskolai épületet igénybe kívánták venni, nem bocsátotta azt az összeíró bizottság rendelkezésére,¹⁹² sőt közgyűlésen mondták ki, hogy nem hajlandók az egyházi helységeket erre a célra bérbe adni.¹⁹³ 1947-ben az egyházmegye vezetői 4027 hívő kitelepülésére számítottak,¹⁹⁴ amely a teljes lélekszám egytizedét jelentette.

3.4. Szociális helyzet a második világháború után

A csehszlovák propaganda nemcsak azokat tudta rávenni az áttelepedésre, akiknek fel tudta kelteni a nemzetiségi tudatát, a háború utáni Magyarországon a szociális és egzisztenciális érvek is hatottak. A háború végére a nemzeti vagyon 40%-a elpusztult, országszerte súlyos szociális gondok jelentkeztek. A stabilitás fenntartása érdekében már

¹⁸⁸ Tóth, 2008.73. o.

¹⁸⁹ Kugler, 2000. 55. o.

¹⁹⁰ Joób, 2010. 142. o.

¹⁹¹ NYEL K/1-5 Joób Olivér lelkész szolgálati napló

¹⁹² Joób, 2010. 142. o.

¹⁹³ NYEL E/6. Presbiteri jegyzőkönyvek. 1946. március 23.

¹⁹⁴ NYEL L/4. A Tiszai Evangélikus Egyházkerület 1947. évi közgyűlésének jegyzőkönyve. 9. o.

1940-ben elkezdték bevezetni a jegyrendszert, előbb Budapesten a cukorra, majd a zsírra és szalonnára, 1942-től pedig a kenyeret is már az egész országban csak jegyre árusíthatták. A legsúlyosabb ellátási hiány a háború utolsó hónapjaiban állt be. Több súlyos baj is egyszerre tetőzött: a kötött hadigazdálkodás a fogyasztás kényszerű visszaesését eredményezte, az áruhiány következtében így megélénkült a feketekereskedelem, az élelmiszerek és iparcikkek pedig megdrágultak. Ezért a háború végén már nemcsak a fejadagokat szabályozták, hanem rendeletben tették kötelezővé a mezőgazdasági termények, termékek, élő- és vágott állatok beszolgáltatását,¹⁹⁵ és súlyosan büntették a feketézést.

Az újonnan jelentkező gondok szélesebb körű állami feladatvállalást követeltek. Az ellátást részben a háború előtti pilléreken, részben új intézményelemekkel igyekeztek megoldani. Az intézményrendszer átszervezésének kezdete az önálló Népjóléti Minisztérium létrehozása volt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány alakuló ülésén, 1944. december 22-én népjóléti minisztert nevezett ki a miniszterelnök, a 90/1945. M.E. sz. rendeletben pedig meghatározta az új minisztérium feladatkörét. Az állam szociálpolitikai feladatairól és a szociálpolitikai szervekről szóló 1945. augusztus 8-án kiadott 6.300/1945. M.E. sz. rendeletben pedig kimondták, hogy „a dolgozó néposztályok szociális helyzetének javítása közfeladat”. A rendelet a szociális igazgatás feladatainak ellátására közvetlenül a minisztérium irányítása alatt működő szakigazgatási szerveket hívott életre. Ennek vármegyei feje az alispán mellett működő szociális felügyelő lett, járasonként pedig szociális titkárokat neveztek ki.

A községek továbbra is magukon viselték a szociális kiadások egy részét, de ezek rendkívül szűkre szabottak voltak. A legelesettebbek, önmaguk ellátásáról képtelen, családdal nem rendelkezők szegényházi ellátásban részesülhettek, költségeiket a város fedezte. Nyíregyháza város költségvetése szerint 1945-ben 5 401 636,86 Pengőt fordítottak szegényügyre, amelynek a nagy részét a szegényház fenntartása jelentette. A szélesebb rétegeket érintő népjóléti kiadásokra, mint gyermeküdülő működtetése, fogyatékos-otthon támogatása, rászorulóknak élelmezése, a HONSZ¹⁹⁶ helyi szervezetének támogatása, ugyanakkor ebben a költségvetési évben csak 30 716,22 Pengőt költöttek.¹⁹⁷ A községi segélyezés korlátozottsága miatt az egyházak, a társadalmi és tömegszervezetek a szociális ellátási rendszer alapját képezték már a háború előtt is. A közigazgatás háború utáni újjászervezésekor támaszkodtak a már meglévő intézményeikre és szakértelmükre.

¹⁹⁵ 4040/1945. M.E. sz. rendelet (Rendeletek tára, 159.)

¹⁹⁶ Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetsége

¹⁹⁷ MNL SZSZBML V. 81. Zárószámadás, 1945-1946. évi kötet

Nyíregyházán például a református egyház diakonisszái szervezték a város szegényügyi ellátását, népkonyhákat működtettek, gondoskodtak a hadifoglyok fogadásáról.

A segélyezési gondokat enyhítették a különféle gyűjtések, valamint a belföldi és külföldi segélyakciók. A háború után több segélyakció is indult a nyomor enyhítésére, a gyűjtés és az adományok igazságos szétosztása a járási és városi szociális felügyelők, illetve a titkár feladata volt. A lakosság lehetőségeinek megfelelően adakozott, azonban azoktól, akiknek tisztes megélhetésük volt, bőkezűséget vártak el, így egyes tisztviselők bérükből „kötelező” felajánlásokat tettek, jótékonysági bálók bevételeit ajánlották fel, a mozik és színházak jegypénztáraiban árusították a jótékonysági bélyegeket. 1945-ben a nyíregyházi karácsonyi akció alkalmával az élelmiszer-adományokon túl 5 millió pengőt sikerült összegyűjteni és szétosztani.¹⁹⁸ 1946 január–februárjában még 173 442 pengőt ajánlott fel a lakosság.¹⁹⁹ Ugyanezen év végén a Népjóléti Minisztérium előbb a SAS (Siess! Adj! Segíts) akció, majd 1947 év végén a karácsonyi segélyakció keretében gyűjtött.

A súlyos élelmiszerhiány és a kötelező beszolgáltatás következtében 1944 őszétől kezdődően egyre több ember népkonyhai étkeztetésre szorult, amire annál inkább is szükség volt, mert a hadisegélyesek ellátmányukat nem kapták meg.²⁰⁰ 1944-ben a városban működő népkonyhákban több mint ezer embert ételmeztek. Még 1946-ban is szükség volt az ún. ingyen konyhák fenntartására, januárban 380 személyt ebédeltettek naponta. Ezek fenntartása nehéz feladatot rótt a városra. Az 1946. augusztus 1-jétől kezdődő költségvetési évben 16 672 forintot irányoztak elő az ínségnyhító tevékenység hozzájárulására.²⁰¹

A lakosság jelentős része ellátásra szorult.²⁰² A városi gyerekek nagy része segélyben részesült, az iskoláskorú (7 és 14 év közöttiek) több mint 38%-a kapott valamilyen juttatást 1946-ban (ld. 6. táblázat).

¹⁹⁸ Gaál, 1999. 103. o.

¹⁹⁹ Uo. 102. o.

²⁰⁰ MNL SZSZBML V.77/c.VIII.3/1945. ill.MNL SZSZBML V.77/c. VIII. 7/1945.

²⁰¹ MNL SZSZBML V. 81. Költségvetés, 1946–1947. kötet

²⁰² Gaál, 1999. 102. o.

6. táblázat

A különböző támogatási formákra szorulóknak száma Nyíregyházán 1946-ban²⁰³

Támogatási forma	Részesülők száma (fő)
öregségi segély	191
gyermektartás	3000
ruhasegély	35 760
csecsemőkelengye	700
gyermek rászorultsága tejjelátásra	4800

A szociális problémák feszültségeket is okoztak. Nyíregyházán 1946 márciusában az egyik UNRRA²⁰⁴ segély kiosztása alkalmával kb. 150–200 fős tömeg lépett fel fenyegetően. A szociális bajok tartósak bizonyultak, egy valószínűleg 1949-ben készült bizalmas jelentés szerint a város kb. 55 ezer fős lakosságából még mindig 34 200 fő volt ellátatlan, kb. 1200 családfő pedig munkanélküli.²⁰⁵

A magyarországi szlovákok pedig ebben az időben megtapasztalhatták a csehszlovák bizottság bőkezűségét. A csehszlovák kormány 1946 augusztusában memorandumban fogalmazta meg a magyarországi szlovákokról való gondoskodás fontosságát, különösen az előtűk álló téli hónapokban. Az áttelepülésre jelentkezettek anyagi megsegítésével külön ügyosztály foglalkozott a bizottság felállításától kezdve.²⁰⁶ Az első időszakban, 1946. március 5. és szeptember 14. között az egészségügyi feladatokat is ez az osztály látta el, mivel számos egészségügyi nehézséget az ellátatlanság okozott. Azonban a szociális ügyek annyira megszorodtak, hogy az egészségügy területét szeptemberben leválasztották.

A szociális ügyosztály első akciója 205 szlovák gyermek csehszlovákiai üdültetése volt a toborzási időszakban, amely annyira népszerűnek bizonyult, hogy Okáli személyes döntése alapján a bizottság magyarországi tevékenysége idején folyamatosan fenntartották, összesen 23 turnusban üdültettek 1628 gyermeket. Az áttelepülések megkezdése után arra is biztosítottak lehetőséget, hogy az áttelepülésre nem jelentkezettek gyermekei a rokonokat meglátogassák és így első kézből szerezhettek tapasztalatokat a csehszlovákiai életről. Ezentúl pedig a kapcsolattartás a magyarországi szlovákok tudatának és összetartozásának erősítését

²⁰³ Gaál, 1997. 80. sz. kimutatás

²⁰⁴ United Nations Relief and Rehabilitation Administration: Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) Segély- és Rehabilitációs Igazgatósága

²⁰⁵ MNL SZSZBML XVII. 555. II/1. A bizottságok működésére vonatkozó iratok

²⁰⁶ SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló.1957. április 30, Zpráva o skončení majetkové uspokojenia presídlencom z Maďarska a o stave usporiadania dohodového majetku

is szolgálta. Ilyen formában 359 gyermek csehszlovákiai útját támogatták. A táborozásból minden gyermek lábbelivel és ruhával ellátva térhetett haza.

A CSÁB szociális osztályának tevékenysége három fő területen zajlott: a propaganda időszakban részt vettek a felvilágosító munkában, az egyes transzportokkal áttelepülőket felkészítették az útra és gondoskodtak az áttelepülésre várakozókról. A toborzási időszakban 4177 ruhadarabot osztottak ki, az 1946 és 1948 között induló transzportokkal kitelepülők között 34 305 főt ruháztak fel és külön figyelmet fordítottak az 1946 folyamán átköltöztetett gyerekekre. 1946-ban több mint 90 ezer cseh korona értékben érkezett ruhanemű felajánlás Csehszlovákiából. Emellett érkeztek élelmiszersegélyek is: liszt, cukor, margarin, lekvár, tejpor, kása, stb., 1946-ban összesen 16 931 kg összúlyban. Több nagyobb segélyakciót is szervezett az osztály: 1946 telén ruhákat osztottak, január–február hónapban élvezeti cikkeket, 1947 elején ismét ruhaakciót indítottak a magyarországi szlovák gyerekek javára, 1947-ben karácsonyi segélyakció zajlott, 1948-ban téli segélyakció, ugyanezen évben gyermeknapot és Mikulás-napot szerveztek a szlovák gyermekeknek.

Az áttelepítetteknek adott pénzbeli segélyekről is rendelkezünk adattal: 180 családot segítettek meg összesen 7913,60 forinttal, azonban a beszámoló alapján erre csak Okáli külön engedélye alapján volt lehetőség. Összesen 812 családot részesítettek ugyanakkor természetbeni segélyben, amelyre elsősorban 1946–1947 telén volt szükség.

3.4.1. A földkérdés

A háború utáni gondok közül kétségkívül a legsúlyosabb az élelmiszerhiány volt, így az ellátás biztosítása érdekében legelőször a termelést kellett újraindítani. A mezőgazdasági idénymunkák elvégzése sok helyen elmaradt, a harci cselekmények következtében az állatállomány mintegy 50 százalékban elpusztult: Szabolcs vármegyében mindösszesen 3732 darab szarvasmarha, 2092 ló, 128 kecske, 3736 sertés, 870 juh, 16 340 baromfi, 245 házinyúl és 385 méhcsalád maradt.²⁰⁷ Az állatállomány mielőbbi pótlása érdekében megfelelő apaállatokkal, takarmánnyal segítették a tenyésztők munkáját. A termelés beindítása a földtulajdon-viszonyok megváltoztatását halaszthatatlanná tette.

Az egyes nagyságcsoport és a termőterületek arányának eltérései sem befolyásolják azt a tényt, hogy mind Nyíregyháza, mind Szabolcs vármegye mezőgazdasági jellegű, tömegeket felszívó ipara vagy bányászata nem volt. A megyében csak négy, 100 főnél is több munkást foglalkoztató üzem működött: a demecseri burgonyakeményítő gyár, a kisvárdai

²⁰⁷ Gaál, 1999. 102. o.

vasöntöde, a nyírbogdányi petróleumgyár és a tiszavasvári Alkaloida. Az iparban foglalkoztatottak legfeljebb néhány fős üzemekben dolgoztak. Nyíregyházán, megyeszékhelyként ugyanakkor viszonylag magas volt a tisztviselők és szellemi foglalkozásúak aránya és több kereskedő, iparos is élt a városban a vármegye többi részéhez képest.

7. táblázat

A népesség foglalkozás szerinti megoszlása 1941-ben

Foglalkozási ág	Szabolcs vármegye	Nyíregyháza
Östermelés	300 914 (70,2 %)	19 730 (33,3 %)
Ipar	54 918 (12,8 %)	10 384 (17,5%)
Kereskedelem	17 650 (4,1 %)	7626 (12,9 %)
Közlekedés	10 141 (2,4 %)	4317 (7,3 %)
Közszolgálat	15 309 (3,5 %)	10 291 (17,4 %)
Egyéb (hitelügy, bányászat, nyugdíjasok, házicselések és napszámosok, véderő, stb.)	28 985 (6,8 %)	6808 (11,5 %)
Összesen	428 423	59 156

Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. március 17-én tette közzé a 600/1945. M. E. sz. rendeletet, amelynek nyomán az országban megkezdődött a földosztás.

8. táblázat

A gazdaságok megoszlása nagyságcsoportok szerint Nyíregyházán 1935-ben, illetve 1949-ben

Birtoknagyság	Birtokok száma 1935-ben ²⁰⁸	Birtokok száma 1949-ben ²⁰⁹
5 holdon aluli	4432	7293
5-10 hold	626	1569
10-50 hold	852	1425
50-100 hold	77	35
100-500 hold	16	4
500-1000 hold	2	0

²⁰⁸ Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. 402–403. o.

²⁰⁹ MNL SZSZBML XVII. 555. II/1. A bizottságok működésére vonatkozó iratok

1000 holdon felüli	4	2
Összesen	6009	10328

A földreform előtt Nyíregyházán a földbirtokviszonyok nagyjából az országos arányszámokat tükrözték. A földreform eredményeképpen a birtokosok száma több mint 40 százalékkal megemelkedett, de még mindig az 5 holdon aluli kisbirtokosok maradtak többségben, az összes birtokos kétharmada kisbirtokos volt (ld. 8. táblázat). A parasztság munkakedvének növelése érdekében 1945 májusában eltörölték a beszolgáltatási rendszert, az állam felvásárlóvá vált, szabott áron vette át a szükségleten felüli terményeket. Az 5 hold alatti gazdák mentességet kaptak, ha az éves földadójukat terményben rendezték. A mezőgazdasági népesség jövedelmi színvonala 1946–1947-ben az 1938–1939. évinek még mindig csak hatvan százalékán volt.²¹⁰ A forint 1946 augusztusi bevezetése stabilizálta ugyan a fizetőeszköz értékét, de igen alacsony szinten határozta meg mezőgazdasági termények árait.

A földreform során 642 ezer földműves család részesült átlagosan 5,1 hold földben, de településenként eltérő sikerrel ment végbe. Szabolcs vármegyében a földosztás a települések csaknem mindegyikét érintette, egyedül Győröcske község maradt ki. Több mint 52 ezer fő részesült juttatásban. Szatmár-Beregben ugyanakkor, ahol nem volt igénybe vehető földterület, csak a települések 39,6 %-án történt meg a földosztás, amelyből alig több mint 19 ezer fő részesült.²¹¹ Szántóföldek esetében a birtokminimumot 5 holdban állapították meg, amit szükség szerint lejjebb szállítottak, így Szabolcsban 3 hold lett. Itt az átlagjuttatás majdnem elérte az országos átlagot, 5 hold volt, Szatmárban csak 3 hold.²¹² Nyíregyházán még kevesebb eredménnyel járt a földrendezés, csak 2132 főt részesítettek juttatásban, vagyis a város lakosságának 3,8%-át.²¹³ A földosztás nem hozta el a mezőgazdasági népesség életszínvonalának emelkedését. Felhasználható terület híján az igényjogosultak jelentős része föld nélkül maradt, ezért Szabolcs és Szatmár legszegényebb rétegeiből már a belső telepítések kezdetén sokan jelentkeztek országon belüli áttelepülésre. Elsősorban a dunántúli kényszerűen elhagyott sváb falvakba, ugyanakkor a juttatás nélkül maradtakat könnyen el tudta csábítani a csehszlovák agitáció is.

A háború utolsó időszakában a város lakossága erősen megfogyatkozott: a természetes népszaporulat is visszaesett, a deportált zsidó lakosság, a polgári és katonai áldozatok, több

²¹⁰ Ö. Kovács, 2012. 85. o.

²¹¹ Koneczné, 2001. 36. o.

²¹² Uo. 37. o.

²¹³ 1949. évi népszámlálás 3. kötet. 290. o.

ezer nyíregyházi hadifogságban maradt katona és több mint ezerkétszáz elhurcolt²¹⁴ hiányzott. Nyíregyháza népessége a két népszámlálás, 1941 és 1949 között mintegy 8,4%-al, 5159 fővel csökkent.

A háború romboló hatása morális értelemben is érezhető volt. A korabeli napilapok naponta több lopásról, fosztogatásról és erőszakos vagyoneelleni bűncselekményekről számoltak be, amelyek ellen a karhatalom a lehető legszigorúbban lépett fel, de sem a városban, sem a kiterjedt tanyavilágban a jelenséget megfékezni nem tudta.

3.4.2. Menekültek Szabolcs vármegyében

A határváltozásokkal és a háború előtti régi–új kormányok visszatérésével, a második világháború után is minden határ irányából menekült magyarok érkeztek az anyaországba. A Népjóléti Minisztérium 1946-ban 38 458 menekültet tartott nyilván.²¹⁵ Nyíregyháza polgármestere, Fazekas János 1948. január 19-én kelt levelében azt írja, hogy 1945-ben kb. 500 menekült családot helyeztek el a városban.²¹⁶ Ezt a számot azonban más adatforrásokból megerősíteni nem tudjuk. A menekültügy kezelésére a 3820/1945. M.E. sz. rendelet felállította a Népgondozó Hivatalokat, de a szabolcsi kirendeltség iratai csak nagyon töredékesen maradtak fent, mint ahogyan a szociális felügyelő és a szociális titkárok iratai sem igazán tartalmazzák a menekültek ellátására vonatkozó adatsorokat. Ráadásul a menekülteknek sokáig nem volt jelentkezési kötelezettségük. Mindössze néhány, különböző időpontban kelt és különböző kritériumok alapján felvett adatsor, illetve adatszolgáltatás áll rendelkezésre, a következőkben azok alapján dolgozunk.²¹⁷

A kétoldalú lakosságcsere megkezdése előtt, 1947. április 12-én Nyíregyháza város polgármesteri hivatala által készített jelentés szerint 1945 óta 67 személy (és valószínűleg családtagjaik) érkeztek menekültként a városba.²¹⁸ A szomszédos államokból az 1938. január 1. óta Magyarország területére átköltözötték által benyújtott nyilvántartólapok gyűjtőívein 1949. április 30-ig 711 főt (családot) regisztráltak. Köztük, mint ahogyan a nyilvántartólapok elnevezése is mutatja, nemcsak csehszlovákiai magyarok vannak, hanem más területekről,

²¹⁴ Nyíregyházán 1944. november 2-án a várost megszálló Vörös Hadsereg málenkij robotra hurcolt el 1200 helyi és éppen a megyeszékhelyen dolgozó intéző megyebeli polgári személyt. Voltak, akiket az utcán fogtak el, sorban állás közben, másokat otthonaikból rángattak ki, egyesek pedig maguk jelentkeztek a „háromnapos romeltakarításra”. A nyíregyházi elhurcoltak névsorát ld. Emlékezetül, 2017. 163–255. o.

²¹⁵ Molnár, 1990. 94. o.

²¹⁶ MNL SZSZBML V. 77/c. XI. 35/1948.

²¹⁷ A levéltári források hiánya máshol is jellemző, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében sem maradtak meg a menekültek összesítő ívei. G. Jakó–Hőgye, 1995. 14. o.

²¹⁸ MNL SZSZBML V. 77/c. XI. 35/1948. A jelentés nem tartalmazza az együtt menekült családtagok nevét vagy számát, de feltételezhetjük, hogy a listán felsorolt 67 személy családfeje.

elsősorban Kárpátaljáról és Erdélyből érkezettek is. Ugyanakkor a korábbi lakhelyet csak elvétve jelölték meg az összesítőn. A kérdés tisztázását az is nehezíti, hogy ezek a lapok az 1938 óta átköltözötteket regisztrálták és nem rögzítették, hogy kényszerből történt-e a költözés: vagyis lehettek közöttük olyanok, akik a háborús évek alatt önként jöttek a vármegyébe és találunk köztük olyan hivatalnokot is, aki a Felvidék déli részének visszacsatolása után került át és a csehszlovák hatalom visszatérésével el kellett hagynia az országot. 1947 nyarától ezeken az éveken azok is szerepelnek, akik ugyan a cseretranszportokkal érkeztek, de kitelepítésre nem voltak kijelölve, hanem „önként” döntöttek úgy, hogy kitelepített családtagjaikkal együtt költöznek. A szűkös levéltári források ellenére is megállapítható, hogy a polgármester által közölt 500 család túlzó. Nyíregyháza város lakossága nem tapasztalta a csehszlovákiai menekültek olyan áradatát, mint a csehszlovák határhoz közeli települések.

3.5. A CSÁB 13-as kirendeltsége és személyzete

Az előzetes becslések alapján a csehszlovák toborzók az asszimilálódott nyíregyházi szlovák közösségben négy és fél ezer jelentkezőre számítottak,²¹⁹ de a bizottság és a helyi segítők munkája jóval felülmúlta a várakozásokat, végül 6036 (6065)²²⁰ főt győztek meg a jelentkezésre.

Minden vidéki kirendeltség élén vezető állt, akiknek állandó helyettese is volt. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 13-as körzetének irányítója 1946 februárjában Štefan Štamm lett, akitől 1946 júniusában František Fetterik²²¹ vette át a tisztséget. A kirendeltség a város központjában álló Korona Szállóban rendezkedett be, majd a Szabadság téren működött irodájuk. A CSÁB kirendeltségének irodáit a hatékony munka érdekében írógépekkel, irodabútorokkal, telefonnal és minden egyébvel jól felszerelték, a budapesti központtal közvetlen összeköttetésben álltak.²²² A különféle gyűlések és propagandarendezvények tartására városi, illetve egyházi helységeket vettek bérbe. A bizottság nem állandó létszámmal működött, jelenlévő tagjainak száma a feladatok függvényében változott.

²¹⁹ Vadkerty, 2007. 257. o.

²²⁰ MNL OL XIX–A–15–a. 67.tétel Eln. 183/1946. A Magyarországról Csehszlovákiába jelentkezők összesítő kimutatása. A szlovák levéltári források 6065 fő jelentkezéséről írnak vö. SNA Fond PoF S/6-1957. 1957. április 30. Zpráva o skončení majetkové uspokojenia presídlencov z Maďarska a o stave usporiadania dohodového majetku. Príloha č. 5.

²²¹ František Fetterik (Nagymihály, 1908. szeptember 13.–Kassa, 1976. augusztus 2.) tanár, szerkesztő, drámaíró. 1929 és 1950 között középiskolai tanárként dolgozott, 1949-től a Csehszlovák Rádió kassai stúdiójának külső munkatársa, a 1951 és 1967 között szerkesztője, a gyermek- és ifjúsági műsorok szerkesztőségének társalapítója. Szerzőként rádiójátékokat írt, elsősorban gyermekhallgatóság részére, illetve gyermekeknek szóló világirodalmi műveket adaptált. Biografický lexikón Slovenska II, 2003. 552. o.

²²² Az 1946. évi csehszlovák különbizottság magyar összekötőinek közös jelentése, 7. o.

A CSÁB Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött iratanyagában található beosztási füzetből rekonstruálni tudjuk a kirendeltség alkalmazottainak összetételét, feladatait, vendégeit, kiadásait.²²³ A füzet 1946 márciusától 1947 márciusának végéig, vagyis a vagyonszeírások kezdetétől a cserevonatok megindulásáig regisztrálta a dolgozók munkanapjait. A majdnem teljes egy év alatt a bizottság 59 alkalmazottja 5111 napot dolgozott Nyíregyházán és vonzaskörzetében.

9. táblázat

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság Nyíregyházán szolgálatot teljesítő vezető tagjai

Név	foglalkozás	Születési hely / Lakhely	Időszak
Korčmáros, Štefan	tanár	Gálszécs (Sečovce), Csehszlovákia	1946.04.–1947.03. hó
Sólyi Géza	lelkész	Nyíregyháza	1946.03.–1947.03. hó
Barta Erzsébet	titkár, Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja	Nyíregyháza	1946.03.–1947.01. hó
Turcsány Pál	kereskedő	Nyíregyháza	1946.04.–1947.03. hó
Fetterík, František	tanár, iskolaigazgató	Nagymihály (Michalovce), Csehszlovákia	1946.06.–1947.03. hó

A leghuzamosabban Nyíregyházán szolgálatot tevő öt bizottsági tag közül három nyíregyházi illetőségű volt: Barta Erzsébet, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának titkára, a kitelepedettekről készült lista szerint eredeti foglalkozását tekintve kereskedő,²²⁴ Sólyi Géza rimaszombati születésű, Nyíregyházán élő evangélikus segédlelkész és hitoktató, valamint Turcsány Pál kereskedő, a kirendeltség pénzügyi referense.²²⁵ Štefan Korčmáros gálszécsi tanár tartózkodott itt a leghosszabb ideig, ő a kirendeltség helyettes vezetői tisztét is ellátta.²²⁶ A kirendeltség pénzügyi ellátásáról is rendelkezünk adatokkal, a toborzási időszakban több mint 60 millió pengőt költöttek, ezek többnyire működési célú kiadások

²²³ SNA Fond ČPK. *Rendezetlen rész.* Oblast' 13. Nyíregyháza (továbbiakban: OUK–13) Stav osadenstva 13. oblasti 1946. sz.n.

²²⁴ MNL SZSZBML XXIV. 1. III/b. 3. Element városiak (iktatószám nélkül)

²²⁵ SNA Fond ČPK. *Rendezetlen rész.* OUK–13. 771/1947. (1947. július 10.)

²²⁶ SNA Fond ČPK. *Rendezetlen rész.* OUK–13. 36/1947. (1947. január 15.)

voltak.²²⁷ A továbbiakban is hasonló kiadásai voltak a kirendeltségnek, kb. 6–8000 forint közötti összegből gazdálkodhattak havonta.

A kirendeltségek mellett hivatalos magyar összekötők is működtek. Ők segítettek a magyar szervekkel való kapcsolattartásban, felhívták mindkét fél figyelmét az esetleges egyezményesértő intézkedésekre, illetve tájékoztatták a Külügyminisztériumot a bizottság tevékenységéről. Annak ellenére, hogy az összekötők munkájának hatékony elvégzése mindkét fél érdekét szolgálta, működésüket számos esetben gátolták, kötelességüknek „mindvégig a legmostohább körülmények között tudtak eleget tenni.”²²⁸ Fizetésük csekély volt, a magyarországi hivatalok mostohán bántak velük, sok esetben lakást és ételmezést – teljesen összeférhetetlen módon – a csehszlovák bizottság biztosított nekik, nem állt rendelkezésükre saját gépkocsi, így nem tudtak szabadon mozogni a körzetben. A jelentés szerint az így kialakult függelmi viszonyban a magyar összekötő gyakran vált a CSÁB burkolt vagy nyílt zsarolásának tárgyává.

3.6. A kirendeltség tevékenysége a jelentkezési időszak letelte után

A toborzási időszak leteltével a CSÁB helyi kirendeltségei továbbra is működtek, feladatuk volt az áttelepítésre jelentkezettek felkészítése és segítése. Ennek érdekében olyan akciókat szerveztek, amelyek hozzájárultak a telepedési kedv fenntartásához, hiszen már közvetlenül a jelentkezés megtétele után is sokan tántorodtak el eredeti szándékuktól. Ehhez leginkább a közösségi alkalmak bizonyultak hatékony eszköznek: kulturális esteket, mozi előadásokat tartottak és nyelvtanfolyamokat indítottak. Nyíregyházán egy év leforgása alatt tíz, egyenként 1 hónapos nyelvtanfolyamot bonyolítottak le, összesen 650 hallgatóval.²²⁹ A nyár folyamán gyerekeket üdültettek Csehszlovákiában és segélyeket osztottak a rászorulóknak részére.

Az 1946 nyarától az egyirányú transzportok letiltásáig tartott nyelvi kurzusokról részletes adatokkal rendelkezünk. A kurzusok szervezője a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja volt, az órákat a Front és a CSÁB emberei tartották. A párt a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött iratanyagában fennmaradt egy füzet, amely az 1946. június 24. és november 24. között tartott szlovákórákat regisztrálta, benne az órákon résztvevők számával és a tananyag leírásával.²³⁰ Ez által képet kaphatunk a munka dinamikájáról és a propaganda legfontosabb mondanivalójáról is. Az egyik legaktívabb tanára a már említett Barta Erzsébet

²²⁷ SNA Fond ČPK. *Rendezetlen rész*. OUK–13. Stav osadenstva

²²⁸ Az 1946. évi csehszlovák különbizottság magyar összekötőinek közös jelentése, 8. o.

²²⁹ Bukovszky, 1997. 370. o.

²³⁰ SNA Fond AFSvM. Inv. č. 107. Učebná osnova a triedna kniha mesta Nyíregyházi s okolím, 1946.

volt. Az öt hónap alatt összesen 291 nyelvórát tartottak Nyíregyházán és a tanyabokrokban, egy nap akár négyet is. A városban a harmadik héttől kezdődően kezdő, illetve haladó csoportokban tanultak az érdeklődők minden nap, a bokortanyákat is folyamatosan járták. Átlagosan 63 fő vett részt egy órán, bent a városban jellemzően kevesebben, hiszen itt csoportbontásban tanulhattak, míg a tanyabokrokban többen, mivel egy-egy helyszínre a környező bokorbeliek is eljöttek. Így az is többször előfordult, hogy a nagy érdeklődésre való tekintettel az összegyűlteket nem fértek el zárt térben és az udvarokon kellett tartani a tanfolyamot.

Ezek a nyelvórak tulajdonképpen nem nyelvi kurzusok voltak, mivel a tananyag csak kis részben tartalmazott grammatikai és stílusgyakorlatokat, hanem tovább folytatták az átköltözés melletti agitációt és a felkészítést a csehszlovákiai életre. Ennek érdekében szlovák történelmet, honismeretet, ország ismeretet tanítottak. A kezdő csoportok „tanterve” nyolc tárgyat tartalmazott: állampolgári ismereteket, környezetismeretet, honismeretet, olvasást, írást, egészségtant, éneklést és szlovák nyelvtant. A haladók számára ehhez jött még az irodalom, a történelem és a földrajz.

A propaganda részeként 1946 folyamán a helyi szlovák közösségek vezetőit csehszlovákiai tanulmányútra vitték, néhányan illegálisan ott is maradtak. Márkus József András nyilatkozata szerint az 1946 tavaszán tett tanulmányút során dőlt el a nyíregyházi szlovákok letelepítésének helye is, amikor a jelenlévő nyíregyházi vezetők Lévát választották.²³¹ A vezetőkön túl az áttelepülők közül is kiválasztottak néhányakat, akiket próbamunkára fogadtak, hogy megtapasztalhassák az otthoninál kedvezőbb körülményeket. Ezek rendkívül költséges utak voltak, mindent megtettek a résztvevők elkápráztatásáért: hivatalos köszöntésben részesültek, fogadásokat tartottak tiszteletükre, gyárakba és földekre látogattak el, végül felruházkodva, különböző élelmiszerekkel és élvezeti cikkekkel megajándékozva tértek haza. Az új hazát megjárta így az ügy hatásos szónokai lettek. Annak érdekében, hogy minél szélesebb körben hasznosíthassák ezt a befektetést, a Slobodában rendszeresen jelentek meg olvasói levelek, amelyekben a sikeres tanulmányutakról, a Csehszlovákiában látott jobb élet- és munkakörülményekről számoltak be a hazatérő vagy ott maradt munkások és diákok.

Belfi István, nyíregyházi fiatalember egy Pozsonyhoz közeli gyárban volt próbamunkán. Édesanyjának írt levelében – amelyet 1946 decemberében a Sloboda

²³¹ Sloboda, 1946. március 14. (II. évf. 47. szám) 6. o. A cikk vonatkozó részének magyar fordítását ld. Bukovszky, 1999. 90. o.

szerkesztőségébe is eljuttatott – a csehszlovákiai tapasztalatairól számolt be.²³² „Egész jó világ van” – írja – hiszen négyezer cseh koronát keres, bőséges ellátást kap és Csehszlovákiában minden munkásnak hat-hét öltözet ruha és három-négy pár lábbeli jut. A Sloboda 1947. január 30-i számában félhasábos cikk jelent meg az 1947. január 22-i Magyar Népből közölt, a csehszlovákiai keserű tapasztalatokról beszámoló írásra válaszolva, amelyben több már elköltözött nyíregyházi is nyilatkozott. Ezek között olvashatjuk a volt hivatalnok Karász Iván beszámolóját is, akinek elmondása szerint Csehszlovákiában jobb sora van, mint a nyíregyházi polgármesternek.²³³

A Slobodában megjelent sok lelkesítő levél ellensúlyát képezték a más magyarországi lapokban közölt ellentétes tartalmú személyes hangvételi írások. A korábban idézett felháborodást kiváltó január 22-i cikkben a névtelen író a csehszlovák agitáció csaknem valamennyi ígérését cáfolja: „Hogy megjártuk mi itten! Szeretném, ha beletenné az ujságba, hogy milyen az élet Szlovákiában az ilyen magyar családoknak, mert csak magyarok vagyunk és azok is leszünk. Nyíregyházán, aki elárulta a hazáját Márkis [sic!] és Turcsán, meg társaik hazug propagandája miatt került sok magyar család ilyen rettenetes helyzetbe. Először azt ígérték, hogyha kijövünk két-három napon belül kapunk munkát és lakást is. Hát, amikor odaértünk, egy hideg, piszkos szállodába préseltek be bennünket. Mikor meguntak, kidobtak egy faluba, egy ablak és ajtónélküli kis házba, hogy éljünk, ahogy tudunk. [...] Még az utcán is ujjal mutogatnak ránk, hogy nini, ott egy szlovák magyar. *Egy vágyunk van már csak, hogy minél hamarabb visszamenni drága jó szülőföldünkre!*”²³⁴

A Szociáldemokrata Párt lapjában, a Nyírségben 1947. január 23-án megjelent egy cikk, amelyben egy névtelen egykori nyíregyházi lakos osztja meg keserű tapasztalatait és óvva inti az otthon várakozókat az áttelepedéstől.²³⁵ Néhány nappal később *Szívet cserél, ki hazát cserél* címmel tárca reflektált az írásra.²³⁶ 1947. január 30-án újból anonim levél jelent meg a Nyírség hasábjain *Dráma a határon túl* cím alatt,²³⁷ amelyben egy felvidéki magyar „reszkető kézzel és véres szívvel” írta meg sógorának sorsát, kérve, hogy álljon el a költözéstől. Nem tudjuk, hogy az ilyen levelek mögött valódi élettörténetek bújtak-e meg.

Amíg a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság, majd a stafétát átvéve tőle, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja a magyarországi szlovákok körében élénk népnevelő munkát folytatott 1946 tavaszától kezdve, addig a felvidéki magyar sajtó 1948

²³² SNA Fond AFSvM, Inv.č. 109.

²³³ Sloboda, 1947. január 30. (III. évf. 6. sz.) 8. o.

²³⁴ Magyar Népből, 1947. január 22. (IV. évf. 17. sz.) 3. o.

²³⁵ Nyírség, 1947. január 23. (II. évf. 18. sz.) 2. o.

²³⁶ Nyírség, 1947. január 25. (II. évf. 20. sz.) 1. o.

²³⁷ Nyírség, 1947. január 30. (II. évf. 24. sz.) 3. o.

júliusáig be volt tiltva. A hatóságok nem engedélyeztek semmilyen magyar nyelvű kiadvány terjesztését, a magyar népkönyvtárakat és a különböző egyesületek által fenntartott magánkönyvtárakat elkobozták és zár alá helyezték. Magyar szót egyedül akkor hallhattak, ha sikerült a budapesti rádióadást befogni.

3.7. Rémhírek és álhírek

Míg a toborzási időszak alatt az átköltözés mellett leginkább pozitív érveket sorakoztattak fel, mint a jólétet, a családdegysítést, az „anyaországba” való visszatérést, úgy a jelentkezési időszak letelte után negatív propagandával is igyekeztek a már jelentkezetteket elhatározásuk mellett tartani, hiszen a túl szépnek hangzó ígéretekkel elcsábított emberek könnyen visszavonhatták jelentkezésüket. A rémhírek egy részét a csehszlovák bizottság tagjai idézték elő. 1946 augusztusában Sós-kúton a helyben tevékenykedő bizottság segítőtje, aki maga is áttelepedésre jelentkezett, egy olyan listát mutatott a falubelieknek, amelyen olyanok neve is szerepelt, akik nem jelentkeztek. Ennek következtében pedig elterjedt a hír, hogy minden szlovák anyanyelvűnek mennie kell. Jócsik Lajos kormánybiztos személyesen utazott az ügy kivizsgálására a községbe. A kihallgatások szerint a rémhír forrása egy csehszlovák összeíró biztos volt.²³⁸

Ezek a hamis hírek – a források tanulsága szerint – igen gyorsan terjedtek nemcsak az áttelepülésre készülők között, de a helyi lakosság körében is és gyakran a hivatalok képviselői is az információk közvetítői lettek. A legközkeletűbb rémhír a magyarországi szlovákokat azzal fenyegette, hogy a szlovákiai magyarok sorsára jutnak, vagyis mindenképpen kitelepítés vár rájuk, és aki nem megy önszántából, azt a magyar hatóságok 30–50 kilós csomagokkal fogják eltávolítani. Ez a híresztelés gyakorlatilag már a toborzási időszak kezdetétől jelen volt, a magyar hatóságok pedig hiába igyekeztek elejét venni, nem sikerült megfékezni. A nyíregyházi Magyar Nép 1946. március 26-i számában írt először arról, hogy magyar állampolgárt sem most, sem a jövőben nem fognak erőszakkal kitelepíteni.²³⁹

A jelentkezés megtétele után a tényleges áttelepülésig a jelentkezési szándék bármikor visszavonható volt. Azonban a fenti rémhír tartotta magát és sokakat visszatartott a áttelepedési szándék visszavonásától. A kormánybiztosság június 8-án kérte a helyi lapokat egy rövid közlemény közzétételére, aminek nyomán másnap a nyíregyházi Magyar Népből is megjelent, hogy nem kényszeríthető kitelepítésre az, aki önként visszavonja jelentkezését,²⁴⁰

²³⁸ MNL OL XIX-A-15-a. 64. tétel. Eln. 61/1946.

²³⁹ Magyar Nép, 1946. március 26. (II. évf. 37. sz.) 3. o.

²⁴⁰ Magyar Nép, 1946. június 9. (II. évf. 87. sz.) 3. o.

augusztus 20-án rádióközleményt adtak ki.²⁴¹ A lakosságcserét lebonyolító magyar hatóságok igyekeztek minden lehetséges úton tájékoztatni az áttelepülésre jelentkezőket arról, hogy szándékukat módjukban áll visszavonni. Részben minden bizonnyal ezért is érte őket az a vád, hogy igyekeztek az áttelepülésre jelentkezőket lebeszélni.

Gyakoriak voltak a vitás kérdések az áttelepülésre várók és a hivatalok között. A CSÁB-nál több áttelepülő panaszt tett a nyíregyházi polgármesterre.²⁴² Ezek szerint Fazekas János nem fogadta az átjelentkezőket, hazaárulónak nevezte őket, a jegyzőkönyvekben foglaltakról az előljáró elismerte, hogy azok a valóságnak megfelelnek. A MÁK helyi képviselőit azzal vádolták többen, hogy meghamisították az átjelentkezők anyanyelvi adatait (ceruzával írták be, átjavították), ezeket a kormánybiztosság beosztottai tagadták. Előfordult, hogy az áttelepedésre jelentkezők panaszt nyújtottak be a helyi szervek ellen, mert azok különféle adókat igyekeztek rajtuk behajtani, vagy éppen nem adták ki részükre a térítésmentesen kiállítandó okmányokat. Ezért a magyar és csehszlovák szervek ismételten igyekeztek felhívni a figyelmet a lakosságcsere egyezmény és a vegyes bizottsági határozatok által biztosított fizetési mentességekre. Ugyanakkor kivizsgálták azokat az ügyeket is, amikor ezeket kihasználva próbáltak fizetési kötelezettségük alól kibújni.

A lakosság és az áttelepülésre jelentkezők közti konfliktusok közül többet is ismerünk. Vadkerty Katalin kutatásai szerint összesen 29 esetben jelentettek testi sértést.²⁴³ Nyíregyházán is van néhány esetről tudomásunk. Az egyik súlyos atrocitás *B. J.*-t és két társát érte 1946. augusztus 12-én.²⁴⁴ *B. J.* és két társa egy barátjukat látogatták meg Hajdúdorogon, amikor két helybeli rendőr bántalmazta őket. A rendőrök fegyverrejtegetéssel gyanúsították meg a társaságot, és kínzással fenyegették meg, ha nem adják elő a fegyvert. A fiataloknak fél lábon állva kellett énekelniük, amikor letették lábukat, megpofozták őket, majd néhány óra múlva hazazavarták a három férfit azzal, hogy soha többet ne merjenek a községbe menni. A sértettek az esetet bejelentették a csehszlovák bizottságnál, akik kivizsgálást kértek a magyar kormánybiztosság közreműködésével.

Egy másik, figyelmet kapott atrocitás 1946. augusztus 30-án történt, amikor a csehszlovák összeíró bizottság költözése során megtámadták annak tolmácsát, a helybeli *K. S.*-t.²⁴⁵ A CSÁB-nál tett panasza szerint augusztus 30-án a Korona Szálló bérlői a tolmácsot bántalmazták, hiába kiáltott rendőrért, a fiatal, szolgálatban lévő járőr sem tett semmit, sőt

²⁴¹ MNL OL XIX-A-15-a. 64. tétel. Eln. 52/1946

²⁴² MNL SZSZBML V.77/c. I. 29/1946.

²⁴³ Vadkerty, 2007. 259. o.

²⁴⁴ MNL OL XIX-A-15-b. I/3. tétel. 5715/1947.

²⁴⁵ Uo.

kiállt a bántalmazók mellett. A tanúk elmondása több ponton nem egyezik. A panaszjegyzőkönyv szerint a vita azért bontakozott ki, mert a helyiségben felszerelt villanykörtéket és lócákat a bizottság magával kívánta vinni. Viszont a padok valójában a szálló tulajdonát képezték, így azok felpakolása jogtalan volt, a villanykörték ugyanakkor bizottságé voltak, amellyel egyébként kereskedett is. Az áruhiány miatt, illetve a szerv működésének pénzügyi ellátása érdekében megengedték, hogy különféle csehszlovák árucikket árusíthasson az országban.

3.8. A jelentkezések átvizsgálása, érvénytelen jelentkezések

A csehszlovák delegátus a jelentkezési időszak letelte után 1946. június 27-én nyújtotta át az áttelepülésre jelentkezők listáit a magyar félnek. A tizennyolc toborzási körzet jelentkezői mellett külön listákon körzetenként állították össze a hadifoglyok jegyzékét, illetve azokét, akik az egyezmény megkötése előtt, ún. határidő előtt már Csehszlovákiába átköltöztek. Az ívekkel együtt átadták a jelentkezési lapokat is, amelyeken csak a legszűkebb személyi adatok szerepeltek, így a jelentkező neve, lakhelye, születési adatai, családi állapota, a vele költöző családtagok neve és adatai, iskolai végzettsége, foglalkozása, nyelve, nemzetisége, illetve azt is megkérdezték, hová kíván települni. A csehszlovák bizottság megtagadta a jelentkezők vagyonáról felvett külön jegyzőkönyvek átadását arra hivatkozva, hogy ezt az egyezmény nem követeli meg tőlük.²⁴⁶ Így ami a legfontosabb lett volna a felvidéki magyarok letelepítése céljából, nem állt a magyar hatóságok rendelkezésére.

A Szlovák Telepítési Hivatal elvégezte a jelentkezők statisztikai feldolgozását is, amelyeket kész volt a magyar fél rendelkezésére bocsátani. Érthető okokból, és mert az egyezmény végrehajtása magyar állami érdek volt, a csehszlovák statisztikákat nem fogadhatta el, így a jelentkezési lapok érvényességének vizsgálatával párhuzamosan azok statisztikai feldolgozását is el kellett készíteni. 1946 nyarán megkezdték az áttelepítésre jelentkezők vagyonainak összeírását és az adatok ellenőrzését, pontosítását. Ezt a feladatot a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság körzeti megbízottjai végezték el a helyi közigazgatás (járási főjegyzők és törvényhatósági jogú város esetén polgármester) segítségnyújtásával. Az adatokat a MÁK központja összesítette. A vagyoni összeírás elvégzése elsőbbséget kapott.

Hatvan nap állt a MÁK rendelkezésére, hogy kifogásait megtegye azon áttelepülőkhöz, akik jelentkezése nem tesz eleget az egyezményben foglalt feltételeknek.

²⁴⁶ MNL OL XIX–A–15–a. 67. tétel. Eln. 73/1946.

Magyarországról áttelepülésre jelentkezett összesen 92 390 fő, ebből 2163 fő határidő előtt elköltözött, 2453 fő pedig a hadifoglyok és hozzátartozóik száma volt. A határidő előtt, vagyis a háború befejezése és az egyezmény aláírása között eltelt időben átköltözöttek listáját a MÁK tárgytalannak tekintette, mert itt nem magyar állampolgárok áttelepítéséről volt szó, hanem a részben Magyarországon bujdosó, részben a koncentrációs táborokból hazájukba visszatérő személyek repatriálásáról.²⁴⁷ A MÁK Statisztikai Osztálya által 1946. szeptember 20-án készített jelentés szerint a jelentkezések 39,98%-a érvénytelen volt. Az érvénytelenség leggyakoribb oka a jelentkezés visszavonása volt, a hatóságok általi érvénytelenítés pedig legtöbbször azért történt meg, mert a jelentkező nem volt cseh vagy szlovák származású. Az összes jelentkező 27,73%-a nem felelt meg ennek. Arra, hogy mi alapján számított valaki csehnek vagy szlováknak, az egyezmény nem tért ki, így önbevallásra alapozva kezelték ezt a kritériumot. Alapvetően az jelentkezhetett, akik szlovák (cseh) őstől származott vagy beszélt a szlovák (cseh) nyelvet. Voltak azonban, akik még ennek sem feleltek meg, a CSÁB láthatóan nem vizsgálta objektívan a nyelvi, nemzetiségi hovatartozást. Így bekerült a jelentkezők közé olyan, akinek egyáltalán nem volt szlovák (cseh) származása vagy éppen csak a feleségének volt, mások korábban svábnak vallották magukat. Sőt, olyan Csehszlovákiából kiutasított felvidéki magyarok is jelentkeztek, akik a magyarságukról való lemondás reményében igyekeztek valamit megmenteni az ott maradt vagyonukból.²⁴⁸

10. táblázat
Összesítő kimutatás az érvénytelen jelentkezésekről a 13. számú nyíregyházi körzetben²⁴⁹

Érvénytelenítés oka	
Jelentkezésüket önként visszavonták:	1576 fő
Akik nem cseh vagy szlovák nemzetiségűek, illetve 1937 után jöttek	
Magyarország területére:	467 fő
Akik áttelepülése családjogi akadályokba ütközik:	622 fő
Kétszer jelentkeztek:	24 fő
Akik hadifogságban vannak és helyettük az áttelepülési okmányt valamely	
hozzátartozójuk írta alá:	246 fő
Jelentkezésük után elhaláloztak:	7 fő
A magyar hatóságok előtt ismeretlenek:	199 fő

²⁴⁷ MNL OL XIX-A-15-a. 67. tétel. Eln. 73/1946.

²⁴⁸ Uo.

²⁴⁹ MNL OL XIX-A-15-d. 50. d. Áttelepítésre jelentkezettek névjegyzékei körzetek szerint. XIII. Nyíregyháza

	Póthatáridőben jelentkezettek:	274 fő
	Összesen:	3415 fő
Ebből az Áttelepítési Kormánybiztosság által kifogásolt személyek száma		
	összesen:	3105 fő

A nyíregyházi körzetben 3415 személy jelentkezését érvénytelenítették.²⁵⁰ A legtöbb esetben maguk a jelentkezők vonták vissza szándékukat (1576 fő), 622 esetben az áttelepülés családi akadályokba ütközött, 467 fő nem volt cseh vagy szlovák nemzetiségű, 246 hadifogságban lévő helyett az áttelepülési okmányt valamely hozzátartozója írta alá, de voltak az összeíróíven a magyar hatóságok előtt ismeretlenek, akik kétszer jelentkeztek, póthatáridőben jelentkeztek, vagy azóta elhaláloztak (ld. 10. táblázat).

---

²⁵⁰ MNL OL XIX–A–15–d. II. 50. d. Áttelepítésre jelentkezők névjegyzékei körzetek szerint. XIII. Nyíregyháza

4. EGYOLDALÚ ÁTTELEPÍTÉSEK 1946 ŐSZÉN

4.1. Az 1946. évi áttelepítések egyezményi háttere

A csehszlovákiai magyarok üldöztetése nem ért véget a lakosságcsere egyezmény aláírásával, mint ahogyan a csehszlovák vezetés sem adta fel további magyar tömegek egyoldalú áttelepítésének szándékát, sőt azt a nagyhatalmak előtt is napirenden tartotta. A párizsi béketárgyalásokon visszautasították a kétszázézer magyar egyoldalú áttelepítésére vonatkozó indítványt. Ugyan a gyakorlati végrehajtás még nem volt kidolgozva, a csehországi munkaerőhiányra hivatkozva és a feszültség enyhítésére 1946 nyarán a lakosságcsere egyes kérdéseinek rendezésére felállított csehszlovák–magyar vegyes bizottság 1. számú véghatározatával a magyar fél engedett és hozzájárult 141 bányászcsalád egyoldalú transzportokkal történő áttelepítéséhez. A szlovák kormány mindeközben már a párizsi békeszerződés és a toborzási időszak letelte előtt, 1946 márciusa óta végzett áttelepítéseket, elsősorban a szegény munkás és bányászcsaládokat telepítve át. 1945 végén pedig 371 bányász érkezett az országba, közülük 78 nyugati államokból, a többiek Magyarországról, akik Handlován²⁵¹ telepedtek le.²⁵²

A lakosságcsere megindítását 1946 ősziére tervezték, de a két ország közötti tárgyalások elhúzódtak. Magyarországon pedig a hivatalrendszer létrehozása, a hatáskörök megállapítása és ezzel együtt a költségvetés kidolgozása is váratott magára. Az egyezmény aláírása után csaknem öt hónappal, 1946 júliusában hívták életre a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságot, egyelőre meghatározott működési rend és költségvetés nélkül. A szlovákiai magyarok védelme, helyi képviselete szintén megoldatlan volt, vesztes államként a szűk diplomáciai mozgástér korlátozta a magyar kormány lehetőségeit. Az újra létrejött Csehszlovák Köztársasággal, bár az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1945 őszién jelezte szándékát, a hivatalos diplomáciai kapcsolatokat 1947 szeptemberéig nem sikerült újraindítani. A prágai követséget Rosty-Forgách Ferenc követségi tanácsos a magyar állampolgárok érdekvédelmét ellátó meghatalmazottként vezette, feladata erre korlátozódott. A csereegyezmény aláírása után hónapokkal szerveződött meg a pozsonyi képviselet. 1946. augusztus 1-jével kezdte meg a munkát a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság

²⁵¹ A handlovai (1913–1918: Nyitrabánya, 1918 után Handlová, németül Krickerhau) barnaszén kitermelése a 19. században vette kezdetét. A feltárt szén jelentősége a 19. század végén még nem volt jelentős, kibányászása az első világháború előtti években, a vasút bővítése után öltött nagyobb mértéket, Csehszlovákia stratégiaiilag egyik legfontosabb bányája volt. 1910-ben lakosságának 87 %-a német volt, a kapacitás növekedése új, szlovák és cseh lakosság megjelenését eredményezte 1918 után, az 1930-as csehszlovák népszámlálás idején már csak 51% volt a németek aránya. A város német lakosságát 1945-ben kitelepítették, a munkaerőhiány természetesen a termelés drasztikus visszaeséséhez vezetett.

²⁵² Kovácsová, 2018. 260.o.

Meghatalmazotti Hivatala Pozsonyban, amely egyszerre látta el a konzuli feladatokat, illetve a szlovákiai magyarok érdekvédelmét.

A lakosságcsere gyakorlati kérdéseinek megoldására az egyezmény X. cikkelyében rögzítették, hogy négytagú bizottságot fognak létrehozni, amelynek két tagját a csehszlovák, két tagját pedig a magyar kormány delegálja, munkáját pedig szakértők segítik majd. Csehszlovák részről Daniel Okáli kormánybiztost és helyettesét Pavel Pohánkát, magyar részről Ruttkay László bírót és Geönczeöl Tibor ügyvédet delegálták a megalakult csehszlovák–magyar vegyes bizottságba. Jogi szakértelmük mellett mindketten kiválóan beszéltek szlovákul: Ruttkay, aki az Igazságügyi Minisztérium Nemzetközi Jogi Osztályán dolgozott, felvidéki születésű volt, Geönczeöl pedig, akit Gyöngyösi János külügyminiszter jó képességű jogásznak tartott, korábban Békéscsabán működött.²⁵³ 1947 nyarán Ruttkay Lászlót visszahívták és helyébe a korábban közlekedésügyi szakértőként dolgozó Péchy Józsefet nevezték ki a magyar tagozat elnökévé. A bizottság magyar tagozatának titkára, id. Trócsányi László Péchy Józsefre „szívós, obstrukcióra hajlamos” férfiként emlékezett, aki a tárgyalások alkalmával Okáli lehangoló és fölényes stílusával szemben megfelelő partner volt.²⁵⁴ Néhány héttel később Hajdu István áttelepítési kormánybiztos Bólya Lajos²⁵⁵ korábbi érsekújvári ügyészt bízta meg a magyar tagozat vezetésével. A bizottság tagjai mellett számos szakértő is közreműködött a tárgyalások előkészítésében és a külügyminisztériumok is képviseltették magukat. Az üléseket felváltva tartották Csehszlovákiában, illetve Magyarországon. Határozathozatalhoz minden bizottsági tag egyetértésére szükség volt,²⁵⁶ határozatai pedig mindkét fél számára kötelező erővel bírtak. A VB magyar tagozata a Külügyminisztérium alá tartozott.

Az 1946. július 4-én Ótátrafüreden aláírt 8. számú véghatározattal a magyar tárgyaló fél hozzájárult, hogy „abban az esetben, ha az áttelepítéshez nem szükségesek a technikai vagy pénzügyi természetű irányelvek, az Egyezmény hatálybalépésének, azaz 1946. május 15. napjától kezdődőleg áttelepülhetnek Magyarországból Csehszlovákiába a szlovák vagy cseh nemzetiségű áttelepülésre jelentkező személyek.”²⁵⁷ Vagyis ezzel a vagyonnal nem

²⁵³ Trócsányi, 1996. 669. o.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ dr. Bólya Lajos (1905–1978): jogász, egyetemi tanár, a Sarló mozgalom tagja. Előbb a csehszlovák, majd a bécsi döntés után a magyar igazságszolgáltatásban dolgozott. A lakosságcsere idején a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság helyettes kormánybiztosa 1947 júniusától, 1953-tól egyetemi tanár.

²⁵⁶ Abban az esetben, ha egyhangú határozat nem érhető el, a lakosságcsere egyezmény úgy rendelkezett, hogy harmadik fél elnökletével, aki az Egyesült Nemzetek egyik tagjának állampolgára, az ügyet újratárgyalják. Erre nem került sor a vegyes bizottság fennállása alatt.

²⁵⁷ Megjelent: Magyar Közlöny 1946. augusztus 25. (192. szám)

rendelkezők átköltözéséhez járult hozzá. A feltételek meglazítása ellenére sem indult zökkenőmentesen az áttelepítés.

1946. szeptember 5–6-án a vegyes bizottság ülésezett, szeptember 9-én pedig a külügyminiszterek tanácskoztak, de a magyar delegáció által küldött jegyzék szerint ezek nem vezettek eredményre. Harminc napot kértek a névjegyzékek átvizsgálására és felszólították a csehszlovák képviselőket, hogy a CSÁB fejezze be az agitációt.²⁵⁸ Az eredménytelenség miatt újabb külügyminiszteri tárgyalást kértek. A szlovák források arról számolnak be, hogy Sebestyén Pál²⁵⁹ a bizottság magyar tagjait pedig arra szólította fel, hogy semmit el ne fogadjanak, amivel lehetlenné tette a bizottsági döntéshozatalt.²⁶⁰ A tárgyalások alkalmával egyik fél sem volt hajlandó engedni elképzeléseiből: a magyarok ragaszkodtak a magyar népszámlálások figyelembevételéhez mind a jelentkezők anyanyelvének és nemzetiségének, mind a szlovákiai magyarok társadalmi rétegződésének megállapításánál, a csehszlovák delegáció pedig kitartott a 100 ezer fős kvóta mellett.²⁶¹

A megállapodás szerint az első magyarországi szlovákokat szállító teherautó-karaván szeptember 18-án elindult, de addig nem sikerült megállapodni az átvihető ingóságok köréről és a transzportba beosztottak listáinak átvizsgálására sem jutott idő. Az indulás késleltetésére viszont nem volt lehetőség, mivel a csehszlovák szervek kész helyzetet teremtettek azzal, hogy már szeptember 16-án berakodták a családokat és az indulásra vártak. A kellemetlen helyzet elkerülése érdekében – számítva a csehszlovák szervek hasonló nagyvonalúságára, – azzal a kikötéssel egyeztek bele az indulásba, hogy azok, akik esetleg kifogás alá fognak esni, később nem számíthatók be a kvótába. Ezt a kivételes irányelvet a későbbiekben is alkalmazták, habár többször is megtiltották a kvótán kívüli áttelepülést, annak nem sikerült elejét venni. Ezért még a telepítések leállítása előtt elindult utolsó transzport listáinak kísérőlevelében is benne állt, hogy a kormánybiztosság ugyan ellenzi az egyezménynek nem megfelelő kitelepülését, karhatalommal őket visszatartani nem lehet.²⁶²

A kvótán kívüli áttelepülés több aggályt is rejtett magában. Egyrészt az egyezmény hatályán kívüli áttelepülőkre vonatkozóan a csehszlovák fél nem volt köteles az egyezményben foglaltakat betartani, és mivel kívül estek az egyezményen, az érintettek megtarthatták magyar állampolgárságukat is. Másrészt, a gyakorlati gondokon túl, a kvótán

²⁵⁸ Kacerová, 2018. 110. o.

²⁵⁹ A magyar tagozat felettes hatósága a Külügyminisztérium volt, ahol Sebestyén Pál rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter gyakorolta a felügyeleti jogot, illetve ő tartotta a csehszlovák Külügyminisztériummal a kapcsolatot a lakosságcsere ügyében. Trócsányi, 1996. 670. o.

²⁶⁰ Kacerová, 2018. 111. o.

²⁶¹ Uo. 112. o.

²⁶² MNL SZSZBML V. 77/c. XI. 40/1946.

kívüli áttelepítésekkel Magyarország gyengítette jogi állásfoglalásait a még nem tisztázott kérdésekben. Ezzel együtt abban is bízhattak, ha a magyar bizottság mégis kitart, és nem engedi az áttelepedést, akkor a csehszlovákok maguk sürgetik majd a vegyesbizottsági döntéshozatalt. Erre alapozva 1946. október 8. után Jócsik Lajos megtiltotta azok áttelepülését, akiket a magyar bizottság nem hagyott jóvá.²⁶³ A kifogások nagy részének oka a jelentkezett nem szlovák származása volt. A vegyes bizottság magyar delegációjának alapállása szerint a legutóbbi népszámláláskor vallottakat kell a nemzetiség megállapításánál figyelembe venni, ami a csehszlovák fél számára természetesen elfogadhatatlan volt. A Magyar Áttelepítési Kormánybizottság kimutatása alapján a nyíregyházi körzetből jelentkezettek 35,9%-a nem beszélt szlovákul.²⁶⁴ A nemzetiség és anyanyelv hiteles megállapításának kérdése még jóval a kétoldalú csere megindulása után is napirenden volt. 1947. május 20-án a pozsonyi megbízott kétoldalú ad hoc bizottságok felállítására tett javaslatot az egyes körzetekben, amely előtt minden áttelepülőnek meg kellett volna jelennie, hogy bizonyítsa származását és a már áttelepültek esetében is vizsgálták volna a nemzetiséget.²⁶⁵

4.2. A transzportokkal kitelepülők számadatai

Az egyoldalú transzportokkal 1946 folyamán összesen 8630 „nyolcas”²⁶⁶ telepedett át az országból, a legszegényebb, vagyontalan személyek mentek el. Az ekkor áttelepülőket még nem egy tömbben helyezték el, hanem ott, ahol helyet tudtak nekik biztosítani. Ezeknek a családoknak nem voltak csehszlovákiai „ikerpárjaik”, és elhelyezésük sem ment zökkenőmentesen: megkísérelték a lakosságcserére váró magyarokra rátelepíteni az új lakosokat, vagy a magyarok összeköltöztetésével ingatlanokat felszabadítani részükre.²⁶⁷ Az új telepésekkel kívánták a cseh részeken fennálló munkaerő-hiányon is enyhíteni, de a továbbirányítást sokan megtagadták. A csehszlovák távirati iroda hivatalos közlése szerint 1946 folyamán összesen 11 650 fő repatriált Szlovákiába.²⁶⁸ Több mint háromezer fő tehát az egyoldalú transzportokon kívül távozott. A transzporttal települők közül magyar kimutatások szerint 5837 fő távozott a kvótában, 2793 pedig kvótán kívül, vagyis csaknem minden harmadik személy egyezményellenesen költözött, a lakosságcserébe nem volt beszámítható, a helyükre nem lehetett szlovákiai magyart telepíteni (ld. 11. táblázat).

²⁶³ MNL OL XIX-A-15-a. 67. tétel Eln. 200/1946.

²⁶⁴ MNL OL XIX-A-15-d. II. Vegyes statisztikák

²⁶⁵ MNL OL XIX-A-14. Iktatott iratok. 273/1947.

²⁶⁶ Nyolcasok (szlovákul: *ôsmičkári*): a vegyes bizottság 8. számú véghatározata alapján áttelepült személyek.

²⁶⁷ Vadkerty, 2002. 281. o.

²⁶⁸ MNL OL XIX-J-16-b. Csehszlovákia 486/1947.

11. táblázat

Az 1946 folyamán áttelepültek a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság körzetei szerint²⁶⁹

Körzet	Áttelepülők		
1. Budapest	1 486	10. Miskolc	862
2. Pilis	240	11. Forró	60
3. Aszód	283	12. Sátoraljaújhely	149
4. Kiskőrös	40	13. Nyíregyháza	576
5. Esztergom	935	14. Szarvas	842
6. Bánhida	1 003	15. Békéscsaba	618
7. Felsőpetény	130	16. Tótkomlós	446
8. Balassagyarmat	113	17. Gyöngyös	297
9. Salgótarján	318	18. Pécs	214
		Összesen	8 612 fő

Szeptember 28. és november 30. között összesen öt transzport indult el Nyíregyházáról (1946. szeptember 28., október 14., október 29., november 18., november 30.), amellyel 576 személy települt át, 205 transzportba beosztott személy pedig visszamaradt.²⁷⁰ A következő csoport indulását december 3-ra tervezték. Az első karavánokkal 56 diák és tanár távozott a körzetből: olyan családok gyermekei, akik kitelepülésre jelentkeztek, de a szülők még nem indulhattak el. Az így áttelepült gyerekeket internátusokban, kollégiumokban helyezték el családjaik megérkezéséig. A gyerekek áttelepítése egyben biztosítékként is szolgálhatott a szülők áttelepülési szándékának megtartására is.

A transzportindítás nagy adminisztratív terhet rótt a városra, mivel a törvényhatóságok vezetőinek volt a feladata a kitelepülők után maradt ingatlanok felmérése és zárolása. A polgármester decemberi jelentése szerint a transzportokkal olyanok távoztak, akik jórészt bérlőként vagy más családtagokkal közös háztartásban éltek. A velük együtt élők pedig nem óhajtanak költözni, így ezeket a lakásokat nem lehet majd a telepítésre felhasználni. Egy másik, általános gond volt, hogy a bérleményként lakott ingatlanokat „kész akarva”

²⁶⁹ SNA PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. A csehszlovák számok itt is eltérnek, a lakosságcsere hivatalos magyar hatóságok által közölt számai szerint 8630 fő települt át 1946-ban. Erre vonatkozóan ld. pl. Kimutatás az 1946. évi június hó 11-től az 1946. évi november hó 30-ig terjedő időben történt soron kívüli áttelepítésekről XIX–A–15–d. 138. doboz Vegyes statisztikák

²⁷⁰ MNL OL XIX–A–15–d. 48. doboz Visszamaradt személyek névjegyzéke szeptember és november között

tönkretették a távozók, amely által lakhatatlanná váltak, ez ellen pedig a csehszlovák kormánybiztosság semmit sem tett. Az elhagyott otthonokat a telepítés céljaira zárolni kellett, ennek ellenére illegálisan azokba beköltöztek.²⁷¹

A tényleges lakosságcsere mielőbbi megindulása kívánatos lett volna, de a vitás kérdések tekintetében a megbeszélések holtpontra jutottak. Ugyan az egyezmény rendelkezett arról, hogy a lakosságcsereben résztvevők magukkal vihették ingóságaikat, azonban ezt a csehszlovák fél minden erővel igyekezett megakadályozni. A vegyes bizottság 1946. július 16-án hozott 16. számú véghatározata – amelyet később 1947. április 10-én a 26. számú véghatározat hatályon kívül helyezett – is ezt szolgálta. E szerint a magyaroknak ingóságuk jó részét hátra kellett volna hagyniuk, sőt rendelkezési joguk is megszűnt volna felette. A gyakorlatban ez 50 ezer magyar földműves állatállomány és gazdálkodásához szükséges felszerelés nélküli áttelepítését jelentette volna, ami természetesen a magyar vezetés számára elfogadhatatlan volt. A magyar fél nem járult hozzá az első felvidéki magyarokat szállító vonatok elindításához sem. Ráadásul Csehszlovákia nagy reményeket fűzött a párizsi béketárgyalásokhoz, de ott a csehszlovák álláspont nem érvényesült, nem kapta meg a nagyhatalmak beleegyezését a magyarok további egyoldalú kitelepítéséhez, a békekonferencia a népcsere-egyezmény megoldását kétoldalú tárgyalásokra bízta.

A csehszlovák vezetés ismét a nyílt fenyegetőzés és zsarolás eszközeivel élt. 1946. október 22-én kelt fenyegető hangú levelében Okáli közölte a magyar Külügyminisztériummal, hogy ötszáz család kitelepítésével nem lehet megakadályozni a csehszlovákiai magyarság kitoloncolását.²⁷² A sajtóban aggasztó hírek jelentek meg a várható megoldásokról.²⁷³ Mivel a csehszlovák kormány hajthatatlan volt, akaratának nyomatékosítása érdekében 1946 novemberében ismét elkezdte a magyarok csehországi kényszermunkára hurcolását, újabb menekültek jelentek meg a határoknál. 1946. november 28-án a magyar kormány jegyzéket adott át a Csehszlovákiának, amivel leállította a szlovákiai magyarok áttelepítését. A jegyzékben Jócsik Lajos azt írta, hogy a Magyarországról történő további kitelepülést egyáltalán nem tartja megvalósíthatónak. Mindeközben Nyíregyházán november 29-én egy csoport már berakodva készen állt 410 fővel a másnapi indulásra.²⁷⁴ A csoportot a kormánybiztos külön engedélyével elindíthatták.²⁷⁵

²⁷¹MNL SZSZBML V. 77/c. XI. 40/1946.

²⁷²MNL OL XIX-A-15-a. 67. tétel Eln. 250/1946.

²⁷³Popély, 2007. 48. o.

²⁷⁴MNL OL XIX-A-15-a. 64. tétel. Eln. 406/1946. A jelentés szerint 406 fő volt előirányozva, más kimutatások (MNL OL XIX-A-15-d. II. Vegyes statisztikák) szerint 410, mindenesetre csak 205 fő hagyta el az országot, a többi visszamaradt.

²⁷⁵MNL OL XIX-A-15-a. 64. tétel. Eln. 406/1946.

A telepítések leállítása után 1946. december 4-én a magyarországi szlovákok memorandumot intéztek a magyar kormányhoz, amelyben a lakosságcsere egyezmény mielőbbi végrehajtását sürgették.²⁷⁶ Vélhetően a CSÁB közreműködésével történt az összehangolt aláírásgyűjtés.²⁷⁷ A memorandumot eljuttatták az ENSZ-hez, a csehszlovák kormányhoz és a Sloboda is közzé tette. A beadványhoz húszezer aláírást csatoltak.²⁷⁸ A valóságban azonban nem sikerült ilyen széles körben támogatókat szerezni. A MÁK az akció kivizsgálásával statisztikai osztályát bízta meg, jelentésükben feltárták, hogy a csatolt íveken mindössze 14 654 aláírás szerepelt, amelyek összesen 7492 aláírótól származtak. Az is előfordult, hogy akár 50 egymást követő nevet is ugyanaz a személy írt alá. Azt pedig, hogy mindannyian áttelepülésre váró személyek voltak, a kirendelt vizsgáló bizottság nem tudta megállapítani. Néhány esetben viszont sikerült nem jelentkezett vagy jelentkezésüket visszavont szlovákokat azonosítani, amiből arra következtettek, hogy az aláírók valószínűleg nem tudták, mihez adják a nevüket. Ugyan a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja gyűjtötte összeg névleg az aláírásokat, minden bizonnyal ez is a csehszlovák bizottság akciója volt.

Bár az áttelepítéseket leállították, nem egyértelmű, hogy november 30. után valóban nem hagyták el transzportok az ország területét. A csehszlovák sajtóban jelentek meg a magyarországi szlovákok átszállításának folytatásáról szóló nyilatkozatok, amelyeket a magyar részről azonban cáfoltak. A Sloboda sem ír transzportokról. De úgy tűnik, hogy a december 3-i nyíregyházi teherautó-karaván mégis elindult, ugyanis Nyíregyháza város polgármesteri hivatalának irataiban fennmaradt egy ezzel kapcsolatos rövid jelentés, amely szerint a hivatal kirendelt alkalmazottja, Vertse K. Andor egy tanúval aznap a kitelepülők ellenőrzésére megjelent a csehszlovák delegáció nyíregyházi székháza előtt, de az ellenőrzést a MÁK budapesti küldöttei elvégezték, amiről meg is győződött és az ellenőrzést a város részéről mellőzte. A lakásügyi hivatalnak továbbított jelentéshez tíz darab mellékletet csatoltak a lakások zárolása ügyében.²⁷⁹ Ugyanakkor a MÁK – feltehetően 1947 elején készített – kimutatásaiban nem szerepel a december 3-i teherautó-karaván.²⁸⁰ Valószínűleg nem egy újabb előirányzott telepítési oszlopról van szó, hanem a november 30-i transzport

²⁷⁶ Sloboda 1946. december 5. (II. évf. 77. sz.) 1. o.

²⁷⁷ Kugler, 2000. 99. o.

²⁷⁸ A Slobodában megjelent szöveg szerint 20 ezer aláírás szerepelt rajta (ld. Sloboda I. évf. (1946) 77. szám (december 5.). Ezzel szemben a beadványt kivizsgáló Magyar Áttelepítési Kormánybizottság Statisztikai Osztályának jelentésében 25 ezer aláírással átadott memorandumról szólnak (ld. MNL OL XIX–A–15–a. 67. tétel Eln. 484/1946.).

²⁷⁹ MNL SZSZBML V. 77/c. XI. 40/1946.

²⁸⁰ MNL OL XIX–A–15–d. II. Szlovákiába áttelepülők kimutatásai községek szerint, 1946. Kimutatások I.

néhány visszamaradt családja csak december 3-án tudott távozni.²⁸¹ Két, 1947 tavaszi transzportba még összesen 181 főt beszámítottak, akik korábban hagyták el a várost, talán közöttük azokat is, akik 1946 decemberében távoztak.

Az 1946. évi áttelepültek személyes adatait nem ismerjük pontosan. A kitelepülők vagyonának zárolása a polgármesteri hivatal feladata volt, az indulásnál jelen volt a MÁK küldöttsége is, a kimutatásokat pedig a budapesti Kormánybiztosság felé kellett továbbítani. A Sloboda, amely teljesen a lakosságcsere ügyének szolgálatában állt, lelkesen fogadta az áttelepülés megindulását és nyártól elkezdte sorolni az egyes szállítmányokba beosztott személyek névsorait. Ezek a névsorok sajnos sok hibát tartalmaznak: a magyar vezetékneveket szlovákosították (sok esetben rosszul), a keresztnévek itt-ott hiányoznak, a lakcím beazonosíthatatlan. Ráadásul napokkal, sőt néha hetekkel az indulás előtt jelentek meg a listák, így nem lehet tudni, hogy ténylegesen hányan és kik mentek el a rajta szereplők közül, sem azt, hogy a kvótába tartoztak-e. Mindenesetre a rendelkezésre álló listákból is egyértelműen megállapítható, amit a polgármester jelentései is megerősítenek, hogy a nyíregyházi „nyolcas” szállítmányokkal diákok és kísérőik, földbirtokkal nem rendelkező városiak és szegény, önálló egzisztenciával nem bíró munkások, cselédek költöztek el. Későbbi jelentések arról szólnak, hogy nem maradt telepítés szempontjából felhasználható ingatlanvagyon utánuk.

4.3. A CSÁB tevékenysége a cserevonatok elindulásáig

Az egyirányú áttelepülések leállítása után a munka nehézségeiről számolt be a CSÁB nyíregyházi körzete.²⁸² Az adott körülmények, mint a tanyagokrok szétszórtsága, a telepítés bizonytalansága és a magyar hatóságok magatartása megnehezítették a munkát. A helyzetet súlyosbították a bizottság egyéb akadályai is, minthogy nem állt rendelkezésükre működőképes autó, amely hiányában a tanyagokrokba nem tudnak eljutni, így a nyelvtanfolyamokat sem tudták megtartani. Ehhez járult a személyi állomány megcsappanása is. A korábbi sofőrt, aki az autót is karban tartotta, áthelyezték, az újonnan beosztott katona pedig nem értett a gépjárműhöz. A propagandamunkát végző munkatárs egész decemberben

²⁸¹ Sajnos csak a kísérőlevél maradt meg a polgármesteri hivatal anyagában, más forráshelyeken pedig nem sikerült a transzportra utalást találni: a Magyar Áttelepülési Kormánybiztosság 1946. évi iratai szintén hiányosak, a nyíregyházi újságok az 1946-os telepítésekről egyébként is gyéren tájékoztatnak, az országos lapokban sincs erről híradás és a Sloboda sem szól róla. Így nem tudjuk, hogy pontosan hány főt szállított ki a teherautó-karaván. A november 29/30-i transzportról egyébként a lakásügyi előadó ugyanezt a jelentést adta, miszerint nem végezte el a lakások zárolását, hanem a MÁK gondoskodott róla. Fontos megjegyezni, hogy a két irat külön iktatószámon jelenik meg, más dátumokkal, így bizonyosan két külön esetet rögzítenek.

²⁸² SNA Fond ČPK *Rendezetlen rész.* OUK–13. 22/1947. Zpráva vedúceho 13. oblasti na dobu od 22. dec 1946 do 7 januára 1947.

betegeskedett. Az 1947. januári jelentésben Fetterik kérte Sólyi Géza kinevezését, arra hivatkozva, hogy helybeli lelkészként az áttelepedésre várók körében tiszteletet élvez és jelenleg családjával igen szűkös körülmények között él, mivel a hatóságok elbocsátottak munkahelyéről. Sólyi korábban az evangélikus egyház hitoktatójaként több helyi iskolában tanított, munkájával az evangélikus egyház vezetése alapvetően elégedett volt, de nem tartotta nélkülözhetetlen munkaerőnek, így könnyen megvált tőle.²⁸³ A feszült politikai helyzetben az áttelepülés egyre bizonytalanabbá vált, ami újabb jelentkezőket térített el szándékuktól, ahogyan Fetterik fogalmazott, naponta érkeztek visszalépési szándékot bejelentők. 1947. január 11-én a körzetben élők petíciót intéztek Okálihoz, hogy segítse elő áttelepedésüket, különben kénytelenek lesznek jelentkezésüket visszavonni. Döntésüket azzal indokolták, hogy megélhetésük jelen pillanatban nincsen biztosítva és földművesként a tavaszi munkákat meg kell kezdeniük.²⁸⁴

A lakosság által benyújtott panaszokból tudjuk, hogy a bizottság tagjai mindent megtettek annak érdekében, hogy az arra jelentkezők ne lépjenek vissza: szóban és írásban is fenyegették a lakosságot. Sőt, azokat is elhurcolással fenyegették, akik nem is jelentkeztek, így a sajtó útján újra és újra fel kellett hívni a figyelmet arra, hogy ez nem történhet meg. Nyilvánvalóan rémisztő lehetett a felvidéki magyarok újabb deportálási hulláma, amellyel már a nyíregyházi lapok is jóval többet foglalkoztak, mint az 1945-ös elhurcolásokkal. A bizottság viselkedése, a jelentkezők bizonytalan helyzete és a Csehszlovákiából érkező hírek mind hozzájárultak a maradók és a költözni szándékozók közötti feszültségek fokozódásához is.

Ugyanakkor az illegális átszökések is folytatódtak. Ezek között voltak, akik nem tudták kivárni a csere megindulását, mások nem is jelentkeztek a lakosságcserére, kalandvágyból mentek, egyesek pedig néhány hét vagy hónap után visszatértek. Sajnos az illegálisan távozók számát és kilétét még megbecsülni sem tudjuk, mindössze néhány egyedi esetről tudunk. Így a CSÁB az imént idézett jelentésében említést tesz két középiskolás elköltözéséről, akik a „nyolcas” transzportokon kívül, három másik, Magyarországról átszökött társukkal együtt a losonci városi iskolában tanultak. Egyikük, *H. J.* a karácsonyi szünetben hazaszökött és a bizottság előtt panaszt emelt iskolája (magyar) igazgatója ellen, mert az őt elégtelen szlovák tudása miatt bünteti. A kirendeltség jelentésében kívánatosnak

²⁸³ NyEL E/6. Presbiteri jegyzőkönyvek. 1946. március 23.

²⁸⁴ SNA Fond ČPK Rendeztelen rész. OUK–13. 32/1947. Petícia nyíregyházskyh Slovákov. 1947. január 11. A forrást ld. 9. melléklet 1. sz. dokumentum.

tartotta, hogy ezeket a gyerekeket tiszta szlovák vidékekre költöztessék, és az igazgatót megbüntessék.²⁸⁵

A csehszlovák kormány érdeke volt a telepítési szándék fenntartása, így a propaganda eszközei nem pihenhettek az egyes körzetekben: továbbra is segélyeket osztottak, folytatták a népnevelő munkát, a nyelvtanfolyamokat és a Sloboda is tovább cikkezett a lakosságcseréről, a szlovákiai hírekről és a magyarországi szlovákok érdekeiről. Ezután még több „olvasói levél”, beszámoló jelent meg a Szlovákiában szerzett tapasztalatokról, amelyben a már átköltözöttek ismertették szívélyes fogadtatásukat, a kedvező új életkörülményeiket és kitartásra bíztatták az otthoniakat. Emellett az újság nem hagyta abba a Magyarország-ellenes és magyarelles propaganda sem. Ezzel párhuzamosan a magyarországi lapok, köztük a nyíregyházi Magyar Nép pedig csalódásokról, keserű tapasztalatokról írt és a csehszlovákiai magyarok megpróbáltatásairól.

---

²⁸⁵ SNA Fond ČPK *Rendezetlen rész*. OUK–13. 22/1947. Zpráva vedúceho 13. oblasti za dobu od 22. dec. 1946 do 7. januára 1947.

5. A SZERVEZETT LAKOSSÁGCSERE MEGKEZDÉSE 1947 TAVASZÁN

5.1. A kétoldalú tárgyalások újakezdése

Az egyoldalú transzportok leállítását követően november 30-án Gyöngyösi János külügyminiszter és František Dastich tábornok egyetértettek abban, hogy a lakosságcsere ügye zsákutcába jutott.²⁸⁶ 1946. december 18-án a vegyes bizottság is befejezte az ülésezést, a népcseré ügye újra bizonytalanná vált. A magyar tiltakozás ellenére a csehszlovák kormány nem hagyta abba a felvidéki magyarok csehországi deportálását és 1947. február 27-ig összesen 41 460 főt hurcoltak el.²⁸⁷ Míg az 1945-ben deportáltak jó része férfi volt, akikkel a hiányzó csehországi munkaerőt kívánták pótolni, addig 1946. november végétől munkaképességet nem vizsgálva, családokat, csaknem egész falvakat telepítettek át, köztük nagy számban olyanokat, akik lakosságcsere keretében Magyarországra való áttelepítésre lettek kijelölve.²⁸⁸

Más volt a letelepítés helye is: 1945-ben a németek által elhagyott Szudéta-vidék üzemeiben dolgoztak, az 1946–1947 folyamán deportáltak pedig mezőgazdasági nagy- és kisbirtokokra kerültek. Ezúttal a cél a már eddig is engedékeny magyar kormány rákényszerítése volt a csehszlovák érdekek érvényesülése mentén megvalósuló lakosságcsereére, mivel a párizsi konferencia elutasította a magyarok egyoldalú kitelepítését és kétoldalú tárgyalásokra bízta a csehszlovák–magyar viszony rendezését. A deportálásokra való felkészülés már hónapokkal korábban megkezdődött, mégis váratlanul érte mind a csehszlovákiai magyarságot, mind Magyarországot.²⁸⁹ Az elhurcolástól való félelem sokakat menekülésre kényszerített, amelyet azonban a csehszlovák karhatalom akár fegyverrel is igyekezett megakadályozni. A menekülés másik útja a reszlovakizálás²⁹⁰ volt, 1947. február 28-ig csaknem 350 ezer magyar jelentkezett szlováknak. Ezúttal a magyarországi sajtó is élénken figyelte a csehszlovákiai magyarok újabb kálváriáját és napról napra sokkoló híreket közölt.

²⁸⁶ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [9] 158. sz. jkv. (1947. január 10.) 51. napirendi pont

²⁸⁷ Vadkerty, 2007. 272. o.

²⁸⁸ Dr. Ravasz Károly minisztériumi fogalmazó 1947 év elején tett látogatást a Csehországba deportált magyaroknál. Jelentésében részletesen bemutatja a deportálások körülményeit, a munkaerő rabszolga-piacra emlékeztető elosztását, a vasútállomásokon veszteglő családok, munkaképtelen öregek kilátástalanságát. A jelentést mind a Külügyminisztériumban, mint az áttelepítési kormánybiztosságnál iktatásba vették és a 2000-es években forrásközlésként is megjelent: ld. G. Vass, 2007. 431–440. o.

²⁸⁹ Popély, 2007. 49. o.

²⁹⁰ A belügyi megbízott 1946. június 17-én adta ki 1946. évi 20.000/I-IV/1-1946 számú hirdetményét, amely alapján szlovák nemzetiségűnek jelentkezhetnek azok, akik szlovák felmenőkkel rendelkeznek és nem járultak hozzá a Csehszlovák Köztársaság szétveréséhez, nem kollaboráltak a magyar hatalommal.

Magyarország jól érzékelte Csehszlovákia szándékát, ezért jegyzékben tiltakozott a csehszlovák kormánynál. Különböző egyházi és társadalmi szervezetek, személyiségek is tiltakozásuknak adtak hangot, nemzetközi védelmet, segítséget kerestek a csehszlovákiai magyaroknak, a brit és amerikai kormányok is jegyzéket intéztek Prágához. A válaszok egyrészt elbagatellizálták az ügyet, t.i. közönséges közmunkaprogramról van szó, a magyarok tisztességes bért kapnak munkájukért, belső munkaerő-átcsoportosítás zajlik, stb. Ebben a kényszerhelyzetben Magyarország belement a lakosságcsere-tárgyalások folytatásába. Az 1947. január 10-i minisztertanácsi ülésen Gyöngyösi János külügyminiszter azt javasolta, hogy a kormányok kezdjenek közvetlen tárgyalásokba.²⁹¹

Előtte néhány nappal Dastich tábornok átnyújtotta a csehszlovák kormány jegyzékét, amelyben Prága újabb engedményeket kért, többek között egy újabb, 30 napos toborzási lehetőséget és a menekültek számának figyelmen kívül hagyását. Gyöngyösi javaslata szerint egy új egyezmény újabb aránytalan előnyökhöz juttatta volna a csehszlovákokat, így a tárgyalásoknak a csere időhatárait, a vegyes bizottság által nem tárgyalt részleteket, az ingóságokat, a kvótán kívüli telepítéseket és a csehszlovák egyezményesértékeket kellene megvitatnia. Gyöngyösi a prágai kormány küldöttének úgy nyilatkozott, hogy addig nem hajlandó a magyar kormány tárgyalásokat folytatni, amíg a kényszertelepítéseket a csehszlovák kormány meg nem szünteti.

A minisztertanácsi ülésen az is felmerült, hogy a csehekkel jó viszonyt ápoló Károlyi Mihályt küldik ki Prágába, de a hivatalos párbeszédre még nem voltak készen. Január 13-án válaszjegyzékben Gyöngyösi javaslatait adták át a prágai kormánynak, az előzetes megbeszélések hamar holtpontra jutottak, mivel Clementis ragaszkodott a deportálások belügyként kezeléséhez, amely természetesen a magyar kormány számára elfogadhatatlan volt.²⁹²

A nemzetközi nyomás 1947 februárjának végén érte el célját, a csehszlovák kormány február 25-én felfüggesztette a deportálásokat, a tárgyalások a jugoszláv kormány befolyásának köszönhetően márciusban folytatódtak Pozsonyban. Néhány nap múlva azonban felfüggesztették, mert a csehszlovák kormány elzárkózott a Csehországba telepített magyarok visszaköltöztetésétől, amit a magyar delegáció elfogadhatatlannak tartott.²⁹³ Mindemellett

²⁹¹ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [9] 158. sz. jkv. (1947. január 10.) 51. napirendi pont

²⁹² Mindenképpen említést kell arról tenni, hogy ugyan Clementis belügyi kérdésként kezelte a kitelepítéseket, az nagyhatalmi felhatalmazással történt: Vorosilov, a SZEB elnöke bízta Prágát a magyarok csehországi deportálására: ld. Szarka, 2007. 420. o.

²⁹³ Gyöngyösi János külügyminiszter beszámolója a holtpontra jutott prágai tárgyalásokról az 1947. március 20-i minisztertanácsi ülésen: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [19] 168. sz. jkv. (1947. március 20.) [35.] 36. napirendi pont.

súlyos pénzügyi ellentétek is voltak. A magyar kormány el akarta érni, hogy a Csehszlovákiában maradt magyar vagyont valamiféleképpen számítsák be a jóvátételbe, bár ezt a lakosságcsere-egyezmény kizárta.²⁹⁴ Több ezer földműves család áttelepítése gazdasági felszerelés nélkül ugyancsak elfogadhatatlan volt, amely nemcsak magánjogi gondokat jelentett, hanem nemzetgazdasági ügy volt, mivel a föld megműveléséhez szükséges gépek és üzemeik berendezése nélkül nem lehet az áttelepítetteket a gazdasági életben elhelyezni. Csehszlovák oldalról pedig problémát jelentett, hogy jelentős vagyonok lettek korábban rekvirálva vagy voltak a kijelölt nemzeti gondnokok kezelésében, amelyek megtartása viszont csehszlovák nemzetgazdasági érdek volt. A lakosságcserevel mindenekelőtt a birtokos földműves rétegtől kívántak nemzetközileg elfogadott úton megszabadulni, az áttelepítésre kijelölt magyarok több mint 58%-a földműves volt.²⁹⁵ Az értelmiségi réteg egy részét már 1945–1946 folyamán elűzték az országból, emiatt a lakosságcsere keretében kitelepítendőök listáján kisebbségben szerepeltek, mindössze néhány százalékot tettek ki az egyes szellemi foglalkozású csoportok.

A tárgyalások legkritikusabb pontja az átvihető készpénzállomány valamint a különböző bankbetétek és értékpapírok kérdése volt. A két fél nehezen jutott egyezsége, de a magyar delegáción belül is voltak töréspontok.²⁹⁶ Óriási gond volt az áttelepülők csehszlovák koronájának átváltása is. Úgy számoltak, ha minden áttelepített csak 2000 forint kap, az 100 millió forintos terhet jelentene az ország számára, amely bankjegy-kibocsátás nélkül elképzelhetetlen és a forint stabilitását is veszélyeztethetné. A csehszlovák kormány 500 koronában kívánta maximalizálni a kivihető készpénzt, amibe viszont nem egyezhettek bele.

A tárgyalások 1947. március 24-én folytatódtak, ekkor már a csehszlovák fél engedékenyebbnek mutatkozott, megengedték a deportálások felvetését és hozzájárultak a 16. számú véghatározat eltörléséhez, amely az ingóságokat Csehszlovákiában tartotta volna.²⁹⁷ Ugyanakkor az engedmények megtételével párhuzamosan igyekeztek a jóváhagyást megszerezni ahhoz, hogy az első 3000 kitelepítésre kerülő gazdasági egységgel jóval vagyonosabb földművesek hagyják el az országot, mint amiben korábban megállapodtak. A márciusi tárgyalások főbb kérdései tulajdonképpen a korábbiak voltak: ki tekinthető szlovák (cseh) nemzetiségűnek, kik számítanak bele a kvótába, valamint a Magyarországra

²⁹⁴ Ld. az 1947. márciusi pozsonyi tárgyalásokról folytatott minisztertanácsi vitát: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [19] 168. sz. jkv. (1947. március 20.) [35.] 36. napirendi pont.

²⁹⁵ MNL OL XIX–A–15–d. III. Vegyes statisztikák

²⁹⁶ Gaucsík, 2013. 193–195. o.

²⁹⁷ A tárgyalások első napjainak eredményeiről ld. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [20.] 169. jkv. (1947. március 27.) 14. napirendi pont

áttelepítettek kártalanításának kérdése, illetve kivihető ingóvagyonuk.²⁹⁸ Ezek a lakosságcsere megkezdésének alapkérdései voltak: mivel a magyarországi jelentkezők nemzetiségének megvizsgálása után tudták pontosan meghatározni a lakosságcsere kijelölhető felvidéki magyarok számát, és a már átköltözöttek kvótába beszámítása is ahhoz kellett, hogy megállapítható lehessen, hány fő kicserélésére kerülhet sor. A kártalanítás módja és mértéke pedig az országok pénzügyi teljesítőképességénél fogva határozta meg a csere ütemét. Miután még sok megválaszolatlan kérdés volt, egyes előkészületek végrehajtása, mint a csehszlovák áru-kompenzációk szállítása vagy a cserében részt vevők vagyonának összeírása, hosszabb időt igényelt volna. Ezért április első napjaiban a lakosságcsere április 8-i céldátuma teljesíthetetlennek tűnt mindkét ország számára, emiatt elvben nem zárkóztak el a halasztástól.²⁹⁹ Az április 8-i dátum végül egy nappal csúszott, április 9-én kezdték el berakodni az első cseretranszporttal érkezők felszereléseit.

5.2. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság

A csehszlovák–magyar lakosságcsere lebonyolítására magyar részről csak hónapokkal később, az 1946. július 17-i minisztertanácsi ülésen hozták létre a feladatért felelős szervet, a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságot. Ekkor önálló személyzettel és költségvetéssel még nem rendelkezett. Először az 1946. szeptember 26-án kiadott 11.040/1946. M. E. sz. rendelet említette meg, amely a lakosságcsere egyezmény szerint Magyarországot illető áttelepítési feladatok ellátásában határozta meg a hatáskörét.

A kormánybiztosság Magyarországon és Csehszlovákiában is jelen volt. Szlovákiában Wágner Ferenc,³⁰⁰ majd Berecz Kálmán³⁰¹ vezette a MÁK Meghatalmazotti Hivatalát, amelynek 23 alkalmazottal legfőbb feladata a csehszlovák szervekkel és a vegyes bizottsággal való kapcsolattartás volt. A hivatal igyekezett érvényt szerezni a VB határozatoknak, egyeztető tárgyalásokat kezdeményeztek és folytattak le a csehszlovákiai magyarok védelme

²⁹⁸ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [20.] 169. jkv. (1947. március 31.) 3. tárgyalási pont

²⁹⁹ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [21.] 170. jkv. a) melléklet

³⁰⁰ Dr. Wágner Ferenc (1911–1999). A Felvidéken született, de tanulmányait az anyaországban végezte, a szegedi bölcsészkaron doktorált. A háború alatt szláv szakértőként működött, részt vett a nemzetiségi iskolák tanterveinek kidolgozásában. A háború után a Külügyminisztériumban dolgozott, 1946 és 1948 között a pozsonyi Megbízotti Hivatal vezetője. 1948-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A hivatal működéséről ld. Fehér, 2007. 113–130. o.

³⁰¹ Dr. Berecz Kálmán (1907–1983) publicista, jogász. A pozsonyi egyetemen végzett jogot, majd a közigazgatásban dolgozott. A két világháború között tagja volt a csehszlovákiai Sarló mozgalomnak. A bécsi döntés után Érsekújvár ismét Magyarországhoz került, azonban mozgalmi tevékenysége miatt és mert kiállt a magyarországi szlovákok jogaiért, a háború idején mellőzték. A lakosságcsere lebonyolításában tevékeny szerepet vállalt: 1946-tól Pozsonyban dolgozott, előbb a helyettese, 1947 szeptemberétől a Megbízotti Hivatal vezetője lett. 1948 után Budapesten telepedett le, politikai tisztséget ezután nem töltött be.

érdekében.³⁰² Mellettük működött még két körzeti iroda: Galántán és Érsekújváron, illetve voltak még vidéki kirendeltségei, amelyek az áttelepítés technikai lebonyolítását végezték. A lakosságcsere legintenzívebb időszakában, 1947 júniusában 88 fős személyzettel látta el a munkát. A szállítási részleg volt a legnépesebb szerve, itt a lakosságcsere első hónapjaiban a Honvédelmi Minisztériumból kirendelt 22 fő irányításával 56 teherautó-sofőr, 54 MÁVAUT-sofőr, 68 MATEOSZ-sofőr és 360 alkalmi rakodómunkás végezte a felvidéki magyarok vonathoz szállítását. A vasúti irányítás a helyszínen 15 MÁV tiszt feladata volt. A lakosságcsere csehszlovákiai szerveinek havi költsége 1947. június 3-én kelt szigorú költségvetési terv szerint 5 331 000 csehszlovák koronát tett ki.³⁰³

Az 1947 tavaszától fogva intenzív munkát folytató vegyes bizottság magyar tagozatának³⁰⁴ fenntartása kb. 500 ezer koronát tett ki. Ennél a szervnél átlag 15–20 Budapestről kirendelt szellemi napszámbéres teljesített szolgálatot és hozzájuk tartozott a vagyonösszeírók munkájának ellenőrzésére kiküldött 25–30 fő is. 1946. december 13-án egyes gazdasági kérdések rendezésére különféle minisztériumokból hat főt rendeltek a pozsonyi kirendeltség mellé, akik mellett még 7–10 helyi tisztviselőt is alkalmaztak erre a feladatra. Költségeiket kb. 250 ezer koronára tervezték.

Az 1947. júniusi költségvetés azonban nagyon takarékos, mivel addig kb. 6–6,5 millió korona költségterhet jelentettek ezek a szervek. Ellátásuk sokszor szenvedett késedelmet. 1946. október 28-án, vagyis az egyoldalú kitelepítések felfüggesztésekor, a vegyes bizottság tagjainak magánkölcsonért kellett folyamodniuk, hogy kiadásait fedezni tudják.³⁰⁵ 1947 júniusában pedig csehszlovák banktól voltak kénytelenek 3 millió korona hitelt felvenni.³⁰⁶

A MÁK budapesti központját először a Géza utca³⁰⁷ 2. alatt helyezték el, azonban az ablaktalan, romos épület nem felelt meg, így 1946. november 25-én a Paulay Ede utca 52., illetve a Nagymező utca 1. szám alá költöztették a hivatalt, 1948-tól pedig a Dohány utca 40-ben működött. A hivatali költségek 1946. augusztus 1-je és 1947. február 28. között 1 297 006 forintot tettek ki. Személyzete folyamatosan változott: 1946. december 31-ig 57 fő, következő év március 4-ig 151 fő, a lakosságcsereére való intenzívebb felkészülés idejére, 1947 márciusától 220 fős létszámkerettel működött.

³⁰² Skultéty, 2007. 441. o.

³⁰³ MNL OL XIX-A-15-a I/16. tétel. Eln. 1750/1947.

³⁰⁴ A magyar tagozat közvetlenül a Minisztertanács irányítása alatt állt, azonban költségvetését a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság összköltségvetésében határozták meg.

³⁰⁵ MNL OL XIX-A-15-a I/16. tétel. Eln. 354/1946.

³⁰⁶ MNL OL XIX-A-15-a I/16. tétel. Eln. 1951/1946.

³⁰⁷ Ma: Garibaldi utca (V. kerület)

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság élére 1946-ban Jócsik Lajost³⁰⁸ nevezték ki, aki 1947. február 28-án lemondott,³⁰⁹ amit időhiánnyal indokolt. A háttérben sokkal inkább a személyét ért csehszlovák támadások állhattak, amellyel nem akart a lakosságcsere gátjává válni.³¹⁰ A lemondást hitetlenkedve fogadták, a lakosságcsere megkezdéséig ezért hivatalában tartották. Helyére helyettesét, Bólya Lajost kívánták kinevezni, aki azonban nem vállalta a tisztséget. 1947 áprilisában végül Hajdu Istvánt,³¹¹ egy földbirtok-politikában tapasztalt szakértő tisztviselőt állították a kormánybiztosság élére. Hajdu annak fennállásáig vezetője maradt, hivatalosan a lakosságcsere végeztével, 1949. május 27-én mentették fel hivatalából. A kormánybiztos munkáját két helyettes segítette, Avar László és Bólya Lajos.

A Kormánybiztosság első feladata volt a Magyarországról áttelepedésre jelentkezők jelentkezési lapjainak és a Csehszlovákiából kitelepítésre kijelöltek névjegyzékeinek átvizsgálása, valamint az 1938 után Csehszlovákiából Magyarországra költöztek (és áttoloncoltak) összeírása és a Csehszlovákiában maradt ingóságaik leltárainak feldolgozása. Intézkedések történtek a kvótába beszámítandó, már menekültként Magyarországon tartózkodó felvidéki magyarok elhelyezésének ügyében is. Gondoskodni kellett a menekültek fogadásáról és segélyezéséről is. A lakosságcsere közeledtével fel kellett mérni a jelentkezők ingatlanvagyonát és a telepítési lehetőségeket is, az ikresítési névjegyzékeket át kellett dolgozni, vagyonösszeíró-bizottságokat alakítani.³¹²

A kormánybiztosság működését elsőként az 1947. április 27-én kiadott 5300/1947. M.E. sz. rendelet szabályozta. A hivatal a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt állt, a kormánybiztost és helyettesét ugyanakkor a miniszterelnök nevezte ki a Minisztertanács hozzájárulásával. A kormánybiztos a saját hatáskörébe tartozó ügyekben rendeleteket bocsáthatott ki, intézkedéseit és megkereséseit a hatóságok és hivatali szervek kötelesek voltak teljesíteni.

³⁰⁸ Dr. Jócsik Lajos (1910–1980): érsekújvári születésű író, szociológus, politikus. A két világháború között tagja volt a népi indíttatású csehszlovákiai Sarló mozgalomnak, amely a dunai népek egymásrataltsága alapján azok összefogásának szükségességét hirdette. A második világháború után a Magyar Parasztpárt tagjaként politikai szerepet vállalt, a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság első vezetője volt 1947 tavaszáig. A kormánybiztossággal párhuzamosan a Kereskedelmi és Szövetkezetiügyi Minisztérium államtitkára, 1949-ben erről a posztjáról lemondott. Ezután nem kapott jelentősebb tisztségeket.

³⁰⁹ MNL OL XIX–A–15–a I/16. tétel. Eln.228/1947.

³¹⁰ Kugler, 2000. 113–114. o.

³¹¹ Dr. Hajdu István (1904–?) tisztviselő, földbirtok-politikai szakértő. 1929-től kezdődően a földügyi igazgatásban dolgozott, 1943-tól a Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztályának vezetője, 1946-tól az Országos Földhitelintézet ügyvezető igazgatója volt, szakértőként részt vett a párizsi béketárgyalásokon is.

³¹² A MAK 1946 júliusa és 1947 márciusa közötti munkájáról Jócsik Lajos 1947. március 31-i keltezésű jelentésében számolt be: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [21.] 170. jkv. b) melléklet.

A kormánybiztosság illetékességébe tartozó ügyeket hat központi ügyosztály és tizenhat vidéki kirendeltség vitte. A központi ügyosztályok a következők voltak: jogi, közlekedési, sajtó, statisztikai, kár és elhelyezési. Ezeket nem egyszerre, hanem az előkészítés és végrehajtás során felmerülő új feladatokkal szükségszerűen alakították ki.³¹³ A funkcionális osztályokat három főosztályba sorolták. A vidéki kirendeltségeket azokban a központokban hozták létre, ahonnan nagyszámú szlovák kitelepülőre számítottak, illetve ahol az elhagyott sváb ingatlanokba felvidéki betelepítéseket terveztek. A MÁK területi kirendeltségei következő központokkal működtek: 1. Miskolc, 2. Nyíregyháza, 3. Békéscsaba, 4. Tótkomlós, 5. Kecskemét, 6. Gyöngyös, 7. Balassagyarmat, 8. Budapest, 9. Baja, 10. Szekszárd, 11. Székesfehérvár, 12. Komárom, 13. Győr, 14. Sopron, 15. Kaposvár, 16. Pécs. A kirendeltségek nem egy időben, hanem a csere megkezdése után fokozatosan indultak meg változó létszámú személyi állománnyal. Az érkező kontingensek fogadására a határátkelőhelyeken fogadóállomásokat létesítettek.

A MÁK vidéki kirendeltségeinek történetéhez hozzátartozik egy korábbi, rövidebb időszak is, mivel az 1946. évi egyoldalú transzportok indulásánál is jelen voltak a kormánybiztosság emberei. Nyíregyházára 1946 augusztusában érkeztek a MÁK küldöttei, a háromfős (dr. Kárpáti Béla, Scherer Zoltán, Kristofóri István) tisztviselői csoport ellátásáról a város gondoskodott, amit az alispán rendeletére a polgármester biztosított.³¹⁴

A nyíregyházi kirendeltséget március 20-án állították fel,³¹⁵ területi illetékessége Szabolcs, Szatmár és Hajdú vármegyékre terjedt ki, de a körzetből csak Nyíregyházán kellett nagyobb számú kitelepülőre számítani. Jellemző a kezdeti bizonytalanságokra, hogy a nyíregyházi kirendeltség néhány napig az 5. számúnak nevezte magát.³¹⁶ Központi kormány szervként alkalmazottait a MÁK rendelte ki, első vezetője Kristofóri István volt, aki mellett még három fő teljesített állandó szolgálatot. 1947. szeptember 3-tól dr. Polnisch Ottó³¹⁷ vezette a kirendeltséget, helyettese dr. Simon Róbert volt.³¹⁸ A közigazgatási hivatalok túlsúlyfoltása miatt nehezen sikerült irodahelyiséget és bútorokat biztosítani az új szervnek. A kirendeltség a Vay Ádám utca 15. szám alatt rendezkedett be, a munkavégzéshez szükséges

³¹³ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [21.] 170. jkv. b) melléklete a [4] napirendi ponthoz (1947. március 31.)

³¹⁴ MNL SZSZBML IV. 411/b. 4653/1947.

³¹⁵ Bizonytalan dátum, más jelentésekben 1947. március 21-ra hivatkoznak.

³¹⁶ Az első néhány itt keletkezett ügyiraton a szervezeti egység azonosítójaként az V. szerepel az iktatószámában.

³¹⁷ Dr. Polnisch Ottó (Lócse, 1919 – Sopron, 1990): jogász. Szepességi evangélikus családban született, apja orvos-iskolaigazgató volt. Az első bécsi döntés után Magyarországra költözött, jogot hallgatott Budapesten, majd visszatért Szlovákiába, Ótátrafüreden lakott. Feleségével és gyermekével együtt 1945. augusztus 16-án menekült Magyarországra. (Telepítési engedély iránti igazolását ld. MNL OL XIX–A–15–b. 64.060/1948.) A lakosságcsere idején a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság szolgálatában állt. Későbbi életéről nincsenek adataink, 1990-ben Sopronban hunyt el.

³¹⁸ MNL SZSZBML XXIV.1. 58/II-K/1947.

irodabútorokat egyelőre a polgármesteri hivatal és az Elhagyott Javak Kormánybiztossága utalta ki.

A nagy embertömegeket megmozgató akció számos más szervezet munkáját is igénybe vette. Legfőbb adminisztratív segítője a földhivatal volt, amely részt vett a vagyonösszeíró munkákban, a telephelyek számbavételében, különféle statisztikákkal állt rendelkezésre. A közigazgatás és államhivatal területi egységein túl a néphatalmi szervektől, az egyházaktól, a pártoktól és egyes társadalmi szervezetektől is együttműködést vártak. A konkrét feladatok mellett mindenekelőtt a lakosságcsereben részt vevők pontos tájékoztatását, a különböző rémhírek terjedésének megfékezését, az újonnan letelepített magyarok beilleszkedésének segítését és a kormánybiztosság munkájának támogatását.

Mivel a sváb lakosság kitelepítése és a népcsere ügye szorosan összekapcsolódott, a Gazdasági Főtanács 1947. április 2-i ülésén döntött a belüghöz tartozó Népgondozó Hivatal MÁK-ba történő beintegrálásáról és arról is, hogy az így egyesülő hivatalokat folyamatosan a Földhivatalba kell olvasztani.³¹⁹ A MÁK azonban önálló kormány szervként 1949 májusáig fennállt. 1947. október 21-én a kormánybiztos 22. számú körrendelete megszüntette a körzeti kirendeltségeket, az alkalmazottakat és a lakosságcsere befejezésével maradt helyi feladatokat a földhivatal telepítési ügyosztálya vette át. Nyíregyházán dr. Kovács Barna, Szabolcs Vármegye Földhivatalának ügyvezető-helyettese lett a telepítési felügyelő. 1948. január 22-én dr. Migléczy Kálmán, a megyei földhivatal vezetője a kirendeltségtől átirányított tisztviselői személyzettel létrehozta a telepítési (V.) osztályt. Kovács Barna immár osztályvezetőként irányította ezt a munkát, öt állandó beosztott előadó dolgozott az osztályon, akik egy kivétellel, mind korábbi MÁK alkalmazottak voltak és a lakosságcsere lezárásáig vitték a nyíregyházi körzet ügyeit.

5.3. A lakosságcsere előkészítése

A tárgyalások eredményességével párhuzamosan megkezdődött a kétoldalú lakosságcserere való felkészülés: a költöztetés ütemének megtervezése, a helyi szervek tájékoztatása, feladatuk meghatározása, az áttelepülésre várók informálása, a hátramaradó ingatlanok és tartozékaik összeírása, a kitelepítésre kijelölt svábok összeköltöztetése. Az ún. ikresítési terveket a csehszlovák Telepítési Hivatal már korábban elkészítette: amíg a magyar vagyont a nemzeti biztosokon, illetve a helyi hivatalokon keresztül mérték fel, addig a magyarországi szlovákok jelentkezésükkor maguk nyilatkoztak ingó- és ingatlanvagyonukról.

³¹⁹ Minisztertanácsai jegyzőkönyvek [21.] 170. jkv. b) melléklete a [4] napirendi ponthoz (1947. március 31.)

Az ingatlancsere-névjegyzékeket az 1947 tavaszi tárgyalások alkalmával kapta meg a magyar fél, a lakosságcsere menetrendjének kialakítása ez alapján történt meg. Az látható volt a jegyzékek nélkül is, hogy a szlovákok által hátrahagyott vagyon nem lesz elegendő a Felvidékről érkezők juttatására és nyilvánvaló valótlan adatokat tartalmaz, így a telepítésre alkalmas helyeket a lakosságcsere megkezdése előtt újra számba kellett venni. A MÁK már korábban elvégezte a jelentkezők vagyoni helyzetének megvizsgálását. A telepítési helyek összeírásával párhuzamosan kezdetét vette az áttelepülésre jelentkezők felkészítése is, ugyanis Nyíregyházáról indultak az első szerelvények.

A lakosságcsere gyakorlati megvalósítását először az 5300/1947 M.E. sz. rendeletben foglalták össze. A rendelet meghatározta azon ingatlanvagyon körét, amelyet a Csehszlovákiából áttelepített lakosság letelepítésének céljára fel lehetett használni: elsősorban a kitelepülő szlovákok ingatlanait és a német lakosság által visszahagyott és még rendelkezésre álló vagyont. A cserében érdekelt községekben telepítési bizottságokat kellett létrehozni, amelynek tagjai a MÁK képviselője, a járási főjegyző vagy törvényhatóságú városok esetén a polgármester által kijelölt személy, a szociális titkár, az FKGP, az MKP, az SZDP és a NPP egy-egy tagja, az UFOSZ³²⁰, a FÉKOSZ³²¹ és a Magyar Parasztszövetség helyi szervezeteinek egy-egy küldötte, vezetője a MÁK kiküldöttje volt, hozzájuk csatlakozott még az áttelepítettek által delegált öt személy. Az így létrejött bizottságok feladata volt a leltározó bizottság által előzetesen leltárba vett ingatlan és ingóvagyon ideiglenes birtokbaadása. A Nyíregyháza környéki bokortanyákban március 27-től kezdődően sorban alapították meg ezeket a bizottságokat, mivel még nem voltak áttelepített magyarok, így részvételük nélkül. Sajnos nem maradtak meg a bizottságok jegyzőkönyvei, így sem a bizottságok pontos összetételét, sem a működés részleteit nem ismerjük.

A népcserére való felkészülés sok újabb feladatot adott: számba kellett venni a kitelepülők valamennyi saját, illetve bérelt ingatlantulajdonát, ezekről részletes kimutatást kellett vezetni és átmeneti szállásokat kellett előkészíteni. Ennek elvégzésére huszonkét tagú vagyonösszeíró-bizottság érkezett a városba.³²² A munka a tanyák városközponttól való távolsága miatt hosszú és fáradtságos volt.

Az már a lakosságcsere előkészítésekor nyilvánvaló volt, hogy a szlovákiai magyarokat sehol sem lehet megfelelőképpen ellátni a magyarországi szlovákok elhagyott javaiból és a sváb birtokvagyon sem lesz elég, így településenként azt is meg kellett vizsgálni,

³²⁰ Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége

³²¹ Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége

³²² MNL SZSZBML XXIV. 1. III/a. Működésre vonatkozó iratok

hogy milyen egyéb telepítési lehetőségek állnak rendelkezésre. Már hónapokkal korábban, 1946. december 12-én Tomasovszky Mihály főispán rendeletet bocsátott ki, melyben kimutatásszerű adatszolgáltatást kért a magyarok elhelyezési lehetőségeiről.³²³ A rendeletnek megfelelő adatszolgáltatást egyedül a Tiszai és a Ligetaljai járások főjegyzői teljesítették időben.³²⁴ A legnagyobb járások, mint a Nyírbátori és Kisvárdai, valamint Nyíregyháza város egyáltalán nem tettek eleget a főispán utasításának. Tomasovszkyt annyira felháborította a törvényhatóságok közönye és hanyag munkája, hogy rendbírság kiszabását helyezte kilátásba egyes tisztviselőkkel szemben.³²⁵ Különösen Nyíregyháza polgármesterének késlekedését nehezményezte, hiszen a leginkább érintett volt a lakosságcsere ügyében. A polgármesteri hivatal 1946 végén a kérdést azzal napolta el, hogy az ügyben bizottság felállítását rendelte el és az újabb főispáni rendeletekre (1947. január 29. és 1947. február 12.) sem terjesztette be a szükséges jelentést. A főispán erélyes hangú válaszevélben utasította Fazekas Jánost a szükséges intézkedések megtételére.³²⁶

Már az első napokban látszott, hogy a visszajelentkezések és a lakások alacsony minősége is tovább nehezíti majd a magyarok letelepítését. Az ide érkezett bizottság a közhangulat alapján úgy vélte, hogy akár a jelentkezettek 30–40 százalékának a visszalépésével is számolni kell.³²⁷ Az 1946-ban kitelepült lakosok után tulajdonképpen nem maradt felhasználható ingatlan és sváb visszahagyott házak sem voltak a városban.³²⁸ Az ingatlanokkal kapcsolatos gondok annál is inkább ijesztőnek tűntek, mert az első szerelvényekkel 800–1000 fő áprilisi letelepítésével számoltak.

A kirendeltség alkalmazottai március utolsó napjaiban feltérképezték az átmeneti szálláslehetőségeket, amelyek közül a lovassági laktanya épületegyüttese felelt meg leginkább erre a célra, itt mind a családok, mind vagyontárgyaik elhelyezésére lehetőség nyílt. Az első transzportokat április 11-re várták.³²⁹ A polgármester 1947. április 2-án kelt levelében április 8. és 10. közötti időszakra általános gyűjtést rendelt el.³³⁰ Várta a lakosság pénz-, élelmiszer-, ruha- és takarmányadományát az érkező kitelepítettek részére. A népiskolai tanítók és

³²³ Zsarnai Kálmán, Pest vármegyei főispán példájára hivatkozva a belügyminiszter valamennyi főispánnal elvégeztette az összeírást. Pest vármegye főispánja példát mutatott a csehszlovákiai magyarok megsegítésében azzal, hogy már a népcsere előtt ötezer menekült letelepítését segítette elő a vármegyében. Zsarnai Kálmán neve, mint a MÁK lehetséges vezetője az ügy iránti elkötelezettségének köszönhetően felmerült Jócsik Lajos lemondása után. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [19.] 168. jkv. (1947. március 20.) [37] 36. napirendi pont

³²⁴ MNL SZSZBML IV. 401/b. 36/1947.

³²⁵ Uo.

³²⁶ A felvidéki magyarok elhelyezési nehézségeiről és a Kormánybiztosság valamint a nyíregyházi városvezetése közötti vitáról ld. Bánszki, 2019. 209–222. o.

³²⁷ MNL SZSZBML XXIV. 1. 16/II/1947.

³²⁸ Bánszki, 2014. 249. o.

³²⁹ MNL SZSZBML V. 77/c. IX. 1/1946.

³³⁰ Uo.

tanyabírák közreműködésével megszervezett gyűjtésből befolyt adományokat az átmeneti szállásul kijelölt huszárlaktanyába szállították be. A város közgyűlése az 1947. július 31-ig tartó költségvetési évre 6000 forint segélyt szavazott meg a csehszlovákiai áttelepültek segélyezésére, amelyhez hitelt vett fel.³³¹ A városháza később elszámolási vitába keveredett az összegekkel kapcsolatban.

A polgármesteri hivatal – közlése szerint – 7000 forintot fordított a huszárlaktanya előkészítésére és felújítására. A pénz egy részét pedig egy népkonyha felállítására és működtetésére fordította a hivatal, így összesen 9529 forintra nőtt a felvidéki magyarok ellátására fordított összeg. Ugyanakkor a kormánybiztosság szerint a javítások feleslegesek voltak, mert egyből a telephelyekre vitték az áttelepítetteket.³³² A földhivatali jelentések szerint még 1948 tavaszán is néhány család a tömegszálláson élt. A Pénzügyőrség, amely legnagyobbvonalúbbnak mutatkozott, bálja bevételeiből 3592 forintot ajánlott fel, határozottan kérte, hogy az összeget az áttelepítettek közvetlen segélyezésére fordítsák. A Városháza ezt sem teljesítette.

A polgármesteri hivatal nem tudott megnyugtatóan elszámolni az adományokkal, ráadásul az eszközölt és az előírányzott összegek közötti különbözetet a MÁK-kal kívánta megfizettetni, amely arra nem volt hajlandó és feljelentette a hivatalt. A MÁK kiküldött szakértői a kirendeltség álláspontját igazolták. A polgármester válaszul a 2. számú kirendeltséget a belügyminisztériumnál jelentette fel, mert a valóságnak nem megfelelő jelentést nyújtottak be felettes szervüknél, amellyel a hivatalt rossz színben tüntették fel. Mivel a város költségvetési egyensúlya nem engedte a váratlan kiadásokat, amelyek a forintot is veszélyeztették, a belügyminiszter arra utasította a polgármestert, hogy a jövőbeni hasonló kiadásokat tagadja meg. A hivatal ezzel együtt végül eltekintett a különbözet megtérítésétől.

5.4. Az 1947 tavaszi nyíregyházi cseretranszportok

A lakosságcsere áprilisban nagy bizonytalanságban indult el. A vegyes bizottság számos ügyben nem tudott megegyezni, amelyről a kormánydelegációknak kellett volna közös határozatot hozni. Az utolsó napokban a tisztázatlan kérdések miatt egymásnak ellentmondó hírek érkeztek, így az indulásig nem lehetett tudni, hogy megkezdődik-e a csere.³³³ A toborzási és jelentkezési időszak lezárulta óta a települési kedv folyamatosan alábbhagyott annak ellenére, hogy a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság továbbra is jelen volt

³³¹ MNL SZSZBML V.77/c. III. 166/1946.

³³² MNL SZSZBML V.77/c. I. 29/1946. A forrás közlését ld. Bánszki, 2019. 3. sz. melléklet 217–218. o.

³³³ Molnár, 1990. 96. o.

és folytatta népgondozói tevékenységét. A lakosságcsere halasztása nemcsak helyben, hanem minden telepítésre váró szlovák és magyar személyben bizonytalanságot keltett, a közhangulatra is hatással volt. Újabb rémhírek keltek szárnyra és ellentéteket szított a telepítésre várók és a többségi lakosok között. A Sloboda is félretájékoztatta az áttelepítés előtt álló szlovákokat és burkoltan azzal fenyegette őket, hogy magyarországi vagyonukat el fogják veszíteni. Április 11-én címlapján írta, hogy a jelentkezésüket visszavonóknak is számolniuk kell azzal, hogy helyükre magyarok fognak érkezni, mivel a csehszlovák kormány nem vizsgálja felül a telepítési terveket a visszalépők miatt, így bizonytalanná vált a sorsuk.³³⁴

Nyíregyháza mellett, a pitvarosi körzetből kezdték meg a lakosságcserét. Bár a levéltári források (irányítási és szállítási tervek, jelentések, stb.) egyforma hangsúllyal említik a két berakodó állomást, mivel a pitvarosi transzport volt mind a magyar, mind a szlovák sajtó tudósítói számára díszes külsőségekkel megszervezve, a szakirodalomban rendszeresen elmarad a nyíregyházi körzet megemlítése a lakosságcsere indulásánál. Pitvaroson az indulás előtt Beneš elnök védnöksége alatt nagyszabású kultúrestet rendeztek,³³⁵ másnap a vonatok felvirágozva indultak el a vasútállomásról. A szerelvényvel minden arra beosztott kitelepült.³³⁶ A határon a csehszlovák és magyar delegációk fogadták, rövid beszédet mondtak.

Ha nem is kapott olyan sajtófigyelmet, de a nyíregyházi telepítési oszlop elindulásánál is jelen voltak magyar, illetve külföldi tudósítók. A költözés előestéjén, április 7-én pedig a városba látogatott Alexander Horák, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának elnöke, hogy a párt helyi funkcionáriusaival és az áttelepülőkkel beszéljen, megkezdődött a szlovákok vagyonának berakodása is. Mégis az első transzport indulásán még tetten érhető az elbizonytalanodás, mivel a besoroltak közül csak 34 fő települt ki, kétszer annyi pedig a városban maradt.³³⁷ Az április 12-én megjelent Nyírség hírlapírója arról számolt be, hogy az Akácfa utcában egy családfő, *F. A.*, amikor a berakodáshoz kirendelt teherautók megjelentek, fejszével és öngyilkossággal tiltakozott az áttelepítése ellen attól tartva, hogy a kijelölt Léva helyett a Szudéta-vidékre viszik őket.³³⁸ Általában véve sok volt a rémhír az áttelepültek körében: egyrészt féltek a visszalépéstől, mivel ismét elterjedt, hogy ha nem mennek önként, akkor 50 kilós csomagokkal fogják őket elhurcolni. Másrészt attól is tartottak, hogy a csehszlovák hatóságok nem tartják be a szavukat, és csehországi kényszermunkára hurcolják

³³⁴ Sloboda, 1947. április 11. (III. évf. 12. sz.) 1. o.

³³⁵ Sloboda, 1947. április 11. (III. évf. 12. sz.) 2. o.

³³⁶ MNL OL XIX-A-14. VB. 210.

³³⁷ MNL SZSZBML XXIV.1. 133/II-K/1947. Az 1947 tavaszi transzportok adatait ld. 3. melléklet.

³³⁸ Nyírség, 1947. április 12. 8. o.

valamennyiüket, ahogyan tették azt a felvidéki magyarokkal. A Külügyminisztérium adminisztratív okokkal indokolta az indulás körüli nehézségeket, tájékoztatása szerint a zavar a marhalevelek körül bontakozott ki, mert azokra „a bélyegek rá voltak nyomtatva”.³³⁹

A következő napokra előirányzott transzportok már különösebb bajok nélkül indultak és az első vonatokról távol maradók is később kitelepültek. 1947. április 11. és május 14. között, alig több mint egy hónap alatt, 27 transzporttal 3257 fő hagyta el Nyíregyházát, vagyis az áttelepülni vágyók nagy része távozott.³⁴⁰ A még ott maradtak egy része földműves volt, akik csak az őszi munkák után kívántak átköltözni, tíz igen szegény család pedig egyelőre kimaradt az ikresítésből, így leghamarabb ők is csak ősszel költözhettek.³⁴¹ Az ősz folyamán még 521 fő átköltözésével számoltak.³⁴² Ezek azonban nem tudtak elindulni, így szeptemberben memorandummal fordultak a csehszlovák kormányhoz, hogy segítse elő áttelepedésüket.³⁴³

A felvidéki magyarokat szállító első transzportok 1947. április 12-én indultak el Léváról, illetve a galántai körzetből. Ezek az első szállítmányok elsősorban a németek által elhagyott területekre mentek.³⁴⁴ A második szállítási héten, 1947. április 22-én futottak be Nyíregyházára az első magyarokat szállító szerelvények.³⁴⁵

A szlovák kitelepülők vonatait és a vonatok berakodásához szükséges teherautókat a csehszlovák állam biztosította, a felvidéki magyarok szállításáról pedig a magyar állam gondoskodott. Az egyébként kocsis-hiánytól szenvedő Magyar Államvasutak 1500 vasúti kocsit tudott a népcsere céljára biztosítani, azonban ez elég kevésnek bizonyult, pedig az eredeti csehszlovák szándék havi 2000 család kicserélése lett volna. Ugyan 1947 áprilisában Gerő Ernő közlekedési miniszter még arról nyilatkozott, hogy a MÁVAUT fuvarhiányban szenved és korlátlanul állnak rendelkezésre teherautók,³⁴⁶ a telepítés mégis sokszor szenvedett késedelmet. A transzportok az egyes állomásokon túl hosszú ideig várakoztak és az átirányítások is gyakoriak voltak, amely a vasúti forgalmat is terhelte.

³³⁹ MNL OL XIX–A–14 VB 210. 210

³⁴⁰ Ld. 3. melléklet: A CSÁB 13. számú (nyíregyházi) körzetéből indult cserevonatok, 1947

³⁴¹ SNA Fond ČSPK *Rendezetlen rész*. OUK–13. 601/1947. Zpráva vedúceho 13. oblasti na mesiac april a máj 1947.

³⁴² SNA Fond ČSPK *Rendezetlen rész*. OUK–13. 701/1947. Zpráva vedúceho 13. oblasti na mesiac jún 1947.

³⁴³ SNA Fond AFSvM Inv. č. 5./ 52. Memorandum nyíregyházkých Slovákov vláde Československej republiky. A memorandumnak három példánya őrződött meg, amelyeken az aláírások száma különböző (55, 41 illetve 73 fő írta alá azokat), így nem lehet eldönteni, hogy valójában hányan voltak jelen a megfogalmazásakor.

³⁴⁴ A Minisztertanács ülésein az is felmerült, hogy az elhagyott birtokok mennyisége és minősége miatt ne történjen telepítés az elhagyott szlovák ingatlanokba. ld. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [22.] 171. jkv. (1947. április 10.) 65. napirendi pont.. A másik fő érv, amelyet Rákosi Mátyás államminiszter is képviselt, hogy az áttelepített magyarok ne kerüljenek szlovák közegbe, mert az politikai feszültséget kelthet: ld. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [23.] 172. jkv. (1947. április 17.) 49. napirendi pont.

³⁴⁵ Ld. 4. melléklet: A MÁK 2. sz. (nyíregyházi) körzetébe érkezett szerelvények, 1947

³⁴⁶ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek [23.] 172. jkv. (1947. április 17.) 49. napirendi pont.

Amíg a magyarországi szlovákok tudták, hová fognak költözni, vezetőik által pedig első kézből tájékozódhattak az új otthon körülményeiről, addig a szlovákiai magyarok letelepítéséhez hiába készítették el az ingatlancsere-jegyzékeket, nem tudták, hová érkeznek. A vegyes bizottság 24. véghatározata alapján az áttelepülők sorából 150 fő bizalmi engedélyt kaphatott arra, hogy a telepítés megkezdése előtt az áttelepítési terv végrehajtása céljából a másik országba 30 napos tartózkodási engedélyt kapjon, amely idő alatt kétszeri határátlépésre volt jogosult mindkét irányban. A bizalmiak feladata volt, hogy a magyarországi tartózkodás alatt községe részére kijelölt magyarországi letelepülési helyen terepszemlét tartson, és tapasztalati adatokat gyűjtsön, amely elégséges lesz arra, hogy visszatérése után áttelepülésre kijelölt sorstársai részére mindent felölelő tájékoztatást tudjon adni.

A pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal 1947. április 10-én az andódi Nagy Gyulát értesítette arról, hogy bizalmi személynek jelölték ki, és hamarosan kiállítják részére a szükséges úti okmányt és közlik a letelepítés helyét.³⁴⁷ A harminc napos tartózkodásból 10 napot a letelepülési község előljárással igazoltatnia kellett. Azonban arról, hogy Nagy Gyula megérkezett-e előzetesen Nyíregyházára, nem található adat sem a polgármesteri hivatal, sem a MÁK területi kirendeltségének iratanyagában, a család az 1947. május 30-i transzporttal lett a városba irányítva.

Az életminőségre és a megélhetésre a letelepítés helyén túl, a családok szétszóródása vagy egyben maradása is hatással volt: a magyarországi szlovák közösségeket általában egy tömbben sikerült elhelyezni, egyszerűen beköltöztették őket a felvidéki magyarok elhagyott otthonaiba. Az egyes szlovákiai falvakból viszont több ütemben indították útra a kijelölt magyarokat, akiket Magyarország különböző részein telepítették le. A transzportokat oda irányították, ahol éppen elegendő betelepítési lehetőség volt, elsőként a kitelepített svábok helyébe, majd a szlovákok által elhagyott telephelyekre, majd a németek kitelepítésének (illetve azt megelőző összetelepítésének) ütemében újra a dél-dunántúli és dél-alföldi falvakba, sok transzport végállomása volt Budapest, illetve Pest vármegye. A szállítás és telepítés előre kiadott szállítási tervek szerint történt, amelyekben néhány hétre előirányozták a transzportok ütemét. Ezeket az előzetes terveket a késések és átirányítások miatt nem sikerült tartani. A szerelvényekbe beosztottak névsorát ugyancsak előre meghatározták és átadták a felek.

³⁴⁷JAM Tört. Dok. 99.2.13. A forrást ld.10. mellékletben

Az út egyébként is hosszú volt: a berakodás napokkal korábban kezdetét vette, főleg a szlovákiai magyarok bevagonírozása igényelt sok időt. Az ingatlanokról és a hátrahagyott ingóságokról kétnyelvű adatfelvételt készítettek többszörös példányban, amelynek egyikét az áttelepülő kapta meg. A néhány nappal a transzport előtt kézhez kapott gyűjtő ívet előzetesen az áttelepülőnek ki kellett töltenie, majd a vagyonírók előtt az ott szereplő adatokat tulajdonlapokkal és egyéb módon igazolni. A jegyzéket az áttelepülőn kívül aláírta a csehszlovák jegyzőkönyvvezető, a hivatalos magyar közeg, az áttelepülők soraiból kinevezett megbízott(ak) és a berakodásnál jelenlévő átvevő közeg/megbízott. A mozdítható vagyontárgyakat, ipari berendezéseket, gépeket, műhelyfelszereléseket, nyersanyag-raktárakat, árukészleteket – a kötött gazdálkodás kategóriájába tartozó termékeken kívül – a vegyes bizottság 26. számú véghatározata alapján áthozhatták. A véghatározat értelmében minden elvihető vagyontárgy átszállításához vagonot kellett biztosítani, akkor is, ha azt egyszerre elhozni nem lehetett. Számtalan kérdés érkezett a Kormánybiztossághoz ennek tisztázására, leginkább a csehszlovákiai magyarok érdeklődtek, hogyan tudják a nemzeti gondnokok által felügyelt, elkobzott és más javaikat megkapni.

A magyarok átszállítására a MÁV, a szlovákokéra a ČSD³⁴⁸ küldött üres vagonokat, a rakodást katonák és szerződött munkaerő végezte, a társaságok alkalmazottai felügyelték. A vasútállomásra teherautókon hordták a magukkal vihető vagyontárgyakat, az élő állatokat, a takarmányt, tűzifát és gazdasági felszereléseket, berendezéseket, amelyeket mind külön vasúti kocsikban helyeztek el. Így volt olyan család, amelynek 10–12 vagon kellett az átszállításához. Az indulásnál számos hatóság közreműködött: állat- és növényegészségügyi igazolásokat adtak ki, a rendészeti és vámügyi szervek ellenőrizték a kocsikat, azokon szigorúan tiltották a nem áttelepülők utazását és a leltárba nem vett tárgyak szállítását. Mivel a készpénz-állomány átvitelét korlátozták, és az átvihető ingóságok köre is jogilag nehezen meghatározható fogalom volt, az áttelepítettek gyakran áruba fektették tőkéjüket, nem bízva abban, hogy a későbbiekben kártalanítva lesznek.³⁴⁹ A ténylegesen bevagonírozott személyeken túl, a nagyobb vagyontárgyakat és az élő állatokat a transzportoknál újra leltárba vették, ún. szállítórajstromot állítottak ki a szerelvényeknek. A vonatokon jelen lehetettek a kirendelt vasúti tisztviselők, a CSÁB és a MÁK küldöttei (összesen legfeljebb tíz fő), egy rendőr és egy vöröskeresztes nővér. A határátkeléskor mozdonyváltás történt, ellenőrizték és záradékolták a névjegyzéket, a gördülékenység érdekében vámvizsgálatot viszont csak a fogadó állomáson kellett tartani.

³⁴⁸ Csehszlovák Államvasutak. Csehül: *Československé státní dráhy* (rövidítve: ČSD)

³⁴⁹ Molnár, 1990. 97. o.

Az úton az állatok etetése miatt hosszabb pihenők beiktatására volt szükség, ilyenkor néhány órára mellékvágányra állították a szerelvényeket, ahol a gazdák elláthatták jószágaikat. Az áttelepülőknek saját maguk élelmezéséről is gondoskodniuk kellett, de a határátkelőknél és a magyarországi állomásoknál is néhol étellel fogadták őket.

A csere ütemét napi három–négy, majd – mivel ezt az ütemet nem bírta a magyar fél – májustól két–három szerelvény fogadásában határozták meg. Minden körülmény azt kívánta, hogy a szállítás folyamatos legyen, de a szlovákiai magyarokat szállító szerelvények esetében a késések és veszteglések állandósultak. A gondok már az első transzportok kirakodásánál jelentkeztek. Volt, hogy forgalmi okokkal magyarázták, máskor a berakodás miatt nem sikerült időben elindulni, de többnyire az irányítás miatt vesztegeltek: az április 18. és május 8. közötti késések kimutatásából szembetűnik, hogy több mint a fele, 43-ból 25 szerelvény időközben át lett irányítva.³⁵⁰ Az MA 23-as jelű szerelvény,³⁵¹ amely a harmadik Nyíregyházára érkező transzport volt, 2579 percet, vagyis majdnem 43 órát késett, mivel az előző két szállítmány kirakodását nem tudták időben elvégezni. Emiatt a következő, MA 23/II.³⁵² szállítmány is késett. A MA 25. szállítmány összesen 5752 percet, azaz négy napot várakozott. Ennek a vonatnak április 25. és 29. között Debrecenben kellett vesztegelnie addig, amíg az előzőek kirakodásával végeztek. Bár a megállapodás szerint mindkét ország maga volt felelős szerelvényt küldeni új állampolgáraiért, már május végén magyar vagonokkal költöztették a nyíregyházi szlovákokat. A negyedik szállítási héten a kirakott szerelvényeket a MÁV által kiadott irányítási terv szerinti állomásokra kellett küldeni a kitelepülő szlovák szállítmányok részére.³⁵³

A késlekedések óriási költségtöbbletet is jelentettek. A második szállítási hét költségét, amikor 369 család (1390 személy) áttelepítése volt Baja, Pitvaros, Nyíregyháza és Villány telephelyekre előirányozva, 124 498 forintra becsülték.³⁵⁴ A gazdasági egységek átszállításához szükség volt 1139 teherkocsira, 18 személykocsira és 18 mozdonyra. Egy család átlag 3–4 kocsit igényelt, egy szerelvény átlagosan 64 vasúti kocsiból állt és 77 fő utazott vele. A szerelvények futás- és fuvardíjaival majdnem egyforma volt a személyi és

³⁵⁰ MNL OL XIX–A–15–a I/43. tétel. 24.186/1947.

³⁵¹ A szlovákiai magyarok szerelvényeit „MA” jelzéssel, a magyarországi szlovákok szerelvényei „SI” jelzéssel látták el, az egyes transzportokkal telepítettek névjegyzékei ugyancsak egyedi számot viseltek. Egy jegyzéken szereplőket adott esetben több szerelvényre kellett beosztani, mint ahogyan egy szerelvényen több névjegyzéknyi áttelepülő is lehetett.

³⁵² Egy-egy szerelvénybe annyi család került berakásra, amennyit az elszállítandó ingóságok lehetővé tettek. Amennyiben szükség volt rá, /II. jelzéssel pótszerelvényeket állítottak be. A pótszerelvények szükségességével sok esetben csak a rakodáskor szembesültek a MÁK emberei, a plusz vonatok is késleltették az áttelepítést.

³⁵³ MNL OL XIX–A–15–a. I/43. tétel. Eln. 1320/1947. ill. MNL SZSZBML XXIV. 1. III/b. 4. tétel. Szállítási és irányítási tervek

³⁵⁴ MNL OL XIX–A–15–a. I/43. tétel. Eln. 1014/1947.

egyéb tárgyi (étkeztetés, közúti rakodás) költségek összege. Tehát 92 ezer (sic!) fő áttelepítésével számolva a lakosságcsere várható összköltségét több mint 149 millió forintra becsülték. A vegyes bizottság magyar tagozatának 1948. augusztus 14-én a Külügyminisztérium részére küldött feljegyzése szerint július 31-ig, 1946 augusztusától kezdődően a lakosságcserevel összefüggő kiadások csaknem 134 millió forintot tettek ki, a befejezéséhez még 40 millió forintot láttak szükségesnek.³⁵⁵

A nyilvánvaló operatív gondokon túl az átirányítások még inkább rávilágítanak a felvidéki magyarok kiszolgáltatottságára: sokszor a szerelvényeken utazók csak a határon értesültek róla, hová lesznek letelepítve, a különböző szerelvényekkel érkező rokonokat más-más országrészekbe vitték. A telepítésre kijelölt magyarok 1946 őszen megkapták ún. fehér lapjaikat, ami még nem jelentette az áttelepítést. A telepítés előtt újabb értesítést kaptak, ezúttal a vagyonösszeíró munkák elvégzéséről, majd a transzport indulása előtt néhány nappal ismét értesítés jött, hogy mikor és mely állomásról lesznek kitelepítve. Az első transzportok óriási késésének legfőbb oka, hogy második szállítási héten, 1947. április 21-én éjszaka megváltoztatták a telepítési tervet,³⁵⁶ mivel az eredetileg kijelölt dunántúli sváb falvak kezdtek megtelni, így az elhagyott szlovák ingatlanokat is kénytelenek voltak elkezdni betelepíteni. A MA 21, 23. és 25. számú szerelvényeket ezért Baja helyett Nyíregyházára irányították. A negyedik szállítási héten Érsekújvárról voltak előirányozva transzportok a városba, de az indulás előtt egy nappal Tótkomlóásra vezényelték át a szerelvényeket.

Azok, akik már a csere kezdete előtt tudták, hogy az ingatlancsere alapján Nyíregyházán lesznek letelepítve, sem voltak elégedettek a leendő lakhellyel. Vámosladány és kilenc másik, Garam-menti község lakói március 31-én tiltakozással fordultak Jócsik Lajos kormánybiztoshoz, hogy őket máshol telepítse le.³⁵⁷ Kérésüket leginkább a térségek eltérő mezőgazdasági adottságaival magyarázták: indoklásuk szerint Nyíregyháza homokos földje leginkább a kertgazdálkodásnak kedvez, viszont ők szemes gabona termelésében jártasak, jól felszerelt gazdaságaik vannak, amelyet nem tudnak kihasználni. Azt is kifogásolták, hogy jól felépített házaikat a háború sújtotta térségben biztosan nem tudják majd megfelelően pótolni, befogadni marhaállományukat és felszerelésüket. Kérték, hogy had tekinthessék meg a számukra kijelölt vidéket. Erre nem került sor, de ezekből a községekből nem lettek a nyíregyházi körzetben letelepítve.

³⁵⁵ MNL OL XIX-A-13. 34. tétel

³⁵⁶ MNL OL XIX-A-15-a. I/ 43. tétel. Eln. 1025/1947.

³⁵⁷ MNL OL XIX-A-15-a. I/46. tétel. Eln. 1508/1947.

Néhány héttel később is voltak még bizonytalanságok, az MA 74. számú andódi szerelvények utasai a szobi állomáson tiltakoztak a Nyíregyházán való letelepítés ellen.³⁵⁸ Állításuk szerint Érsekújváron megállapodtak Berecz Kálmánnal, hogy ha erélyesen lépnek fel a határon, akkor kieszközölhetik, hogy ne Nyíregyházán telepítsék őket le. Ezt nem sikerült elérniük, a MA 74, 76. és 78. számú andódi szerelvényekkel a faluból 367 főt irányítottak Nyíregyházára.

A magyarországi szlovákok transzportjainak ilyen mértékű fennakadásairól nem tudunk, de szervezatlenségek itt is előfordultak. Ezek is késve érkeztek, egy novemberi megbeszélésen arról számolt be a csehszlovák képviselő, hogy a mozdonycsere késlekedése miatt akár négy napot is vesztegeltek a szerelvények.³⁵⁹ Előfordult, hogy a kijelölt házban még benne lakott a magyar tulajdonos vagy a községből még nem szállították el a kijelölt családokat. A nem várt találkozások természetesen konfliktusokat eredményeztek a régi és új lakosok között.

---

³⁵⁸ MNL OL XIX–A–15–a. I/46. tétel. Eln. 1734/1947.

³⁵⁹ MNL OL XIX–A–15–a. I/43. tétel. Eln. 403/1947.

6. AZ 1948. ÉVI TELEPÍTÉSEK ÉS A LAKOSSÁGCSERE BEFEJEZÉSE

A lakosságcsere 1947-ben kisebb leállásokkal, de folyamatosan zajlott, hosszabb időre csak nyáron, az aratási munkák elvégzésének idejére szakították meg. December közepétől a tél beállta sem kedvezett az akciónak, így 1948 márciusáig félbe kellett szakítani. A csere első évében a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a csehszlovák fél nem tartotta magát a pöstyéni jegyzőkönyvekben vállalt földkvótához, ennek tisztázására a tárgyalásokon újra vissza kellett térni. Az 1948 februári ülésen ígéretet tettek, hogy szegényebb családokat fognak beosztani a transzportokba. Közben Magyarországon is konszolidálódott az élet, a háború utáni újjáépítés haladt, így a magyarországi szlovákok életkörülményei is sokat változtak az 1946 tavaszhoz képest, ezért a telepedési hajlandóság is csökkent. A magyarországi szlovákok közül 1946-ban 17%, 1947-ben 20%, 1948 első két telepítési hónapjában viszont már 47% maradt vissza.³⁶⁰

6.1. A lakosságcsere hivatali háttérének átalakítása

A lakosságcsere lebonyolításáért felelős hivatalok átszervezését már 1947 nyarán elkezdtek. Pozsonyban megszüntették a MÁK kirendeltségét, feladatkörét a Wágner Ferenc vezette Meghatalmazotti Hivatal vette át. A vegyes bizottság magyar tagozatát, amely eddig önállóan működött, „perszónalunióba hozták”³⁶¹ a kormánybiztossal azáltal, hogy Bólya Lajos kormánybiztos-helyettest nevezték ki elnökévé. Minden lakosságcsereben érintett szervet egyúttal a kormánybiztos felügyelete/irányítása alá rendelték a csehszlovák szerv mintájára. A központosítástól mindenekelőtt hatékonyabb munkavégzést vártak. A szerv gazdálkodásával az 1947 nyarán végzett helyszíni vizsgálat szerint, alapvetően elégedettek voltak, nem volt pazarló, de hosszú távon célszerűnek tartották azt is gazdaságosabbá tenni.³⁶²

A kerületi kirendeltségek megszüntetését már 1947 nyarán előirányozták azzal, hogy feladatukat a földhivataloknak kell fokozatosan átvennie. A megszüntetésre az áttelepítési kormánybiztos 22. számú körrendeletével került sor, amiről 1947. november 7-én értesítették a kirendeltségek vezetőit. A megyei földhivatalok már az 5300/1947. M.E. rendelet értelmében bekapcsolódtak a munkába, feladataik közé sorolták a csehszlovákiai magyarok letelepítését. Szakigazgatási szervként a földhivatal részt vett a földrendezés végrehajtásában,

³⁶⁰ MNL OL XIX-A-13. 1948. április 12. VB. jkv.

³⁶¹ A kifejezést az átalakításról szóló miniszterelnökségi feljegyzés használja. MNL OL XIX-A-1-j. XXVII-b. tétel. 7171/1947.

³⁶² MNL OL XIX-A-1-j. XXVII-b. tétel. 8923/1947.

a sváb kitelepítésben, szervezte az országon belüli telepítést, átvette a korábbi népgondozó hivatalok munkáját, így rendelkezett minden telepítéssel kapcsolatos adattal. Apparátusa és hivatali szervezete 1945 márciusától kezdődően folyamatosan alakult ki. A telepítési ügyosztályt/csoportot az egyes vármegyék folyamatosan szervezték meg.

Szabolcs Vármegye Földhivatalának ügyvezetője, Migléczy Kálmán 1948. január 22-én alakította meg a földhivatal V. (telepítési) osztályát, amelynek élére dr. Kovács Barnát nevezte ki, aki egyben ügyvezető-helyettes és az I. osztály vezetője is volt.³⁶³ Munkatársai a feladatot jól ismerő, a MÁK még Nyíregyházán tartózkodó tisztviselői lettek, munkabérüket is a kormánybiztosság utalványozta. Az osztály feladata a csehszlovák–magyar lakosságcsere végrehajtásával kapcsolatos teendők ellátása volt, a vármegyében egyéb telepítési ügyek nem voltak. A régi–új apparátusnak elsődlegesen a már áttelepített magyarok kártalanítását és juttatását kellett megszerveznie. Ennek érdekében számba kellett venni az áttelepültek után maradt földeket és újra telekkönyvezni azokat. Elsődlegesen a nem vitás területeket kellett felhasználni, majd a kitelepültek által felesben használt ingatlanok következtek. Ennek a munkának a felelőse a MÁK 2-es kirendeltségének egykori vezetője, Polnisch Ottó lett, munkáját szellemi napszámberesek segítették, rá más ügyet osztani nem lehetett. Külön ügykezelő felelt az áttelepítési ügyek adminisztratív ellátásáért, egyben ő képviselte hivatalt más szerveknél. Más osztályok munkatársai is kaptak ad hoc vagy állandó, a lakosságcserevel kapcsolatos feladatokat.

Hajdu István kormánybiztos 1948. február 28-án kelt utasításában elrendelte, hogy a földhivatalok kapcsolódjanak be a folyó vagyonösszeíró munkákba.³⁶⁴ Egyrészt a vegyes bizottságok feladatának segítésére helyismerettel rendelkező szakértő munkatársak kellettek, akik az összeírást elvégezték és összevetették a korábbi jegyzőkönyvekkel, és amennyiben eltérést találtak, jelezték a bizottság magyar tagja útján. Másrészt a hivatal vezetőjének felügyelnie kellett a területén folyó vagyonösszeírást, vagyis hogy a magyar bizottsági tagok valóban részt vesznek-e a munkában, semmi nem vonja el figyelmüket, gazdaságosan használják munkájukhoz a közlekedési eszközöket és a kiküldetési időt. Az ügyben a földhivatali vezetők jelentéstételi kötelezettséggel bírtak.

A népcsere harmadik éve a csehszlovák–magyar viszonyban is változást hozott. 1947 szeptemberében a párizsi békeszerződés életbelépésével a két ország helyreállította diplomáciai kapcsolatait, a hatalomra került kommunista vezetőktől Moszkva a feszültségek

³⁶³ Hivatalosan ugyan csak az 1948. január 22-én kiadott személyzeti és ügybeosztásban szerepel az V. osztály létrehozása (MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 50.102/1948), az már korábban is létezett, 1947 őszétől kezdődően iratkezelése is elkülönül, az 50.000-tól kezdődő számkeretben iktatták ügyeiket.

³⁶⁴ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 50.332/1948.

elsimítását várta. A megváltozott bel- és külpolitikai körülményeknek köszönhetően a lakosságcsereben aktív szerepet vállaló párt, a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja is átalakuláson ment keresztül.

Az 1947. október 28-án tartott kongresszuson a párt vezetése határozatot hozott, hogy a lakosságcsere befejezése után a munkának új irányt kell vennie és a pártnak Magyarországon maradt szlovákokat kell képviselnie.³⁶⁵ Legfontosabb feladata ezek után a szlovák nemzetiségi oktatás ügye lett. Az új célok egyúttal a magyar kormánnyal való szorosabb együttműködés kialakításának szükségességét is jelentették, elsősorban a Magyarország-ellenes agitációval való szakítást. A párt a gyűlésen nevet is váltott: Magyarországi Szlovák Szövetség³⁶⁶ néven működött tovább. Határozatban nyilvánították ki, hogy a Magyarországon maradó szlovákok lojálisak a magyar állammal szemben, s államfőjüknek a mindenkori magyar köztársasági elnököt tekintik.³⁶⁷ A szlovák közösségen belüli munkát segítették a CSÁB még jelen lévő bizottságai is, ahogyan a csehszlovák állam is folytatta a gyermekek szlovákiai táboroztatását tekintet nélkül arra, hogy a család jelentkezett-e kitelepülésre.

Nyíregyházán a szlovák párt nem volt igazán népszerű, mindössze csak kilenc bokorban aktív, a tagok egy része szlovákul sem beszélt, részükre kurzust kellett szervezni.³⁶⁸ A helyi titkár beszámolója szerint a párt népszerűtlenségéhez a tanyabokrokba betelepített felvidéki magyarok „negatív propagandája” is hozzájárult.³⁶⁹

6.2. A lakosságcsere folytatása

1948 júniusára a visszalépések és a kvótán kívül települők miatt olyan mértékű diszparitás alakult ki, hogy a magyar kormány leállította a lakosságcsereét, a folytatását pedig a települni kívánók újraszámolásához és az ikresítés újbóli elvégzéséhez kívánta kötni. A felfüggesztés másik oka a magyar kisebbség jogfosztásának folytatódása volt: a Csehországba deportáltakat letelepedésre kényszerítették, ezzel együtt pedig Szlovákiában maradt vagyonaikat elvették, ami ellen a magyar kormány 1948. június 4-én jegyzékben tiltakozott. A kommunista hatalomátvételt követően megváltozott a két ország kapcsolata, a tárgyalásokat már nem a külügy vagy a szakszervek, hanem a két kommunista párt folytatta le. A pártok

³⁶⁵ Momko, 2009. 85. o.

³⁶⁶ Szlovákul: *Sväz /Zväz Slovanov v Maďarsku* (röviden: SSvM)

³⁶⁷ Lázár, 1985. 529. o.

³⁶⁸ SNA Fond AFSvM 4. Inv. č. 34.

³⁶⁹ SNA Fond AFSvM 4. Inv. č. 35.

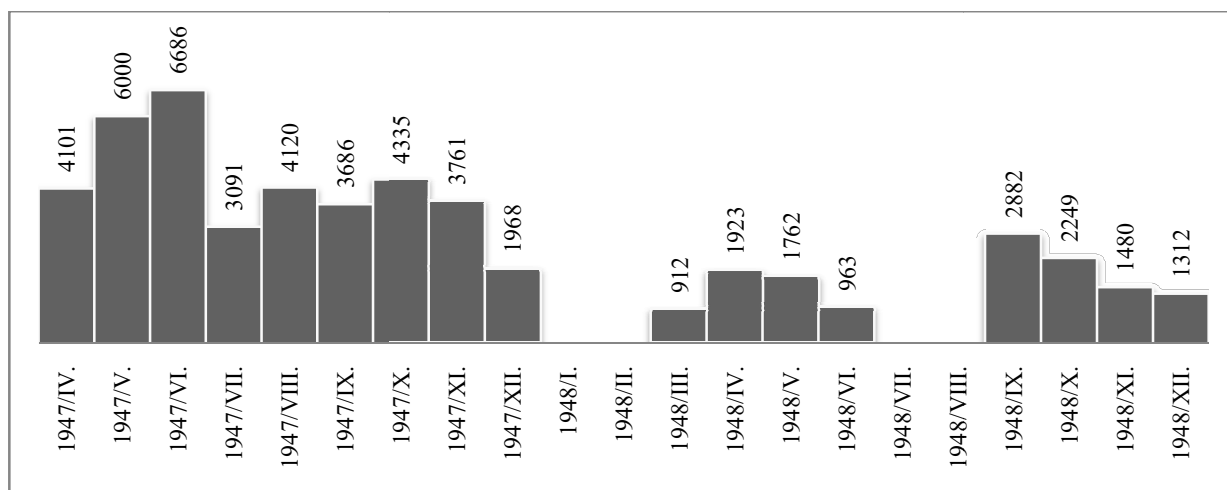
küldöttei, Heltai György³⁷⁰ és Daniel Okáli 1948 augusztusában abban állapodtak meg, hogy a lakosságcsereét mindenképpen be kell fejezni az év végéig- Magyarország még 15 ezer fő átvételét vállalta, ezzel szemben Csehszlovákiába már csak 8 ezer fő települt át. Az ún. Okáli–Heltai paktum nem kormányközi megállapodás volt, hanem a két ország kommunista pártjai jutottak egyezsége.

Az egyes körzetekből változó ütemben folyt a szlovákok áttelepítése.³⁷¹ A legnagyobb, dél-alföldi toborzási körzetekből (Békéscsaba és Tótkomlós) csaknem folyamatosan szállították át a lakosságot. 1946 folyamán az egyoldalú áttelepítésekkel 8612 fő távozott. 1947 áprilisától az év végéig 37 679, 1948 folyamán pedig még 13 483 szlovák költözött el a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság hivatalos statisztikája szerint. Az 59 774 főhöz még a véghatározatok szerint kitelepültek számát, azaz 6991, illetve 4346 személyt hozzáadva pedig a lakosságcsere keretében Magyarországot összesen 71 105 fő hagyta el.

A tényleges lakosságcsere idején szünetet csak 1947 júliusában, az aratási munkák idején és a téli hónapokban tartottak, 1948-ban július és augusztus hónapjában pedig a fent említettek miatt szüneteltek a transzportok (1. ábra).

1. ábra

A Magyarországról áttelepült szlovákok számadatai, 1947. IV.– 1948. XII.³⁷²

³⁷⁰ Dr. Heltai György (1914–1994): jogász, diplomata, politikus. A Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjeként részt vett a párizsi béke előkészítésében, a tárgyalások idején a Magyar Kommunista Párt külügyi bizottságának titkára, 1948 novemberében az Igazságügyi Minisztériumba helyezték át. 1949-ben a Rajk-per mellékperében vád alá helyezték, 1950-ben tíz év börtönre ítélték, 1954-ben szabadult, Nagy Imre tanácsadója lett, a forradalomban a kormány helyettes külügyminisztere. Az 1956-os forradalom leverése után emigrált, az Egyesült Államokban hunyt el.

³⁷¹ Ld. 6. melléklet. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tevékenysége Magyarországon, 1946–1948.

³⁷² Uo. A számadatok forrása: SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Přehlad činnosti ČsPK v Maďarsku. Příloha A.

Ahogy a felvidéki magyarok letelepítési helye sem követhető, úgy a rendelkezésre álló források alapján a magyarországi szlovákok letelepítését sem lehet pontosan rekonstruálni. A legtöbb kitelepülő Békéscsabát (121) és Tótkomlóst (108) hagyta el. A Telepítési Hivatal munkabeszámolója több helyen is közöl adatokat a Magyarországot elhagyó karavánokról: a pénzügyi osztály beszámolója szerint 575 transzport hagyta el Magyarországot, amelyből 231 teherautó-karaván és 359 vonat-transzport volt. A közlekedési osztály viszont 583 transzportról ad számot. A beszámolóhoz mellékelt rajzon pedig csak a 385 cseretranszport irányát ábrázolták.³⁷³ E szerint a transzportok több mint felét, leginkább a Csalóköz és Nyugat-Szlovákia városaiba irányították, összesen 252-öt. Ipolyságba és Lévára 73-at, 49 szerelvény futott be Kelet-Szlovákia magyarlakta városaiba, Kassára, Királyhelmece és Rimaszombatba, 11 pedig Pozsonyba. Érdekes, hogy az észak-magyarországi körzetek lakosait a legközelebbi, tulajdonképpen határos szlovákiai körzetben helyezték el: így a sátoraljaújhelyi körzetből Királyhelmece, Forróról Kassára, Miskolcra Rimaszombatba és Kassára, Salgótarjánból Rimaszombatba, Balassagyarmatról pedig ugyancsak Rimaszombatba, valamint Lévára és Ipolyságra, Esztergomból pedig főleg Párkányba irányították a csereszerelvényeket. A Budapestről jelentkezett szlovákokat pedig a szlovák fővárosban, Pozsonyban helyezték el.

Az áttelepülni kívánó szlovákok nagy része 1947-ben elhagyta a várost, mindössze néhány száz lakos várt a későbbi áttelepítésre. A hivatalos adatok szerint Nyíregyházáról 1948 folyamán 515 fő települt ki: márciusban 5, áprilisban 2, májusban és júliusban 3-3, novemberben 432, decemberben pedig 70.³⁷⁴ Összesen hét teherautó-oszlopról tudunk, amellyel a körzetből távoztak, de mivel ekkorra egyes körzeteket már összevontak, így a nyíregyházi körzet áttelepülői között lettek feltüntetve az egykori forrói és sátoraljaújhelyi kirendeltséghez tartozó szlovákok is (ld. 12. táblázat).

³⁷³SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló.1957.április 30. Az említett rajz szerkesztett változatát ld. 7. melléklet

³⁷⁴ SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló.1957. április 30. Tabuľa 3. Prehľad počtu prihlásených a presídlených Slovákov z Maďarska do ČSR

12. táblázat

A nyíregyházi körzetből indított szerelvények, 1948. szeptember – december³⁷⁵

Dátum	Kitelepült	Kvótán kívül	Kimutatásban szerepel, de nem települt ki
1948. szept. 8.	1	n.a.	1
1948. nov. 12.	113	7	62
1948. nov. 20.	134	n.a.	n.a.
1948. nov. 24.	60	n.a.	8
1948. nov. 29.	59	56	48
1948. dec. 7-8.	96	70	86
1948. dec. 20.	n.a.	2	53

Szeptemberben indították újra a lakosságcserét. Az első két hétben Szlovákiából napi két szerelvényt 32 család elszállításával számolt a kormánybiztosság, majd napi három szerelvény és 48 család bevagonírozásával – mindezt azzal a feltétellel, hogy akár 3-4-5 szerelvény is érkezhessen, a berakodott családok vagyonának függvényében.³⁷⁶ Ezúttal tekintetbe kellett venni az őszi betakarítási munkák miatt megnövekedett vasúti teherforgalmat, és az ugyancsak ezen ok miatt fennálló kocsis-hiányt. A földhivatalokat ismételten felszólították a kirakodás gördülékeny biztosítására és eljárás megindítását helyezték kilátásba a nem megfelelően eljáró hivatalok ellen.

1948 szeptemberében még 860 áttelepülésre várót tartottak számon a CSÁB körzetében, ahol a vezető, František Fetterík már egyedül látta el a feladatokat.³⁷⁷ Jelentésében arról számolt be, hogy a hangulat jó, mivel a várakozók tudják, hogy hamarosan útnak indulhatnak. A visszalépések azonban a városban is gondot jelentettek. A csere folytatásához közeledve pedig már nem volt ilyen bizakodó a bizottság tisztviselője. Ekkor már leginkább azok vártak az indulásra, akik korábban valamilyen oknál fogva nem tudtak áttelepedni vagy nem rendelkeztek vagyonnal, így a paritás megtartása miatt nem lehetett őket transzportba osztani. Jellemzően a hazatért hadifoglyok nem akartak áttelepedni és a családfő visszalépésével a család sem telepedhetett ki. Ez veszélybe sodorta a csere sikerességét is, így a legnagyobb hangsúlyt az ő meggyőzésükre kaptak. Fetterík október elején azt javasolta

³⁷⁵ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. II. 2/4. tétel. Az 1948. évi áttelepülés ügyei, 1948-1949. ill. MNL OL XIX–A–15–d. III. 1948. évi szállítási tervek

³⁷⁶ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 50.986/1948.

³⁷⁷ SNA Fond ČSPK. *Rendezetlen rész.* OUK–13/710/1948. Mesačná správa OUK–13 za mesiac september 1948.

feletteseinek, hogy segítsék elő, hogy ezek a személyek előzőleg „feketén” átmelessenek Szlovákiába, akkor a látogatások hatására meggondolhatnák magukat és még idejében visszaérnének, hogy hivatalosan kitelepülhessenek.³⁷⁸

A novemberi transzportok indulása előtt pedig a Szláv Szövetség tagjai és a Szlovákiából visszatért brigádosok keltettek hangulatot rémes történeteket mesélve az ottani állapotokról.³⁷⁹ A nyíregyházi hangulatkeltőkről a CSÁB munkabeszámolója is megemlékezik.³⁸⁰ 1948-ban a magyarországi szlovákok három brigádot, körülbelül 900 embert delegáltak a dubravai gyűlésre, azonban a funkcionáriusok nem megfelelően válogatták ki a küldötteket, így olyanok is elutaztak, akik kritikusan viszonyultak a lakosságcserehez és hazatérve az ellen agitáltak. A nyíregyházi küldött hazatérve megpróbálta lebeszélni a cserére várókat, de a beszámoló szerint szava nem tántorította el a várakozókat. Voltak azonban más okok is, amelyek a lakosságcsere ellen szóltak. Sokakat a már elköltözött rokonoktól származó kedvezőtlen benyomások térítettek el az áttelepüléstől. 1948-ra pedig az életkörülmények már Magyarországon is stabilizálódtak, ami az egzisztenciális okból jelentkeztek kitelepülési szándékát csökkentette.

Nyíregyházát szeptemberben mindössze egy fő hagyta el, november–december folyamán ment el a városból az itt maradt szlovák lakosság. 1948. október 31-én a transzportok indulása előtt Púposhalmon kisebb ünnepséggel búcsúztak a várostól.³⁸¹

Az őszi telepítés előtt ismét felmérték a telepíthető ingatlanokat. A nyíregyházi földhivatal vezetőjének 1948. augusztus 24-én kelt bizalmas jelentése szerint a városban mindösszesen egy betelepítésre váró ingatlan volt, amely mellett még 21 olyan ingatlan állt rendelkezésre, amelyben – többnyire jogtalanul – laktak.³⁸² Alig több mint egy héttel később kelt jelentésében már azt írta, ha közigazgatási úton is érvényesíteni lehetne azt az elvet, hogy a kitelepítettek után maradt ingatlanokat valóban fenntartsák, számos telepítési lehetőség lenne a vármegyében.

6.3. A rezsimiták és a háborús bűnösök kitelepítése

A vegyes bizottság harmadik ülészakán Ruttkay László javaslatára tárgyalták az ún. rezsimiták és a bűncselekményekért üldözött vagy elítélt átköltözők ügyét.³⁸³ A közönséges

³⁷⁸ SNA Fond ČSPK. *Rendezetlen rész*. OUK–13/746/1948. Rozlúčková slávnosť – usporiadanie

³⁷⁹ SNA Fond ČSPK. *Rendezetlen rész*. OUK–13/891/1948. Mesačné hlásenie za november 1948.

³⁸⁰ SNA Fond PovFin. PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Príloha čís. 4. Kultúrne oddelenie. 15. o.

³⁸¹ Sloboda, 1948. november 12. (IV. évf. 46. sz.) 2. o.

³⁸² MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 50.901/1948.

³⁸³ Kacerová, 2018. 107. o.

bűncselekmények az egyezmény alapján nem képezhettek akadályt az áttelepítés előtt, ugyanakkor Csehszlovákia megtagadhatta az engedélyt ezektől a jelentkezőktől. A 4. számú véghatározatban kimondták, hogy a magyar kormány a csehszlovák fél részére biztosítja az adatokat arról, hogy az áttelepülni kívánók közül ki tanúsított demokráciaellenes magatartást, illetve követett el a cseh, szlovák vagy az Egyesült Nemzetek valamelyike ellen bűncselekményeket, és a jelentkezett elítélt bűnözők elleni peranyagokat is rendelkezésre bocsátja. A 15. számú véghatározatban további enyhítő rendelkezéseket hoztak a különböző típusú bűncselekményekkel megvádoltak és/vagy elítéltekkel kapcsolatban. Ugyanezt érvényesítették a politikai elítéltekkel szemben is annak érdekében, hogy ezek a jelentkezők is áttelepülhessenek.

Az egyezmény VIII. cikkelye szabályozta a háborús bűnösök kérdését, amely kimondta, hogy az SZNT 33/1945. számú rendelete szerint elítéltek egyoldalúan, vagyon nélkül kitelepíthetőek. Az 1946 augusztusában átnyújtott névjegyzékeken családtagokkal együtt 73183 nagy háborús bűnös és 1927 kis háborús bűnös szerepelt.³⁸⁴ Az Okáli–Heltai paktumban Magyarország vállalta, hogy családtagjaikkal együtt legfeljebb 5000 háborús bűnöst fogad. 1948. szeptember 15-ig a háborús bűnösöket szállító „D” jelzésű transzportok indulásáig, már 2414 háborús bűnöst telepítettek át,³⁸⁵ 1947. szeptember 15. és december 11. között 3007 személyt szállítottak ki.³⁸⁶ A csehszlovák vezetés többször kísérletet tett a kiszállítható személyek számának növelésére, eredménytelenül.

Az 1948 októberében hozott 57. számú véghatározatban lehetővé tették, hogy családegyesítés okán átköltözzenek eredetileg kitelepítésre nem jelölt/nem jelentkezett személyek. A csehszlovák összeírók 1946-ban ugyanis gyakran csak azt jelölték ki, akinek a nevén a vagyon volt, így az akár 2-3 generáció megélhetését is biztosító családfő kitelepítése után a megélhetés nélkül maradtak önként vállalták a költözést. Már az 1947-es transzportokkal is települtek kvótán kívül, de nem tudjuk pontosan, hányan. Egyes becslések szerint a Magyarországra telepítettek akár 30%-a is lehet kvótán kívüli telepes.³⁸⁷ A Nyíregyházára érkezett 1533 fő közül közel 171 érkezett kvótán kívül, menekültként, transzporttól különválva vagy egyéb, nem regisztrált módon. Ugyanakkor a rezsimista transzportokkal elköltözött magyarországi szlovákok száma a lakosságcsere keretében elköltözötteknek még 2%-át sem teszi ki (ld. 13. táblázat).

³⁸⁴ Szabó Károly adatai. Idézi: Bukovszky, 2005. 332. o.

³⁸⁵ Vadkerty, 2007. 294. o.

³⁸⁶ Uo. 296. o.

³⁸⁷ Molnár, 1990. 92. o.

13. táblázat

Az egyes magyarországi körzetekből kitelepült rezsimista szlovákok száma és aránya az összes kitelepülőhöz viszonyítva³⁸⁸

Körzet	Fő	%			
1. Budapest	168	3,8 %	10. Miskolc	56	2,2 %
2. Pilis	34	1,8%	11. Forró	0	0,0 %
3. Aszód	75	2,9 %	12. Sátoraljaújhely	47	2,5 %
4. Kiskőrös	72	4,5 %	13. Nyíregyháza	133	3,0 %
5. Esztergom	83	2,3 %	14. Szarvas	68	1,6 %
6. Bánhida	36	1,0 %	15. Békéscsaba	127	1,1 %
7. Felsőpetény	11	0,8 %	16. Tótkomlós	99	0,9 %
8. Balassagyarmat	12	1,5 %	17. Gyöngyös	0	0,0 %
9. Salgótarján	23	2,3 %	18. Pécs	98	13,1 %
			Összesen:	1142	1,9 %

Az 57. számú véghatározat alapján jelentkezett magyarok esetében a vagyontalanoknak általában megadták a telepedési engedélyt, azonban a vagyonnal bírók költözését súlyos feltételekhez kötötték.³⁸⁹ Az 1948 év végi rezsimista („R”) transzportokkal települtek át az önként jelentkezők.

Az „R” és „D” transzportokkal áttelepítettek letelepítése már egyénileg történt a kirakóállomások szétszórtsága miatt. A bejövő személyeket Rákospalota állomásra irányították, ahonnan a vasúti kocsikat menetrendi tehervonatokhoz kapcsolták és úgy érkeztek a fogadó állomásra. A telepítési megbízottak kötelezve voltak, hogy érdeklődjenek a hozzájuk irányított telepések határátlépéséről és gondoskodjanak az őket a telephelyre szállító gépkocsik megszervezéséről. Az utasítás külön felhívta a figyelmet arra, hogy a hideg időjárásra tekintettel igyekezzenek a munkát minél hamarabb befejezni.³⁹⁰

Mivel a szállítási és irányítási terveket a lakosságcsere utolsó hónapjaiban ugyancsak sokszor módosították, illetve az egyoldalú szerelvényekkel érkezők esetében csak a határátlépő állomás, illetve az elosztó állomás szerepel, nem lehet követni, hogy hol nyertek elhelyezést. A nyíregyházi körzetben elhelyezettek különböző jegyzékeiben mindössze 5 biztosan az „R” vagy „D” transzportokkal érkezett család szerepel, összesen 17 fő. A

³⁸⁸ SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Príloha č. 6. ČSPK Dopravné oddelenie. Príloha A. Číselní prehľad prihlásených a presídlených podľa oblastí

³⁸⁹ Vadkerty, 2007. 284. o.

³⁹⁰ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 51.750/1948.

nyilvántartások alapján pedig 173 főről tudjuk, hogy biztosan 1948-ban lett a városba telepítve.

6.4. A lakosságcsere befejezése

A Nyíregyházán működő CSÁB kirendeltség az utolsó hónapokban is aktív munkát végzett. A lakosságcsere sikere a CSÁB és a szlovák párt népnevelő tevékenységének sikerétől függött, mivel az utolsó transzportok 1947 nyarán, vagyis másfél évvel korábban hagyták el a várost. Július elején aratóünnepséget szerveztek a párt helyi vezetésének közreműködésével. Az viszont, hogy a rendezvényt a CSÁB támogatta, azonban csak a beszámolókból tűnik ki, ugyanis szlovákul meg sem szólaltak a felkértek, amit utólag a bizottság nehezményezett is.³⁹¹ Az 1948 szeptemberében elhunyt Eduard Beneš elnök, haláláról több alkalommal is megemlékeztek a körzetben. 1948 októberében valamennyi kirendeltségnek meg kellett ünnepelnie az első Csehszlovák Köztársaság harmincéves évfordulóját.³⁹² A felhíváshoz tűzött levélben a CSÁB budapesti vezetője külön is felhívta a kirendeltség vezetőjének figyelmét az ünnepség sikerének fontosságára. Az általában megszokott utasító hangnemmell ellentétben ez a levél igen alázatos, abban Fetterik érdemeit hangsúlyozza és Daniel Okáli nevében is köszönetét fejezi ki az elmúlt időszakban végzett munkájáért. Az október 11-én kelt válaszlevélben Fetterik rávilágít, hogy egyedül maradt a feladatokkal, már a szlovák párt agilis helyi titkárát is áthelyezték, így segítség nélkül nem tartja megvalósíthatónak a központ elvárásait. Novemberi jelentését azzal zárja, hogy ugyan nem értek el 100 százalékos eredményt a körzetben, az nem a bizottság tagjain múlott, ami emberi erejükből telt, megtették az ügy érdekében. A kirendeltséget 1948. november 30-án számolták fel.³⁹³

A lakosságcserét hivatalosan 1948. december 22-én befejezettek nyilvánították. 1949 tavaszán még 150 családot, a Meghatalmazotti Hivatal egykori alkalmazottait telepítették át Csehszlovákiából.

³⁹¹ SNA Fond PovFin. PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Príloha čís. 4. Kultúrne oddelenie. 16. o.

³⁹² SNA Fond ČSPK. *Rendezetlen rész*. OUK–13/753/1948. Oslava 30. výročia – Dňa slobody

³⁹³ SNA Fond PovFin. PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Zpráva o skončení majetkového uspokojenia presídlencom z Maďarska a o stave usporiadanie dohodového majetku. Príloha č. 2. Všeobecná správa o činnosti právneho oddelenia ČSPK. Príloha A. Prehľad o vzniku, trvaní a zrušovaní oblastí

14. táblázat

A lakosságcsere keretében áttelepültek hivatalos számadatai³⁹⁴

	Csehszlovákiából Magyarországra	Magyarországról Csehszlovákiába
MÁK adatai	87.839 fő	71.215 fő
CSÁB adatai	89.660 fő	71.105 fő ³⁹⁵

A lakosságcserevel foglalkozó magyarországi országos és helyi szervek még tovább folytatták működésüket, de az egyes feladatok befejezettnek nyilvánításával fokozatosan felszámolták azokat. 1949. január 28-án átszervezték a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságot: egyes ügyosztályokat összevontak, megszüntettek. 1949. május 31-i határidővel felmentették hivatalából az áttelepítési kormánybiztost és helyetteseit, a pozsonyi meghatalmazottat és a vegyes bizottság magyar póttagját. Nyíregyházán, a földhivatalhoz beosztott MÁK tisztviselőket is folyamatosan átirányították más területekre. A vezetőt, Polnisch Ottót és nejét már november 1-jén áthelyezték. A MÁK utolsó szerződéses alkalmazottait 1948. december 20-án vette át saját állományába a vármegyei földhivatal.³⁹⁶ Ezután a telekkönyvezési munkák befejezésével, az esetleges telephely-cserékkel és egyéb ingatlan-nyilvántartási feladatokkal foglalkoztak.

Azokat a felvidéki magyarokat, akiket az őszi kitelepítés előtt irányítottak a városba, csak ideiglenesen tudták elhelyezni, mert vagy az épületek nem voltak megfelelőek, vagy a lakóhelytől túl messze voltak a számukra kiosztható földek. 1949 januárjában még az 1947. évben kitelepültek után 540 hold, az 1948-ban elköltözöttek után pedig 576 hold terület várt a felhasználásra. Az utóbbiból mindössze 20 holdat tudtak ideiglenes használatba adni.³⁹⁷ Ugyan az 540 hold terület juttatás szempontjából soknak tűnik, de azok különböző okokból nem voltak telepíthetők: szétszórtan helyezkedtek el vagy feles bérletben voltak, vagy telekkönyvileg nem voltak elkülönítve és nem tartozott hozzájuk alkalmas lakóház.

A jelentés szerint még a lakosságcsere befejezése után, 1949-ben is gondot okozott a kitelepülők után felvett ingatlanleltárak pontatlansága, de az 1948-ban kitelepülők utáni leltárak már jobban megfeleltek a valóságnak, az abban feltüntetett területeket fel tudták használni a tényleges birtokba helyezések során. A telepítési lehetőségeket az is szűkítette,

³⁹⁴ Popély, 2007. 86–87. o. A számba értendők a 60. és a 47. számú véghatározatok szerint áttelepülők is.

³⁹⁵ Az adatok pontosítása a Telepítési Hivatal munkabeszámolója alapján történt. SNA Fond PovFin PF S/6-1957. OUK munkabeszámoló. 1957. április 30. Priloha č. 5. Tab.3.

³⁹⁶ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 51.806/1948. ill. 51.807/1948.

³⁹⁷ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 51.839/1948. ill. 50.241/1949.

hogy 14 család kért telephely-cserét, 15 pedig lakóház-cserét. Az ő gondjaikon kívül 2 család Tótkomlósról kívánt a városba költözni, 5 Nyíregyházára irányított viszont innen el akart költözni, 9 család kérte önálló gazdasági egységként történő elkülönítését, 5 család pedig juttatásának kiegészítésére várt. Ezek mellett még olyan kéréseket is benyújtottak, hogy lehetőleg az egy községből érkezők egymás mellett kaphassanak házhelyet. Mindezek a munkálatok az összes fennmaradt területet igénybe vehették, így nem számoltak maradvány területekkel.

A vegyes bizottság 1949. június 21-én, a 66. számú véghatározattal befejezettnak nyilvánította a lakosságcserét. Néhány nap múlva a Csorba-tói egyezményben a két ország képviselői arról állapodtak meg, hogy kölcsönösen lemondanak az egymással szemben támasztott pénzügyi követelésekről.

7. A LAKOSSÁGCSERÉBEN RÉSZTVEVŐK GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VISZONYAI

A felvidéki magyarok letelepítését egyszerre kellett egy sor más szociális gonddal együtt megoldani: 1946 őszén folyamatban volt a földosztás, a svábok még nem hagyták el az országot, folytak az országon belüli telepítések, súlyos volt a lakáshiány, a magyar gazdaság éppen elindult a háború utáni újjáépítés útján.

1946. szeptember 25-én Jócsik Lajos előterjesztést kívánt tenni a Minisztertanácshoz, hogy a belső telepítéseket, földosztást azonnal függeszték fel és a juttatásokat vizsgálják felül.³⁹⁸ Ekkor még nem lehetett pontosan látni a lakosságcsere megvalósulását, félve a csehszlovák intencióktól a kormánybiztos 3–400 ezer fő letelepítésével számolt. Az áttelepítendő magyarok részére javasolta tartalékolni a kitelepülő csehek és szlovákok által visszahagyott ingatlanokat, a svábok még nem juttatott, illetve juttatott, de még birtokba nem vett vagyonát, a telepítésre tartalékolta házingatlanokat és ingóságokat, a földreform felülvizsgálata folyamán felszabadult vagyont, az Elhagyott Javak Kormánybiztossága előtt még rendelkezésre álló föld- és házingatlanokat, ingóságokat, valamint minden egyéb olyan ingatlant és ingóságot, ami törvényes rendelkezés következtében erre a célra rendelkezésre állhat, vagy ami az állami elővásárlások útján biztosítható. Jócsik mindezzel valamennyi erőforrást a felvidéki magyarok letelepítésére kívánt felhasználni, amivel gyakorlatilag a földhöz juttatás valamennyi lehetőségét megszüntette volna. Az előterjesztés előkészítéséhez nem járulhattak hozzá.

7.1. A kérdés vizsgálatának nehézségei, a rendelkezésre álló források

1946 tavaszán a Nyíregyházán és környékén élő erősen asszimilálódott szlovák közösségben 6065 (6036) fő jelentkezett csehszlovákiai áttelepedésre. Ősszel az egyoldalú transzportokkal 576 vagyontalan jelentkezőt költöztettek át teherautókon Csehszlovákiába, de a szervezett kétoldalú csere megindulására, amellyel a gazdasági erővel is rendelkező lakosokat szállították, még hónapokat kellett várni. A gazdasági potenciállal bíró szlovákok 1947 folyamán hagyták el a várost, 1948-ban pedig még 515 fő költözött el, olyanok, akik korábban valamilyen akadály (pl. hadifogság) miatt nem tudtak menni. Továbbá vagyontalanok, akiket a paritás fenntartása miatt nem tudtak korábbi transzportokba beosztani.

³⁹⁸ MNL OL XIX–A–1–j. XXXIV. tétel

Az előzetes szándék ellenére a csehszlovákiai magyar közösségeket nem sikerült egyben tartani, és egy-egy szlovákiai település magyar lakosságát az ország különböző pontjain szórták szét. Egyrészt azért, mert az egyes községeket nem egyszerre indították útnak, másrészt pedig mert nem állt rendelkezésre elegendő számú ingatlan egy-egy magyarországi településen egy teljes község áttelepítésére, így oda irányították a szerelvényeket, ahol éppen betelepíthető ingatlanok voltak. A lakosságcsere idején még folyamatban volt a német családok összeköltöztetése és kitelepítése, illetve jelentős volt a belső migráció és a határon túlról érkező magyar menekültek ellátásáról is gondoskodni kellett. Ráadásul előbb még a magyarországi szlovákoknak is el kellett hagyniuk a lakhelyüket. Mivel Nyíregyháza azok között a települések között volt, ahonnan a leghamarabb kezdetét vette a szlovákok áttelepítése, ide lehetett a leghamarabb felvidéki magyarokat irányítani.

A különböző transzportlisták, telepítési kimutatások feldolgozását nehezíti, hogy a lakosságcsere éveiben élénk volt az áttelepített felvidékiek országon belüli migrációja: az áttelepítés után a családtagok, egykori falubeliek egymáshoz vagy az országhatárhoz közel költöztek, a mozgások követhetetlenek. Az 1949-ik évi népszámláláskor 90 668 olyan lakos élt az országban, aki 1938. március 1. előtt csehszlovákiai illetőségű volt. Ebben a számban természetesen nemcsak a lakosságcsere keretében áttelepítettek, hanem a menekültek és egyéb okból Magyarországra költöztek is benne vannak (ld. 15. táblázat).

15. táblázat

Az 1949-es népszámlálás adatai az 1938. március 1. előtt csehszlovákiai (Kárpátalja nélkül) illetőségű lakosok száma³⁹⁹

Megye	Fő		
Budapest	16 934	Komárom	5854
Baranya	10 518	Nógrád	2652
Bács-Kiskun	5917	Pest	7227
Békés	5869	Somogy	2999
Borsod-Abaúj-Zemplén	6806	Szabolcs-Szatmár	1782
Csongrád	1887	Szolnok	663
Fejér	2743	Tolna	7646
Győr-Sopron	5338	Vas	421

³⁹⁹ Az összesítés az 1950. január 1-jei közigazgatási beosztás szerint készült.

Hajdú-Bihar	686	Veszprém	3603
Heves	850	Zala	273
Összesen:			90 668 fő

Az 1947–1948 folyamán, a szervezett lakosságcsere keretében Nyíregyházára telepített felvidéki magyarokról rendelkezésünkre áll egy részletes, személyes és vagyoni adatokat tartalmazó kétpéldányos névsor.⁴⁰⁰ A nyilvántartás vezetését az 5300/1947. M.E.sz. rendelet alapján kellett végezni, előbb a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság kirendeltsége, majd annak megszűnése után a Szabolcs Vármegye Földhivatalának Telepítési Osztálya vezette. Mivel a lakosságcsere keretében áttelepítetteknek jelentkezési kötelezettségük volt és a lebonyolító szerveknek pontos nyilvántartást kellett vezetniük a magyaroknak juttatott ingatlanokról, azt feltételezzük, hogy a források tartalmazzák mindazokat, akiket a csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény keretében 1947 és 1948 folyamán Nyíregyházára irányítottak. Ugyanakkor a javítások és a duplum eltérése miatt némely adatok ellenőrzésre szorultak. Ezért az összeíráson túl az adatok elemzésénél a Telepítési Főkönyveket is feldolgoztam, amelyek az 1947–1949 folyamán ideiglenesen birtokba helyezettek juttatási adatait tartalmazzák.⁴⁰¹ Mindkét nyilvántartásban szerepelnek olyan személyek, akik a másokban nincsenek feltüntetve. Feltételezhető azonban, hogy a főkönyvekben szereplők azok, akik ténylegesen le is települtek a körzetben, hiszen részükre telekkönyvezett juttatás történt – ezekben a család elköltözését is rögzítették. A telepítési könyvekből ellenőrizhetőek a juttatási adatok.

Az áttelepülésre jelentkezett magyarországi szlovákok érdekeit a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság képviselte, vagyonuk összeírását is a CSÁB irányította a magyar közigazgatási hatóságok felügyelete és részvétele mellett. A vagyonösszeíró lapok több példányban készültek, azokat a Megyei Levéltár őrzi,⁴⁰² de a ténylegesen kitelepítettek vagyoni helyzetéről mindezidáig a betelepített magyarokéhoz hasonló kimutatás nem került elő és az adatok szétszórtsága miatt elkészítésére nem vállalkozhatunk. Így esetükben más típusú forrásokat használunk: az áttelepítésre jelentkezettek statisztikai adatsorait, a kitelepülők transzportlistáit és időszakai telepítési jelentéseket. A ténylegesen elköltöztek anyagi helyzetét ezekből nehéz rekonstruálni, mivel a vagyonösszeírások rendkívül

⁴⁰⁰ MNL SZSZBML XXIV. 1. III/c. 7. tétel Nyilvántartás a Csehszlovákiából áttelepített magyarokról

⁴⁰¹ MNL SZSZBML XXIV. 1. 47–49. k. Telepítési főkönyvek

⁴⁰² MNL SZSZBML XXIV. 1. Áttelepültek nyilvántartó lapjai, 1-31. doboz

pontatlanok, részletes vagyonleltár csak az 1947. április és május hónapban indult transzportokról van, ami 3254 fő (az átköltözöttek 72,2%-ának) vagyoni adatait jelenti.

7.2. A Nyíregyházára telepített felvidéki magyarok főbb statisztikai adatai

1946 és 1948 között a több mint hatezer jelentkezőből 4508-an költöztek át Szlovákiába, Nyíregyházára összesen 1533 fő⁴⁰³ érkezett, összesen 402 gazdasági egység, de csak 320 család rendelkezett önálló személyi lappal.⁴⁰⁴

16. táblázat

A lakosságcsere keretében ki- és betelepültek számadatai Nyíregyházán

Év	A nyíregyházi körzetből Csehszlovákiába települtek (fő)	A nyíregyházi körzetbe telepített felvidéki magyarok (fő)
1946	576	-
1947	3417	1300
1948	515	173
Érkezés ideje nem ismert:	-	60
Összesen	4508 fő	1533 fő

A lakosságcsere keretében 1362 személy szervezeten érkezett a városba, a többiek (171 fő) menekültként, kvótán kívül, transzporttól különválva vagy ismeretlen módon. 1947 áprilisa és 1948 decembere között 30 transzport jött, 1404 fővel.⁴⁰⁵ Összesen 38 szlovákiai településről lettek Nyíregyházára irányítva vagy menekültek felvidéki magyarok (ld. 17. táblázat). A legtöbben a galántai, érsekújvári és komáromi járásokból. Közülük sokan már a lakosságcsere idején továbbköltöztek az ország más részébe, összesen 275 főről tudjuk, hogy elköltözött a kirendeltség területéről, többnyire Budapestre, Bács-Bodrog, Békés és a

⁴⁰³ A (részben) később összeállított nyilvántartásokból összesen 1564 fő adatait ismerjük, közöttük 31, 1947 és 1949 között született gyerek, akiről nem tudjuk, hogy hol, a család átköltözése előtt vagy után jöttek világra, így velük nem számolunk az adatok elemzésekor.

⁴⁰⁴ Az áttelepültek összesítő kimutatásába a következő adatokat vették fel: a személy nyilvántartási száma (sorszám), család sorszáma, az áttelepülő neve (leánykori neve), családi állapota, foglalkozása (képzettsége), születési éve, családfő anyja neve, családi viszonya az áttelepülő családfőhöz, személyi nap sorszáma, munkaképes-e, vallása, korábbi lakhelye (település), transzport száma /milyen módon és mikor érkezett, vagyoni adatait (hátrahagyott ház, ingatlan- és egyéb vagyon), hozott-e magával felszerelést, betelepítés adatait (letelepülés helye, esetleges továbbirányítás), juttatott ingatlanvagyon és egyéb elhelyezés, megjegyzések a letelepítés körülményeire. A nyilvántartólap egy oldalát ld. 9. melléklet 3. dokumentum.

⁴⁰⁵ Az egyes transzportokkal települők korábbi lakóhelyi és számadatait ld. 4. mellékletben.

csehszlovákiai határral szomszédos megyékbe kérték áthelyezésüket. Összesen 1258 fő (321 család) kapott végleges (vagy legalábbis tartósabb)⁴⁰⁶ elhelyezést a városban és környékén.

17. táblázat

A Csehszlovákiából Nyíregyházára telepített/menekült felvidéki magyarok lakóhelyi adatai⁴⁰⁷

Település	Járás	Fő	Runya	Rimaszombati	
Andód	Érsekújvári	388	Lelesz	Töketeremesi	5
Taksonyfalva	Galántai	189	Battyán	Töketeremesi	4
Diószeg	Galántai	184	Jenke	Nagykaposi	4
Réte	Szenci	173	Leléd	Érsekújvári	4
Naszvad	Komáromi	148	Nagymácséd	Galántai	3
Fábianka (Losonc)	Losonci	109	Kismácséd	Galántai	3
Ímely	Komáromi	82	Pozsony	Pozsony	3
Nagyfödemes	Galántai	28	Izsa	Komáromi	3
Szenc	Szenci	25	Zétény	Töketeremesi	3
Fülekelecsény	Losonci	25	Gömörpanyit	Rozsnyói	2
Borsi	Töketeremesi	24	Otrokocs	Tornaljai	2
Rimaszombat	Rimaszombati	20	Léva	Lévai	2
Hernádmező	??	12	Alsószelei	Galántai	2
Kassa	Kassa	9	Bere Deregyő	Nagy Mihályi	2
Tornalja	Tornaljai	8	Rozsnyó	Rozsnyói	1
Alsómihályi	Töketeremesi	7	Dunaradvány - Zsitvató	Komáromi	1
Véke	Töketeremesi	7	Nagykapos	Nagykaposi	1
Várgede	Rimaszombati	6	Somorja	Dunaszerdahelyi	1
Őrös	Töketeremesi	6	n.a.		32

Amíg az elment szlovákok evangélikus vallásúak voltak, addig a csaknem homogén tanyabokrokba zömmel római katolikus és református családokat telepítettek be. A 402, ide irányított családfő közül 399 esetben ismerjük a foglalkozást, az ide telepített családok

⁴⁰⁶ Legalábbis 1258 fő mellett nem szerepel az 1947 és 1949 között vezetett nyilvántartásokban, hogy elhagyta a várost. Az 1949-es népszámlálás szerint Szabolcs vármegyében 1595 olyan személy élt, akinek 1938. március 1. előtt Csehszlovákia volt lakhelye.

⁴⁰⁷ Az adatokat ld. térképen a 8. mellékletben

csaknem háromnegyede (291, azaz 73,2%) foglalkozott földműveléssel, amely kétharmaduknak (272, 66,4%) főfoglalkozása volt (ld. 18. táblázat).

18. táblázat

A Nyíregyházára irányított felvidéki magyarok foglalkozás szerinti megoszlása

Földművesek	Fő	Nem földműves	
Földműves	272	Iparosok, kézművesek	32
Földműves és egyéb foglalkozású ebből:		ebből:	
hentes, kovács, vendéglős, ács,		cipész	6
cipész, cukorfőző, építész,		lakatos	5
gazdatiszt, háztartásbeli,	19	hentes, kőműves, szabó	3-3
kerékgyártó, kovács, kőműves		ács, asztalos	2-2
segéd, postás, szabó, vasutas,			
vegyeskereskedő		borbély, gépész, kovács, gyári munkás,	
	Összesen: 291	kazánkovács, kévecseplő, géplakatos,	1-1
		molnár, pék, villanyszerelő	
		Kereskedők (kereskedő, korcsmáros,	17
		vendéglős)	
Egyéb		Tisztviselők, tanárok, orvos, egyéb	10
Háztartásbeli	35	értelmiségi	8
n.a.	5	Vasutas, nyugdíjas vasutas	
		Összesen: 73	

A Nyíregyházáról áttelepülésre jelentkezettek 57,34% földműves volt (ld. 19. táblázat). Nagyjából az országos átlaggal megegyező arányban jelentkeztek áttelepedésre 5 hold alatti kisbirtokosok és napszámosok, összesen 44,67%. A legalább 5 holdas gazdák (azaz az 5–20, illetve a 20 hold feletti csoportja) aránya ugyanakkor duplája az országos átlagnak, az összes jelentkezőre vetítve 12,67%. Meg kell jegyezni azonban, hogy Nyíregyházán, a város mezőgazdasági jellegénél fogva a szegényebb munkásréteg nem is volt számottevő társadalmi csoport, akik az ország iparos területein a jelentkezőknek ugyancsak nagy hányadát jelentették. Szembetűnő, hogy magas volt a háztartásbeli családfők aránya, ezek nagy része minden bizonnyal olyan família lehetett, ahol a családfő hadifogságban volt. Mint korábban közöltük, ezen jelentkezések nagy részét érvénytelenítették vagy nem vállalták végül a költözést.

19. táblázat

A Nyíregyházáról áttelepülésre jelentkezett családok adatai a csehszlovák bizottság által felvett összeíró ívek alapján⁴⁰⁸

Foglalkozási ág		szám	%	országos (%)
Őstermelés, földművelés	1-5 hold	429	15,94	15,6
	5-20 hold	299	11,11	5,36
	20-100 hold	42	1,56	0,49
Napszámosok		773	28,73	30,42
Bányászok		-	-	3,82
Iparosok		281	10,44	15,64
Kereskedők		56	2,08	4,68
Közlekedési alkalmazottak		49	1,82	1,77
Közalkalmazottak	nyugdíjas	15	0,56	1,05
	tanító	16	0,59	0,53
	lelkész	5	0,19	0,12
	egyéb	64	2,38	2,28
Magánalkalmazottak		18	0,67	1,06
Szabadfoglalkozásúak	orvos	6	0,22	0,51
	ügyvéd	-	-	0,05
	mérnök	3	0,11	0,26
	egyéb	59	2,19	2,82
Háztartásbeli		576	21,40	15,47
Összesen:		2691 család		

Az iparosokat tekintve is jelentősen eltérnek a lakosságcserében részt vevő közösségek arányai. A szlovák kitelepülők között 10,44% volt részük, a felvidéki áttelepítettek között csak 32 családot találunk, de a földművesek között is volt 19 iparral foglalkozó família. Ugyanakkor a különbség markáns, mert mint ahogyan az 1946 őszén elment legszegényebbek listáiról is szembetűnik, amíg leginkább az önálló egzisztenciával nem rendelkező fiatal iparosok, segédek, tanoncok költöztek el, addig a felvidékiek bejártatott műhellyel, üzlettel rendelkeztek, akik hozták magukkal felszereléseiket, üzletberendezésüket is. A nyíregyházi jelentkezők az előzetes kimutatás szerint 31 üzletet vagy üzemet és 1 gyárat birtokoltak.⁴⁰⁹ Az 1947 tavaszi transzportokkal ugyanakkor egyetlen műhely vagy üzlet berendezése sem hagyta el a várost, így ezek a tulajdonos kereskedők és iparosok vagy elálltak az áttelepedési szándékuktól vagy a jelentkezéskor nem valós tulajdont tüntettek fel.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ MNL OL XIX-A-15-d. 67. tétel Szlovákiába áttelepülők ingatlanstatisztikai kimutatásai községek szerint, valamint foglalkozás szerinti kimutatások és összesítők, a vonatkozó MÁK rendelettel

⁴⁰⁹ MNL OL XIX-A-15-d. 67. tétel

⁴¹⁰ MNL SZSZBML XXIV. 1. III/b. 3. tétel Kimutatás az 1947. április-májusi transzportokról. Napi jelentések.

7.3. A felvidéki magyarok birtokba helyezésének alapelvei

Az ikresítés alapvetően a csehszlovák fél feladata volt. Magyarország a tárgyalásokon a paritás fenntartását igyekezett képviselni, többnyire eredménytelenül. Az ikresítést községek szintjén hajtották végre, vagyis a magyarországi szlovák közösségeket az elhagyott környezethez valamelyest hasonló szlovákiai településekkel igyekeztek összepárosítani. A községeken belül pedig minden gazdasági egységet hozzárendeltek egy kitelepített magyar családhoz. Az így elkészített előzetes ingatlancsere-jegyzékeket pedig átadták a magyar kormánybiztosságnak.

A felvidéki magyarok birtokba helyezéséhez is alapvetően az elhagyott szlovák ingatlanvagyonot kellett felhasználni. Jócsik Lajos igyekezett elérni, hogy a rendelkezésre álló földbirtokok minél szélesebb körét felhasználhassák, a Minisztertanács ülésein is többször foglalkoztak ezzel a kérdéssel,⁴¹¹ így az ország vezetése számára is nyilvánvaló volt a helyzet. Elsőként a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság tevékenységét is átfogóan szabályozó 5300/1947. M.E. sz. rendelet foglalkozott az áttelepítettek birtokba helyezésével. A jogszabályt csak a lakosságcsere megkezdése után, 1947. április 17-én adták ki. Eszerint alapvetően a Csehszlovákiába kitelepülő szlovákok és a Németországba áttelepített sváb lakosság még rendelkezésre álló ingatlanvagyonra szolgált a csehszlovákiai magyarok letelepítésének céljára. A juttatásnál figyelembe kellett venni a földosztásról szóló 600/1945. M.E. sz. rendelet rendelkezéseit.

Településenként telepítési bizottság létrehozását rendelte el, amelynek vezetői tisztét a kormánybiztosság képviselője látta el, a főjegyző (vagy törvényhatósági jogú városok esetén a polgármester) által kijelölt személynek pedig a helyi viszonyokat ismerő szakembernek kellett lennie. A letelepítési bizottságok a rendelet értelmében a telepítés gyakorlati megvalósítását végezték, azonban ezen túlmenően a kormánybiztos az új telepések erkölcsi támogatását, a beilleszkedés elősegítését is elvárta a bizottságoktól. Ezek a bizottságok Nyíregyházán is megalakultak, de úgy tűnik, hogy az előbbi feladatok továbbra is a MÁK (majd a földhivatal) tisztviselőire, illetve a tanyabírákra hárultak. A bizottságok működéséről jegyzőkönyvek nem maradtak fent.

A telepések végleges juttatásának fő alapelve az volt, hogy minden áttelepített megélhetése biztosítva legyen, így azt a község egészére nézve kellett elvégezni, a minimum-juttatáson túl csak akkor oszthattak ki földet, ha a megélhetéshez szükséges mennyiség már

⁴¹¹ A csehszlovákiai magyarok elhelyezésének kérdésével foglalkoztak: 1946. június 14. [115. jkv./11. pont], 1946. szeptember 20. [140/52.], 1946. szeptember 26. [141/54.], 1946. október 4. [142/60.], 1946. október 16. [144/38.], 1946. október 25. [146/10.], 1947. február 26. [165/24.], 1947. március 5. [166/7.], 1947. március 31. [170. (rendkívüli ülés)], 1947. május 1. [174. (rendkívüli ülés)], stb.

mindenki számára biztosítva volt. A letelepítés megszervezésébe az UFOSZ-t és a telepítési bizottságot is be kellett vonni, azonban mindkettőnek csak javaslattevői joga volt, a határozat meghozatalának joga és felelőssége előbb a MÁK-hoz, majd a földhivatalhoz tartozott.

A birtokba helyezés jogszabályi háttere folyamatosan alakult. Hajdu István kormánybiztos 1948. június 26-én kelt levelében összefoglalta a különböző rendeletekben és utasításokban már korábban megfogalmazott a csehszlovákiai magyarok letelepítésénél irányadó szempontokat.⁴¹² A földhöz juttatás alapelve szerint a 15 hold és azon feletti ingatlanl bíró birtokosok részére 15 holdat kellett juttatni. Ha ennél kevesebb birtokkal bírt, a 600/1945. M.E. sz. rendelet 33–34. § foglaltak szerint kellett eljárni, vagyis ugyanannyit kellett adni részére, amennyije a Felvidéken volt. A juttatások kiosztásánál figyelembe kellett venni a helyben rendelkezésre álló föld mennyiségét is. Ezek az alapelvek a mezőgazdasággal foglalkozó gazdasági egységekre vonatkoztak. Földet csak a lakosságcsere keretében intézményesen áttelepülteknek lehetett juttatni, a korábbi vagyoni helyzetet a pozsonyi meghatalmazott által kiállított fehér lappal, a határon kapott kék lappal és a magukkal hozott csehszlovák vagyonelejtárral kellett igazolni. A menekültek csak lakást kaphattak. Ha a menekült is rendelkezett fehér lappal, akkor intézményesen áttelepülteknek nyilvánították, de a földjuttatáshoz hitelt érdemlően igazolnia kellett, hogy mennyi földje maradt hátra. Az 5300/1947. M.E. sz. rendelet alapján a 15 holdon felüli juttatás csak abban az esetben volt lehetséges, ha az áttelepített rendelkezett a megműveléshez szükséges erőforrásokkal és a községben minden áttelepített megfelelő juttatást kapott. Ebben az esetben a 15 holdon felüli birtokrész haszonbérletként kerülhetett a telepéshez.

A telepítés egyik legnagyobb gondja az egy lapon feltüntetett gazdasági egységek szétválasztása volt. Előfordult, hogy a kirendeltségek a határon vagyonnal nem bíró családtagokat külön kék lappal láttak el, és ők így önálló vagyoni jogi egységként juttatást kértek, de ez többször túljuttatáshoz vezetett. Az együtt áttelepülő szülő és családtag gyermeke egy vagyoni lapon való szerepeltetésének oka sokszor nem adminisztratív hiba, hanem szabályszerű eljárás. Ezek a családok otthon is egy vagyonközösséget alkottak: a szülő esetleg már át is írta a gyermekre a vagyont, maga csak haszonélvező maradt vagy ugyan nem történt ilyen jogi aktus, de együtt gazdálkodtak és a gyermek nyilvánvaló örököse volt a szülőknek. Ezzel együtt az igaz, hogy néha ezek a családok akár 30–60 holddal is bírtak, de Magyarországon egy gazdasági egységként a jogszabály szerint csak 15 hold juttatásban részesülhettek. A kék lappal rendelkezők esetében utólag tisztázni kellett, hogy többszörös

---

⁴¹² MNL SZSZBML XXIV. 201./d. 50.724/1948.

juttatás történt-e. Vagyis a nem egyértelmű helyzeteket mindig egyedileg kellett megvizsgálni és döntést hozni, hogy szükséges-e a családok gazdaságilag történő szétválasztása.

A kormánybiztos nyomatékosította, hogy a Felvidéken egy családként (gazdasági egységként) együtt élő rokonokat, úgy egyenes ági mint oldalági hozzátartozókat, továbbra is együtt kellett kezelni. Abban az esetben, ha közös háztartásban éltek, de külön ingatlanvagyonnal bírtak és gazdálkodtak, lehetővé vált a többszörös földjuttatás, elsősorban a családos személyeknek, második körben pedig, ha azt a helyi viszonyok is megengedték, a nem családos nagykorú hozzátartozó részére is. Ugyanakkor a körrendelet részükre lakásjuttatásról nem rendelkezett. Egyedül települők és idősebb házaspárok esetében meg kellett vizsgálni, hogy az országba került-e már betelepítésre korábban vele együtt élő rokon, mert gyakran előfordult, hogy a különböző időpontokban letelepített, korábban egy gazdasági egységet alkotó családtagok földet kaptak és a nagycsaládos telepésekkel szemben ez a túljuttatás előnyhöz vezetett.

Azok a korábban ipari, kereskedelmi és értelmiségi foglalkozásúak, akik Magyarországon földművesként kívántak megélni, ugyancsak részesülhettek juttatásban, esetükben is állt a 15 holdas maximum. A juttatásért cserébe ugyanakkor le kell mondaniuk iparjogosítványukról és másfajta elhelyezést nem kaphattak. Ugyanez volt érvényben azok esetében is, akiket kényszerűségből, más megélhetési lehetőség hiányában, soroltak át földműves foglalkozásúvá. Ugyanakkor az 5300/1947. M.E. sz. rendelet ezt a juttatást csak abban az esetben engedélyezte, ha a földművesek letelepítése után még elegendő földterület állt rendelkezésre.

Sok telepes vitatta vagyonleltárának tartalmát, arra hivatkozva, hogy abba nem került feltüntetésre minden. Ugyanakkor a telepítést végző hatóságok csak a hivatalos leltárt vehették figyelembe, az egyéb visszahagyott vagyont is okirattal kellett igazolni. Ennek meglétét az eljáró tisztviselőnek a legnagyobb gondossággal kellett megvizsgálnia: a családtagok lapján szerepel-e az ingatlan, kataszteri és telekkönyvi számok összevetése, stb.

A házjuttatásnál is a földjuttatás szempontjai voltak az irányadóak. Mivel a magyarországi ingatlanok általában véve nem voltak olyan minőségűek, mint a hátrahagyott otthonok, így az arányosságra kellett törekedni: vagyis a Felvidéken jobb házakat hátrahagyottak kapták az előnyösebb ingatlanokat. Ugyanakkor a szociális szempontokat (családok nagysága) is figyelembe kell venni. Egyes helyeken előfordult, hogy a községben (városban) és a tanyán is juttattak házat az áttelepítettnek, vagyis a kétlakosság szokása szerint

jártak el a hatóságok.⁴¹³ Néhány esetben Nyíregyházán is találkozunk kettős juttatással. Ez a fajta túljuttatás azonban azt eredményezte, hogy azok, akik földjuttatásra nem voltak jogosultak, és foglalkozásukat csak a belterületeken gyakorolhatták (elsősorban iparosok és kereskedők), kiszorultak a városból. Ezért ezt az eljárást a kormánybiztos mindaddig megtiltotta, amíg elhelyezés nélküliek vannak a településen.

A juttatott ingatlan alapvetően tehermentesnek számított.⁴¹⁴ Amennyiben a hátrahagyott vagyont haszonélvezeti jog terhelve, azt meg kellett vizsgálni. Ha a haszonélvező nem települt át, joga nem csorbulhatott. Azonban ha éppen a haszonélvező volt az áttelepült, a jogot át lehetett ruházni. A Csehszlovákiában szerzett haszonélvezeti jogot az új telepesek a juttatott ingatlanokra továbbvitték.

Amíg a lakosságcsere keretében áttelepített csehszlovákiai magyarok összesen 104 200 kat. hold mezőgazdasági földvagyont hagytak hátra, addig a magyarországi szlovákok ennek még a harmadát sem, csak 31 ezer holdat.⁴¹⁵ Az már a csere megkezdése előtt nyilvánvaló volt, hogy sehol az országban nem lehetett annyi magyart letelepíteni, mint ahány szlovák az adott területet elhagyta. Az ikresítés elveinek megfelelően megközelítőleg azonos gazdasági potenciállal rendelkező családokat kellett volna kicserélni egymással. A lakosságcsere aránytalansága tükröződik a nyíregyházi számokban is, hiszen amíg Szlovákiából elsősorban a földbirtokos magyar családokat jelölték kitelepítésre, addig Magyarországról a biztos megélhetéssel nem rendelkező kisgazdák, cselédek, iparossegédek jelentkeztek nagyobb arányban.

A nyíregyházi körzetből jelentkezettek összesen 4168 hold saját és 1363 hold juttatott földet birtokoltak.⁴¹⁶ A helyzetet súlyosbította, hogy a jelentkezési idő letelte után elsősorban a nagyobb vagyonnal rendelkezők vonták vissza jelentkezésüket és a kimutatásokban sok, később vitás földterületet is feltüntettek. A jelentkezetteknek tilos volt elidegeníteniük föld- és házvagyont, azonban a rendeletbeli tiltás ellenére történtek erre kísérletek. Az előzetes kimutatások szerint összesen 690, saját vagy juttatott ház állt a tulajdonukban és 235 bérelt

⁴¹³ Nyíregyházi szokás szerint a tanyán éltek a fiatalok, akik vitték a gazdaságot, a városi házban pedig az idős, gazdálkodástól már visszavonult szülők és velük az iskolába járó gyerekek. A két ház fenntartását a 20. század közepére már csak a vagyonosabb szlovákok engedhették meg maguknak, akik közül kevesen vállalkoztak áttelepedésre.

⁴¹⁴ Már a 4300/1947 M. E. sz. rendelet és a 3. paragrafust kiegészítő 5300/1947 M. E. sz. rendelet 4. paragrafusa kimondta, hogy a magyarországi szlovákok ingatlanvagyonára tehermentesen száll át az államra, amely az áttelepített lakosság kitelepítésére szolgál.

⁴¹⁵ A csehszlovákiai magyarok vagyonára vonatkozóan a szakirodalom több különböző adatot is közöl. Ez a szám Gaucsík István számítása, amely a Nemzeti Újjáépítési Alap által készített kimutatás alapján készült, ld. Gaucsík, 2013. 189–190. o.

⁴¹⁶ MNL OL XIX–A–15–d. III. Szlovákiába áttelepülők ingatlanstatisztikai kimutatásai községek szerint, valamint foglalkozás szerinti kimutatások és összesítők, a vonatkozó MÁK rendelettel

lakás.⁴¹⁷ Annak megállapítása, hogy a végül elköltözötteknek pontosan mekkora ingatlanvagyonra volt, nem lehetséges, mivel – mint a korábbi fejezetekben is foglalkoztunk ezzel, – a betelepítés során folyamatosan kerültek napvilágra az előzetes összeírások gyakorlati hibái és a pontatlanságok. Csak a földhivatal telepítési jelentéseiből tudunk közelebbi képet kapni a vagyoni viszonyokról. 1947 nyarán az addig elköltözöttek vagyonát 4526 kh. 1099 öltre becsülték, amelyből 3677 kh 425 öl saját és 849 kh. 674 öl juttatott föld volt, amely összességében azt mutatja, hogy a vagyonnal rendelkezők nem vonták tömegesen vissza szándékukat, de a földek felhasználásával voltak problémák, csak 1138 kh-at tudtak első körben telepítésre kiosztani.⁴¹⁸

7.4. A felvidéki magyarok által hátrahagyott vagyon

A letelepítés lehetőségeit már a lakosságcsere operatív tervezéséhez számba kellett venni. Ezeket az első adatfelvételeket központilag a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság közvetlenül a helyi törvényhatóságoknál (főszolgabírók és polgármesterek) kezdeményezte. Pest vármegye főispánja 1946 őszén a vármegye valamennyi polgármesterét, főjegyzőjét és községi elöljáróját arra hívta fel, hogy indítsanak akciót az áttelepítésre kerülő szlovákiai magyarok részére szakképzettségüknek megfelelő, vagy legalább átmeneti elhelyezésének biztosításával. A megyében ötezer fő elhelyezését vállalták. A Pest vármegyei kezdeményezést Jócsik Lajos példaként állította valamennyi főispán elé. Tomasovszky Mihály, Szabolcs vármegye főispánja 1946 decemberében szólította fel a járási főjegyzőket és Nyíregyháza város polgármesterét nyilatkozattételre arról, hogy hány főt tudnak befogadni.⁴¹⁹

A kilenc járás közül egyetlen egy készítette el határidőig a kimutatást, további három ugyan késve, de rendben végrehajtotta a feladatot, a többiek nem, vagy nem elfogadható módon szolgáltatott adatot. Az összesítők alapján úgy tűnik, hogy az elöljárók félreértették a felhívást. A nyilatkozó személyek jórészt egy-egy cseléd vagy kisebb családok befogadását vállalták, munkájukért cserébe szállást és ellátást (esetleg fizetést) biztosítva átlag fél–egyéves időtartamra.⁴²⁰ Vagyis a községek (és magánszemélyek) sokkal inkább saját nehézségeiket kívánták megoldani a kiszolgáltató személyek „alkalmazásával”, így ez az akció nem lehetett alkalmas arra, hogy a felvidéki magyarok letelepítését szolgálja. A kormánybiztosság is igyekezett egyéni munkaerő-közvetítéssel elhelyezést biztosítani személyeknek,

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ MNL SZSZBML XXIV. 1. 465/II-K/1947.

⁴¹⁹ MNL SZSZBML IV. 401/c. 36/1947.

⁴²⁰ MNL SZSZBML XXIV. 1. III/c. 1. tétel A felvidéki magyarok elhelyezési lehetőségei

családoknak. A Magyar Rádióban rendszeresen voltak az ország különböző részein áttelepülteknek szállást és munkalehetőséget kínáló hirdetések.⁴²¹

A későbbiekben is történtek arra vonatkozóan adatkéresek, hogy tudnak-e fogadni tisztviselőt, tanerőt és más állami alkalmazottat. Felhívták a figyelmet az áttelepülő szakemberekre, például kertészekre, mérnökökre. Nyíregyháza is igyekezett ezt a lehetőséget kihasználni, amikor a vezetés a háború utáni újjáépítés részeként megkísérelt felvidéki iparosokat is megtelepíteni a városban. 1947 decemberében felhívást tettek közzé országos szakmai és hetilapokban, amely szerint telephelyért, adókedvezményért cserébe olyan iparosok jelentkezését várták, akik új iparágat hoznának a városba.⁴²² A helyi adottságokhoz igazítva leginkább élelmiszer-feldolgozó vagy textilipari (szövő-, fonó-, bőr-) gyár vagy bútorgyár megtelepedését tartották kívánatosnak. Változatos indítványok érkeztek a felhívásra, főleg kisiparosoktól. Egy tímártelep létesítésére vonatkozó ajánlatot tartott a város vezetősége érdemlegesnek, de végül nem jött létre az üzem. Így a városban csaknem kizárólag olyan felvidéki magyarok telepedtek le a lakosságcserevel összefüggésben, akiket ide irányítottak vagy már itt élő családtagjaikhoz csatlakoztak.

A városi házak már 1947 őszére elfogytak,⁴²³ azokba elsősorban nem földműveseket kívántak telepíteni. Nyíregyházán egyébként is nehéz volt az iparosok elhelyezése, egyesek akár hónapokig is megélhetés nélkül voltak, amíg megfelelő telephelyet tudtak részükre biztosítani, vagy átirányították az ország más részébe őket. A 321 körzetben letelepített családból csak 36 nyert városias elhelyezést, ebből 35-en Nyíregyházán (ld. 20. táblázat).⁴²⁴ A kereskedők, iparosok elhelyezése országszerte nehéz volt, többnyire ezek a családok kérték áthelyezésüket más vidékekre. Hiába vitték magukkal gazdasági felszereléseiket, az üzem, üzlet beindításához nem állt rendelkezésre elegendő állami segély vagy kölcsön, vagy egyszerűen nem volt igény és vásárlóerő boltjaikra, vendéglőjükre, az általuk előállított iparcikkre.

⁴²¹ Simándi, 2019. 28–29. o.

⁴²² MNL SZSZBML V.77/c. III. 188/1947.

⁴²³ MNL SZSZBML XXIV. 1. 1198/II/1947.

⁴²⁴ A felvidéki magyarok letelepítése a nyíregyházi körzetben. A többi nagyközségben elhelyezett is mind tanyás részen kapott elhelyezést: Nagykállóban Újsor tanyán, Vencsellőn a Horthy-telepen, Újfehértón a hozzátartozó Kálmánházán, Hajdúdorogon Szállásföldön és Görögkúton, Nyírpazonyban, a faluhoz tartozó sóstóhegyi Huczman tanyán és az Igricén. Nyírbátorban és Mátészalkán nem ismerjük a letelepítés helyét. Debrecen számít biztosan városi elhelyezésnek, ahová egy gyógyszerészt helyeztek.

20. táblázat**A felvidéki magyarok letelepítése a nyíregyházi körzetben**

Tartósan letelepítve		321 család (1258 fő)
ebből Nyíregyházán:		286
	a városban	35
	külterületen	251
Nyíregyházán kívül:		27
	Újfehértó	8
	Nagykálló	5
	Hajdúdorog	4
	Nyírpazony, Mátészalka	2
	Nyírbátor, Vencsellő, Debrecen	1-1
Nincs adat		8

A Nyíregyházára irányított felvidéki magyarok nyilvántartásában összesen 399 családfő foglalkozását tüntették fel. A legtöbben mezőgazdasággal foglalkoztak, de a földművesek között is volt néhány olyan család, akik a mezőgazdasági termelésen kívül valamilyen ipart vagy kereskedelmi tevékenységet is folytattak, illetve áttelepítettek olyan kereskedő és iparoscsaládokat is, akik egyébként földbirtokkal is rendelkeztek. A 35 háztartásbeli (női) családfő is egy kivétellel mind földtulajdonos is volt, vagyis valószínűleg megélhetőségüket tekintve földművesek, így az áttelepített egységek 81%-a földművesnek tekinthető. Országosan ez az arány 67% volt.⁴²⁵ A városban nem működtek olyan gyárak, üzemek, amelyek munkásokat igényeltek volna, nem volt hiány kézműves iparosban és kereskedőben sem. A néhány ide telepített, nem földműves főfoglalkozású családnak nehezen sikerült megélhetést találnia, többségük ezért mégiscsak gazdálkodásba kezdett. 1947 októberében még négy iparos család megélhetése nem volt biztosítva, ők mindannyian tovább kívántak költözni.

A Nyíregyházára irányított magyarok közül 326 főnek volt mezőgazdasági ingatlana, amelyek 250 öl és 62 kat. hold közötti területek voltak (ld. 21. táblázat). A tulajdonosok többsége családfő, de 13 esetben a családtagok is korábbi földtulajdonosok voltak, egy részüket később gazdasági egységként külön is választották. Ekkor csak négy olyan család van, ahol a birtokos családtagot nem választották le – ők egy kivételtől eltekintve mind továbbköltöztek.

⁴²⁵ Vadkerty, 2007. 273. o.

21. táblázat

A Nyíregyházára irányított felvidéki magyarok földbirtokosok megoszlása

birtoknagyság szerint

Birtoknagyság	Birtokosok száma
<5 kh.	74
5–15 kh.	177
15–30 kh.	70
30–50 kh.	4
>50 kh.	1
Összesen:	326

Ugyan a felvidéki földműves családok fejenkénti földkvótája jóval magasabb volt a kitelepülő nyíregyháziakénál, többségük mégis kis- és középbirtokos volt. A földtulajdonosok közel felének 15 holdnál kisebb, de 5 holdnál nagyobb birtoka volt – őket elvileg 100 %-osan lehetett kárpótolni. A legkisebb birtokosok csoportját érdemes közelebbről is megvizsgálni. A 74 család közül 12 törpebirtokos menekülteként, kvótán kívül érkezett vagy utólag kapott személyi lapot, vagyis ők általában ennél több birtokot nem tudtak igazolni. További 36 földtulajdonos nem földműves foglalkozású volt: vasutasok, iparosok, kereskedők – vagyis esetükben a földbirtokból származó jövedelem csak másodlagos kereseti forrásnak számított.

A Nyíregyházára irányított magyarok összesen több mint 3175 kataszteri hold földet hagytak maguk után, amiből 201 holddal a nem földműves foglalkozásúak rendelkeztek. Eszerint a földműves családok személyenkénti földkvótája kb. 2,68 hold volt.⁴²⁶ Nyíregyházáról 1947 április-májusában 3254 személy költözött el,⁴²⁷ földkvótájuk (saját és juttatott földjeiket is alapul véve) 1,39 hold. Az egyezmény értelmében a lakosságcsereben részt vevők magukkal vihették állatállományukat és az ellátásukhoz szükséges terményt is. A nyilvántartás alapján gazdák nagy része hozott magával a gazdálkodáshoz szükséges mezőgazdasági felszerelést: kocsikat, ekéket, cséplőgépet, traktort, stb. Ugyanakkor a felvidékiek Csehszlovákiában maradt ingóvagyonáról és korábban elkobzott javairól nincsenek adataink, így valós gazdasági erejüket nem tudjuk összehasonlítani. Azonban már

⁴²⁶ A számítási módszer: az összes hátrahagyott föld (3175 kh.) mennyiségéből levontuk a nem földműves foglalkozásúak által birtokolt földek (201 kh.) összegét, majd elosztottuk a földműves gazdasági egységek számával (291 családfő földműves, ld. feljebb), amit még tovább osztottunk a gazdasági egységek átlagos létszámával (összes érkezett: 1533 fő/ gazdasági egységek száma: 402, így az átlag 3,81). A mezőgazdasággal foglalkozó családok földkvóta kérdése a csehszlovák–magyar tárgyalások egyik központi kérdése volt. A lakosságcsere kezdetén 2,37 kataszteri holdban állapították meg, amelyet a csehszlovák fél folyamatosan túllépett és így a cserében fennakadásokat okozott. Ld. bővebben Vadkerty, 2007. 273-279.

⁴²⁷ ld. 3. melléklet. A CSÁB 13. számú (nyíregyházi) körzetéből indult cserevonatok, 1947

így is kitűnik a lakosságcsereben résztvevők közötti vagyoni aránytalanság. Az 1947 tavaszán Nyíregyházáról induló szerelvények kimutatásai szerint a kitelepülők mezőgazdasági felszerelése jóval szegényebb, főként szekereket, ekét, vetőgépet vittek magukkal, mindössze egy traktor és egy cséplőgép volt a vonatokon.⁴²⁸

A Nyíregyházára irányítottak közül 299 főnek volt házvagyon, közülük 4-en családtagok. 108 családfő neve mellett nincsen ház feltüntetve, de valószínűleg csak kis részük nem rendelkezett saját otthonnal. Ugyanis kb. egyharmaduk menekült volt, vagyis nem rendelkezett személyi lappal, így nem tudta bizonyítani korábbi tulajdonát, 39 családot utólagos választottak szét, esetükben sokszor az eredeti személyi lapon volt több ház feltüntetve. A házzal nem rendelkezők közül 10-en lakásberendezéssel érkeztek, akadt olyan is, aki 4, sőt 6 szobányi bútorzatot hozott magával, valamint hátrahagyott földjeik is voltak. Egyéb vagyoni adataikat ismerve feltételezhetjük, hogy megfelelő lakáskörülményekkel rendelkeztek szülőföldjükön. A tulajdonosok többsége egy egész házat birtokolt, 36-an annál is többet, egy kereskedő személyi napján összesen hat házat tüntettek fel. Valamilyen üzeme vagy boltja 32 személynek volt odahaza, de csak 16-an hoztak magukkal munkájuk folytatásához szükséges felszerelést.

7.5. Letelepítés és birtokba helyezés

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság a lakosságcsere előtt kérte a törvényhatóságokat, hogy vegyék számba a megfelelő befogadóképességű épületeket az átvonuló tömeg számára. A kirendeltség első feladata ezen épületek felmérése és a legmegfelelőbb kiválasztása volt. Nyíregyházán a lovassági laktanyát jelölték ki átmeneti szállásul, illetve itt állítottak fel a megérkezők ételmezését ellátó konyhát. Az átmeneti szállásokat mindazonáltal csak a legvégső esetben kívánták igénybe venni és lehetőség szerint minden érkező családot egyből a számára kijelölt telephelyre szállítottak.

Az első, 1946. évi transzportokkal a legszegényebbek mentek el Nyíregyházáról, így utánuk hasznosítható ingatlanvagyonnal (sem föld-, sem háztulajdonnal) nem lehetett számolni. A rendkívül rossz nyíregyházi lakásviszonyok közismertek voltak, de nemcsak a lakásviszonyok minősége, hanem a tanyák szétszórtsága, várostól való távolsága is ellenszenvenessé tette a várost. Ugyanakkor a letelepítéskor a házak rossz minősége másodlagosnak számított a földterületekkel kapcsolatos gondok mögött. Az 1946 tavaszán elkészített adatfelvételek ezeket illetően is rendkívül pontatlanok, azokat a tulajdonokat is

⁴²⁸ MNL SZSZBML XXIV. 1. III/b. 3. tétel Kimutatás az 1947 április–májusi transzportokról. Napi jelentések

feltüntettek, amelyek nem tartoztak elvitathatatlanul az áttelepülőkhöz: így például rokonok vagy régi jogon bérlők lakták a házat, vagy csak résztulajdonában volt az elköltözöttnek. Az 1948. augusztus 24-én kelt kimutatás szerint az áttelepülők után Nyíregyházán és a vármegyében 716 ház maradt, ebből 354 lett elvileg juttatva, 362 nem.⁴²⁹ A juttatás ténye ugyanakkor nem jelentette a költözhetőséget.

A Nyíregyházára irányított 402 gazdasági egység közül 320 rendelkezett rendes személyi lappal. Utólagosan 42 családot választottak le, ők az együtt települő családfők gyermekei vagy idősebb felmenői voltak. Az eredeti gazdasági egységtől a /a vagy /b jelöléssel különböztették meg ezeket a családokat. 40-en nem kaptak személyi lapot, ők többnyire kvótán kívül érkezettek vagy menekültek voltak. A Nyíregyházára irányított, utólagosan szétválasztott családok nagy vagyoni különbségeket mutatnak, 6–62 hold földet birtokoltak, de általában meghaladták a 15 holdas juttatási korlátot. Kártalanításukra az kínálta az egyetlen lehetőséget, ha külön gazdasági egységként szétválasztották őket. Az adatsorban szembetűnő, hogy már nem aktívkorú (70-80 éves) családtagokat is elkülönítettek, hogy a családot kompenzálni tudják. Jellemző, ha a nagyobb gyermekek különválasztásával oldották meg, akkor házjuttatásban részesültek, ha idős és egyedülálló családtagot vettek külön, akkor ő lakást nem kapott. Egyébként a telephelyekkel igen szűkösen bántak, azt a feketén települtek⁴³⁰ nem kaphattak csak igen kivételes esetben, a kormánybiztos külön engedélyével.

Az összesítő kimutatás szerint a Nyíregyházára irányított 402 család közül 383-nak juttattak valamilyen ingatlant. Azonban közülük 62 család továbbköltözött, így 321 gazdasági egység telepedett le tartósabban.⁴³¹ A legtöbben a Nyíregyháza környéki bokortanyákon kaptak elhelyezést, összesen 251 család. A családokat 57 különböző bokortanyára telepítették, egyes nagyobb bokrokban több családot is sikerült elhelyezni: például Sipos bokorban 21, Púposhalmon 14, Rozsrétszőlőn 13, Alsópázsiton, Bági, Bundás és Magyar bokorban 12-12 háztartást. Néhány család a városban és a tanyán is kapott ingatlant (3-4 vagyonosabb gazdasági egység). Nyíregyházán kívül a családok csak alig 8%-át helyezték el, a legtöbbjüket a Nyíregyházával határos tanyákon: az Újfehértóhoz tartozó Kálmánháza-tanyán, a Nagykállóhoz tartozó Újsor-tanyán és Hajdúdorogon. Így tulajdonképpen ők is a

⁴²⁹ MNL SZSZBML XXIV. 201. 1948. sz.n. Kimutatás a Szabolcs Vármegye területén megüresedett és visszamaradt lakóházakról

⁴³⁰ Feketén települteknek hívja a kormánybiztos azokat az áttelepülő magyarokat, akik minden rokoni kapcsolat nélkül jöttek át egyes családokkal azért, hogy a maguk számára a határ átlépését így megkönnyítsék.

⁴³¹ Valószínűleg közülük is többen továbbköltözhettek, de ennek tényét nem vezették át a kiosztási íveken.

nyíregyházi tanyavilágban lettek letelepítve. Összesen 8 család juttatásának helyét nem ismerjük.

Az átmeneti szálláson tartózkodók számáról nincsenek pontos adataink, mert a hatóságok általában arra törekedtek, hogy a transzportokkal érkezőket egyből a kiutalt lakásaikba helyezhessék el. Bár egy 1947 folyamán tartott hivatalvizsgálat során a MÁK kirendeltsége arról tett jelentést, hogy a lovassági laktanyára egyáltalán nem volt szükség,⁴³² a beadványaikból tudjuk, hogy több család is átmeneti szállásra kényszerült. Tartósan azok éltek a szálláson, akiknek megélhetése nem volt biztosítva, vagyis a korábban gyakorolt ipari vagy kereskedelmi tevékenységet nem tudta volna a részére kiutalt házban gyakorolni és nem minősítették földművessé. Az is előfordult, hogy az új telepes azért szorult a szállásra, mert hónapokig nem tudta birtokba venni házát, abból nem költöztek ki az ott lakók. Az egyik telepes arról panaszkodott, hogy az ősz beálltáig sem változott a helyzete, már három hónapja tömegszálláson él, ahol az ételeit „a patkányokkal kell megosztania”.

Az egyezmény értelmében a kitelepülésre jelentkezők ingatlanvagyonra a jelentkezés után átszállt az államra, ezért tilos volt a házakat, földeket elidegeníteni, de kötelesek voltak gondját viselni azoknak. A földosztás során kapott házhelyek és földek is visszaszálltak az államra, mint ahogyan az üzemek, üzletek is. Ezeket csak az áttelepített magyarok részére lehetett felhasználni, ha arra valami okból nem került sor, csak akkor volt kiadható másoknak. A kitelepülők sokszor igyekeztek a magukkal nem vihető javaikat pénzzé tenni: például a birtokukon álló fákat kivágták, a kvótán felüli betárolt gabonát a szegényebb áttelepülőknél tárolták el, hogy azok áthozhassák. A források beszámolnak szándékos rongálásról is és arról, hogy többen igyekeztek az ingatlanokat valamilyen módon egy nem áttelepülő családtagra átruházni.

Az első tapasztalatokról a következőképpen számolt be a kirendeltség vezetője 1947. május 4-én:⁴³³ „Az ideiglenes telepítési végrehajtás során figyelemreméltóak a következő tapasztalatok: Az áttelepülők általában 2-3 szoba bútorral és 4-9 számos (sic!) állattal érkeztek. Helyszíni szemrevételezés során a visszahagyott legépebb és legalkalmasabbnak vélt lakásokat sem találták megfelelőnek és tényleg előfordult, hogy a telepes a lakás berendezését nem tudta helyszűke miatt a lakásban elhelyezni, illetve a bútorzatunk egyes esetekben a szűk ajtókon nem fért be. Az átszállított állatok elhelyezése is nehézségekbe ütközött. Több telepes áthozott igavonóit helyszűke miatt helybeli gazdáknál volt kénytelen elhelyezni.

⁴³² MNL SZSZBML V. 77/c. I. 29/1946.

⁴³³ MNL SZSZBML XXIV. 1. 290/II/1947.

Általában az áttelepültek vonakodnak a Nyíregyháza környékbeli bokortanyákban a telephelyeket elfoglalni. Érvelve egyrészt azzal, hogy közeli rokonságuk és falubelijeik más vidékre lettek már letelepítve, másrészt, hogy az itteni lakáskultúra alacsony színvonala miatt nem érzik magukat ilyen szempontból 10 %-ig sem kárpótolva.

A mai napig kitelepített 374 szlovák család mintegy 2500 kh. földingatlant hagyott vissza. Ebből az adagból kiindulva 200 felvidéki család letelepíthetősége látszik megoldhatónak átlag 10/15 holdas juttatással. Ezzel szemben az előbb is jelzett alacsony színvonalú lakáskultúra miatt az eddig kirendeltségünk területére beérkezett 98 felvidéki család letelepítése is nehézségekbe ütközött. Eltekintve szórványos esetektől, a telepések részéről általános megelégedettség nem tapasztalható, éppen az elégtelen minőségű lakások kifogásolása miatt. Általános tapasztalat, hogy a telepések egy esetben sem a juttatandó földingatlan minősége vagy termőképessége iránt, hanem kizárólag a lakások minősége és nagysága iránt érdeklődtek.”

A kimutatás szerint 304-en hoztak magukkal bútortárgyat: konyha-, szoba- és üzletberendezéseket. Az áttelepítettek legnagyobb része 2 szoba–1 konyha felszerelést hozott, de népesebb családok több háztartásra elegendő berendezéssel érkeztek. Ugyanakkor néhányan (a kvótán kívül érkezettek és menekültek) Nyíregyházára ruhájukon kívül semmi mást nem hoztak. Az áttelepülők vagyontárgyait ért károk is folyamatos panaszok tárgya volt: a be- és kirakodás során a megsérültek az ingóságok, a hosszú úton állatok pusztultak el és az is előfordult, hogy a szállítást végzők dézsmálták meg a magyarok holmiját. Az állatok és termények elhelyezése ugyancsak problémát jelentett, mert ahogyan a bútorokat, úgy sokszor a jószágokat sem tudták elhelyezni a szűkös ingatlanokban.

Az elhagyott házak nagyon rossz állapotban voltak és az üresen álló tanyai lakásokat nem tudták a fosztogatóktól megóvni. A telepítésre alkalmasnak nyilvánított ingatlanok így sokszor lakhatásra sem voltak megfelelőek, néha az ajtók, ablakok és a tető is hiányzott a házakról. A Telepítési Osztály sürgette a végrehajtandó javítások mielőbbi elvégzését, mert azok nélkül félt, hogy az ide irányított magyarok elhagyják a körzetet.⁴³⁴ 1947 októberének végén arról tettek jelentést, hogy már nem volt a városban betelepíthető ház.⁴³⁵

A Kormánybiztosság nem vállalta ugyanakkor a házak rendbehozatalának teljes költségét. 1947–1948 folyamán egy nagyobb volumenű munkát felvállaltattak, amelynek során közel száz házat tettek lakhatóvá, illetve alkalmasabbá. 1948-tól, a Gazdasági Főtanács 1584/1948. határozata alapján pedig a MÁK az intézményesen áttelepültek, vagyis

⁴³⁴ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 50.039/1947.

⁴³⁵ MNL SZSZBML XXIV. 1. 1198/II/1947.

vagyonleltárral és személyi lappal rendelkezők részére a Csehszlovákiában maradt vagyon terhére előleget folyósíthatott. A kérelemre rendszeresített nyomtatványon meg kellett jelölni az előleg felhasználásának célját és indokait, a megfelelő mellékletekkel ellátva a Földhivatal illetékes osztályánál benyújtani. A lehetőséget hamar, már 1949-ben megszüntették. Az akció nem oldotta meg a lakásgondokat: ugyanis országszerte mindössze csak 84 személy részesült ebben a juttatásban, összesen 283 312 forintot utaltak ki részükre.⁴³⁶

A lakóházak juttatásánál több figyelmet szenteltek a földjuttatásnak, ami a családok megélhetését biztosította. A tulajdonba helyezés pontos elemzését nehezítik az egymásnak ellentmondó források. Az előzetes nyilvántartási lapokra felvezették a juttatott területek nagyságát, de a már az egymásról másolt kimutatások sem egyeznek meg teljesen. 1948 folyamán pedig a telepítési főkönyvekben rögzítették az ideiglenes telekkönyvezésre került birtokba helyezéseket. Ebbe természetesen az időközben elköltöztek nem kerültek be, feltűnnek viszont olyanok, akik az előzetes nyilvántartásokban nem szerepeltek.⁴³⁷ Az érkezettek nyilvántartása és a telepítési főkönyvek alapján Nyíregyházán 1947–1949 között összesen 356 gazdasági egységnek juttattak földet, közülük 55-en még a telekkönyvezés elköltöztek a városból. A továbbiakban csak azoknak az adataival dolgozunk, akik nem költöztek tovább.

A 301 Nyíregyházán letelepített gazdasági egység összesen nyilvántartó lapjaik szerint 2559 kh. 615 öl földet hagytak maguk után a Felvidéken. Az ismert adatok alapján összesen több mint 2927 kh. osztottak szét közöttük letelepítéskor, vagyis összességében többet, mint amit a magukkal hozott okmányokkal igazolni tudtak. Ezeket a statisztikai adatokat nem tartjuk elfogadhatónak, mert egyrészt a kizárólag a telepítési főkönyvekben szereplőknek nem ismerjük a korábbi vagyoni helyzetét, az előzetes nyilvántartási íveken pedig a fehérleppal nem rendelkezők esetében sem szerepelnek vagyoni adatok. Másrészt pedig többen jelezték, hogy a csehszlovák iratokon nem tüntették fel valamennyi ingatlanvagyonukat.

A körzetben földjuttatásban részesült személyek közül csaknem valamennyi családfőként szerepel, vagy később családfőként leválasztották. A földhöz juttatottak több mint egy hatod része, 51 személy neve mellett nem vettek fel Csehszlovákiában hátrahagyott földbirtokot. Közülük 18-an menekültként vagy transzporttal, de kvótán kívül érkeztek, vagyis nem tudták korábbi vagyoni helyzetüket bizonyítani, 25 személyt pedig utólagosan

⁴³⁶ Szabó, 2007. 96. o.

⁴³⁷ A juttatásról szóló elemzéshez a kizárólag a Telepítési Főkönyvben szereplő családok adatait is felhasználtuk. Ők többnyire kvótán kívül érkeztek, illetve olyan menekültek, akiket le tudtak telepíteni a körzetben.

választottak le önálló gazdasági egység fejeként. A többiek esetében nem tudjuk, hogy miért nem lettek a hátrahagyott vagyona vonatkozó adatok feljegyezve.

A rendelkezések szerint a 15 hold alatti gazdákat teljesen kártalanítani kellett, de 15 holdban maximalizálták a gazdasági egységenként kiosztható föld nagyságát is. E feletti juttatást csak akkor lehetett tervezni, ha mindenki elhelyezést nyert és az élet folytatásához szükséges földet már megkapta. A nyíregyházi körzetben úgy tűnik, hogy 55 személyt sikerült legalább 15 holddal kártalanítani. A földdarabok többsége csak maximum 3–400 öllel tett ki többet 15 holdnál, de 11 személy juttatása jócskán meghaladta a minimumot. A 15 hold felett kártalanítottak közül egyébként 9-en nem tudtak igazolni legalább 15 holdnyi hátrahagyott földet.

Igazoltan 61 gazdasági egységnek (298 fő) volt 15 holdnál nagyobb Szlovákiában maradt vagyona, vagyis a körzetben letelepítettek 20 %-ának. Közülük három család érkezett menekülteként, egy pedig rezsimista transzportokkal, a többiek cseretranszportokkal lettek a városba irányítva. Két vendéglős-kereskedő volt a nagybirtokosok között, a többiek földműves főfoglalkozásúak. A nem földművesek elestek a kártérítéstől, így *N.Gy.* diószegi vendéglős is, aki több mint 20 kh. vagyont hagyott maga után, Nyíregyházán viszont mindössze 2 kh. 1154 ölt juttattak és telekkönyveztek a nevére. Több családot úgy igyekeztek nagyobb mértékben kártalanítani, hogy a kormánybiztos utasításának megfelelően szétválasztották a gazdasági egységet: az idősebb fiút, vejet vagy éppen az idős női családtagot különvették és részére is osztottak ki földet. Többségében viszont így sem kaptak a hátrahagyottal azonos nagyságú földet. Az adatsorok alapján a legnagyobb vagyonnal *Cs. Á.* diószegi földműves rendelkezett, aki 62 kataszteri holdat hagyott hátra, Nyíregyházán viszont mindössze 15 kataszteri holdat kapott, édesanyja pedig még 7-et, így a családot félig sem kárpótolták. Mindössze hét esetben kaptak ezek a családok több juttatást a hátrahagyottnál. Valamennyiüket családtagok leválasztásával sikerült kárpótolniuk.

Összesen 70 esetben történt az meg, hogy kevesebb juttatást kaptak a letelepítettek.⁴³⁸ Többnyire nagyobb földbirtokosokkal fordult ez elő, mindössze tizenhét 15 hold alatti kisbirtokos nem lett azonos mértékben kárpótolva. Szinte teljesen elestek a juttatástól azok, akik nem földműves foglalkozásuként földvagyont hagytak hátra, ők 1–2 holdnyi területet kaptak. Mások viszont, akiket nem tudtak eredeti foglalkozásuk gyakorlásához megfelelő telephelyre helyezni, földművesként telepítettek le, így vendéglőst, vasutast, kereskedőt és iparost minősítettek át a körzetben.

⁴³⁸ Az egy kataszteri holdnál kevesebb eltérést nem vettük figyelembe.

A kitelepültek után maradt földek egyébként elvileg jóval több család elhelyezését tették volna lehetővé. Egy 1947 májusi jelentés szerint ugyanis mintegy 4526 kataszteri hold juttatott és saját föld maradt az április-májusi transzportokkal elköltözöttük után.⁴³⁹ Ez a szám a magyarországi szlovákok által hátrahagyott birtokállomány (31.000 kat. hold) csaknem egy hatodát jelentette! A földek azonban darabokban, több bokorban szétszórta, szerencsétlenül kialakított, nehezen hozzáférhető parcellákban feküdtek. Ezért gyakori volt a telepesek között a földek és telephelyek cseréje körzeten belül és habár ezeket a területeket elsősorban telepítésre kellett fenntartani, mégis számtalan esettel találkozunk, amikor a föld további művelése érdekében a Telepítési Osztály inkább hozzájárult a szomszéd gazdák vételi ajánlatához.

Sajnos az összeíróívek Csehszlovákiában maradt ingóságokra vonatkozó adatai hiányoznak. Sem egyidejűleg, sem utólag nem töltötték ki azokat a pontokat, amelyek az áttelepített hátrahagyott csehszlovák koronában, illetve magyar forintban felértékelt vagyonára vonatkoztak, ezekről csak a fent maradt beadványok és panaszok tartalmazzak töredékinformációkat. Az áttelepültek közül sokan még évtizedekig őrizték a csehszlovákiai birtokokra, bankbetétekre, biztosításokra, befizetett adókra és egyéb javakra vonatkozó irataikat. Jellemző, hogy az 1990-es években a Jóna András Múzeum számára átadott közel kéttucatnyi személy irathagyatékának csaknem mindegyike tartalmaz ilyen jellegű dokumentumot. A hátramaradt javak sorsa az 1949. július 28-án aláírt Csorba-tói egyezményrel eldőlt, amelyben a két ország kölcsönösen lemondott egymással szemben fennálló követeléseiről.

A lakosságcsereben résztvevő csoportok közötti vagyoni különbségek a források hiánya és a rendelkezésre álló adatsorok nyilvánvaló pontatlansága ellenére is tisztán érzékelhetőek. Habár az 1947 tavaszán távozó szlovákok hagytak maguk után földet, az 1946-ban és 1948-ban távozók után nem maradtak felhasználható ingatlanok. Hátrahagyott otthonaik pedig nagyrészt a várostól távoli tanyákon voltak, csak kevés ház maradt utánuk belterületen. Ezzel szemben a fehér lappal érkező felvidéki magyarok biztos megélhetéssel (földdel vagy iparral, üzlettel) rendelkeztek, az itt kiutalt otthonok pedig méretükben és minőségükben is elmaradtak sajátjaiktól.

Láthatjuk, hogy a lakosságcsere végrehajtását meghatározta a város mezőgazdasági jellege. Nyíregyházáról 1947 tavaszán az áttelepülésre jelentkezettek legvagyonosabb csoportja hagyta el a várost, akik négyszer több saját ingatlant hagytak maguk után, mint

---

⁴³⁹ MNL SZSZBML XXIV. 1. 461/II/1947.

juttatottat, azonban földkvótájuk így is csak mintegy fele volt az ide irányított felvidéki magyarokénak. A földek juttathatóságával is számos gyakorlati gond volt és korlátozta a város befogadóképességét a rendelkezésre álló lakóházak alacsony száma és az, hogy igen gyenge minőségű, gyakran romos házak maradtak az elköltözött szlovákok után. Az életlehetőségeket tovább szűkítette a felvidéki kisvárosias környezettől eltérő szétszórt tanyavilág, amelyben a korábbi vendéglősök, boltosok és iparosok nem tudták foglalkozásukat folytatni. Mivel földműveseken kívül csak néhány más keresetből élő család tudott megtelepedni, így ez a kényszerű népességmozgás nem gyakorolhatott hatást a város lakosságának foglalkozásbeli összetételére.

A narratív források és a kimutatások alapján látszik ugyanakkor az is, hogy a letelepítő hatóságok igyekeztek a lehetőségekhez mérten kihasználni a telepítési lehetőségeket. Egyrészt pontosan felmérték a rendelkezésre álló telephelyeket, így nem érkeztek olyan transzportok, akiknek ne tudtak volna elhelyezést biztosítani, és ugyan voltak, akik tömegszállításra kényszerültek, mégsem fordult az elő, hogy egész transzportokat a kijelölt lovassági laktanyában kellett volna elhelyezni. A hatóságok folyamatosan figyelemmel kísérték a telepítési lehetőségek alakulását, kapcsolatot tartottak a helyi hatóságokkal, képviselték a letelepítendő felvidéki magyarok érdekeit, megpróbálták részükre minél több életlehetőséget kijárni.

Az országban sehol sem sikerült a távozó szlovákokkal azonos számú magyart letelepíteni, így a nyíregyházi körzetben sem. Ennek okai túlmutatnak a város befogadóképességének korlátain is. A letelepítő szervek az igyekezet ellenére sem tudták a korábban egy településen élőket egy tömbben elhelyezni, ezért a rokonok még a lakosságcsere éveiben igyekeztek egymáshoz közelebb költözni. Mások pedig nem találtak megfelelő megélhetésre a városban, vagy nem sikerült megszokniuk azt, ezért a fővárosban vagy az északi határhoz közeli országrészben folytatták életüket.

8. NYÍREGYHÁZA LAKOSSÁGA ÉS A LAKOSSÁGCSERE. BEILLESZKEDÉS AZ ÚJ LAKÓHELYEN

8.1. A lakosságcsere fogadtatása

A kormánybiztosság megbízásából 1947 márciusának utolsó napjaiban Nyíregyházára érkező összeíró bizottsági tagok első tapasztalatai kiábrándítóak voltak, a közhangulat lakosságcsere-ellenességét már az első napokban érzékelték. Jelentésükben arról számoltak be, hogy egyrészt a kitelepülőkkel szemben nagy az ellenszenv, másrészt az ide érkező magyarokat sem fogadják szívesen, „nagy a kenyéririgység”.⁴⁴⁰ A lakosságcsere toborzás, a várakozási időszak és a csere megkezdése is feszültségekkel teli légkörben zajlott le. A konfliktusok több viszonylatban is jelen voltak. A nyíregyházi szlovák közösségben törésvonalat jelentett a költözés vagy maradás kérdése elsősorban vagyoni jogi gondok miatt és főképpen miután a helyi sajtóban is egyre több cikk jelent meg a felvidéki eseményekről, gyakran érte a jelentkezőket az a vád, hogy hozzájárulnak a magyarok kifosztásához.

A csehszlovák bizottság igyekezett a kitelepülésre elszántak magyarellenes hangulatát fenntartani és szítani. Az áttelepülésre jelentkezők napi szinten számolnak be a helyi hivatalok irántuk tanúsított ellenállásáról, amelyek egyaránt fakadtak a hivatalnokok tájékozatlanságából és a csehszlovákiai történésekkel, és ezzel együtt a kitelepüléssel szembeni ellenszenvből. A helyi hivatalokat gyakran érte ez a vád is, hogy akadályozták a csehszlovák bizottság munkáját, de a magyar kormánybiztosságnak is sok nehézséggel kellett szembenéznie. A lakásínség miatt a lakosság azt sem fogadta el könnyen, hogy az üresen hagyott otthonokba Csehszlovákiából fognak új lakosok érkezni és folyamatosan a helyi kérelmekkel kellett a MÁK, majd a földhivatal előadóinak foglalkozni. A felvidéki magyarok megérkezése pedig újabb konfrontációkat eredményezett. Mindezek az ütközések más lakosságcsereben résztvevő szlovák településeken is megfigyelhetőek.⁴⁴¹

A helyi napilapok érdeklődése változó volt. Az 1945. évi csehszlovákiai eseményekről nehezen tájékoztattak, az egyezmény megkötését figyelemmel kísérték, a toborzási időszakban már több cikk jelent meg a szlovákiai magyarok üldöztetéséről és tudósítottak a nyíregyházi propaganda-eseményekről. Az 1946. évi telepítésekről alig jelent meg hír.

⁴⁴⁰ MNL SZSZBML XXIV. 1. III/a. 35. doboz. Iktatószám nélküli irat, 1947. Az összeíró bizottság jelentése az 1947. március 27. és 30. között végzett munkáról. A forrást ld. 9. mellékletben 2. sz. dokumentum.

⁴⁴¹ Békéscsabán a források hasonló családi viszályokról és hivatali hozzáállásról számolnak be. Kugler, 2000. 98–101. o. Komárom-Esztergom vármegyében a szlovák összeírók konfliktusai többször tettlegességig fajultak. ld. L. Balogh, 2007. 146–147. o. A Medgyesegyházára telepített gutai magyarok, a helyben maradt szlovákok és a magyar lakosság egymás nyelvhasználatát becsmérelték. ld. Bagyinszky, 2015. 129–130. o.

Jellemző, hogy az első nyíregyházi transzport úgy hagyta el a várost, hogy azzal a lakosságnak is meglepetést okozott.

Nem nyíregyházi jelenség, hogy nem fordítottak kellő figyelmet az áttelepített magyarok ügyének, a részvétlenség országosan is érzékelhető volt. A sajtó figyelmét a fennálló gazdasági problémák, a politikai változások, a B listázás, a választások, a parlamenti események, nemzetközi szintén a párizsi béketárgyalások, a német háborús bűnösök bírósági ügyei, vagy a Közel-Kelet jobban foglalkoztatták. Az országos napilapok ugyan cikkeztek a csehszlovákiai magyarok deportálásáról, tudósítottak a csehszlovák–magyar tárgyalások egy-egy mozzanatáról, de sem a közlések száma, sem pedig tartalma alapján nem tudatosulhatott az olvasókban az üldöztetés nagysága és a tárgyalások fontossága. A Kormánybiztosság is úgy vélte, hogy a sajtó figyelme felületes, ezért Jócsik Lajos 1946 decemberében elismerésben kívánta részesíteni azokat az újságírókat, akik a csehszlovákiai magyarok helyzetével foglalkoztak.⁴⁴²

A felvidéki magyarok üldöztetésének újabb eseményei, 1946 novemberétől már a címlapokon szerepeltek a szabolcsi Magyar Népből is, ezzel együtt többet foglalkoztak az 1947 év eleji csehszlovák–magyar tárgyalásokkal is. Áprilisban Nyíregyházán már díszes külsőségekkel, ünnepi műsorral búcsúztak a kitelepülő csoporttól. Az 1947. április 23-án megjelent Magyar Népből címlapján adott szűkszavú tájékoztatást arról, hogy a délután folyamán várják az első transzportot, az érkező 23 családot Büdszentmihály⁴⁴³ környékén fogják elhelyezni.⁴⁴⁴ A másnapi szám címlapján emelkedett hangú tudósítást közöltek a szerelvények ünnepélyes fogadtatásáról, amelyen a pártok és szervezetek képviselői mellett megjelent a polgármester és a vármegyei aljegyző is.⁴⁴⁵ A szombati számban egy áttelepített gazda kirakodásáról számoltak be derűlátóan.⁴⁴⁶ A nyilvántartásokból tudjuk, hogy ez a diószegi család később Bács-Bodrog megyébe kérte áthelyezését.

A felvidéki magyar menekültek, majd a lakosságcsere óriási anyagi terhet jelentett az ország számára, ezért ellátásukban a helyi szervezetek és a társadalom nagylelkűségére is számítottak. Az első segélyakciókat 1945-ben hirdették meg, ott pedig, ahol a törvényhatóság vezetése a szlovákiai magyarok ügye iránt nyitott volt, már 1945–1946 folyamán menekülteket telepítettek le. Nyíregyháza és a városvezetés látszólagos érdektelenséggel viseltetett az ügy iránt. Fazekas János polgármester először 1947 februárjában tett közzé

⁴⁴² MNL OL XIX–A–15–a. 24. tétel. Eln. 557/1946.

⁴⁴³ Ma: Tiszavasvári

⁴⁴⁴ Magyar Népből, IV. évf. 91. szám (1947. április 23.). 1. o.

⁴⁴⁵ Magyar Népből, IV. évf. 92. szám (1947. április 24.). 1. o.

⁴⁴⁶ Magyar Népből, IV. évf. 94. szám (1947. április 26. 1–2. o.)

felhívást a csehszlovákiai magyarok megsegítésére, amelyben a városban működő ipartestületeket, kereskedőket, a Takarékpénztár Egyesületet, a MÁV-ot, a mozikat, a színházakat és a legkülönbözőbb egyesületeket bélyegek árusításán, másrészt a dolgozók adományain keresztül adakozásra szólítja fel.⁴⁴⁷

A város közgyűlése a 187/1947. számú határozatával az áttelepített magyarok segélyezésére 6000 forintot irányzott elő. Márciusra a közadakozásból 4157 forintot gyűjtöttek össze, a bélyegárusítás ugyanakkor nem hozta meg a kívánt eredményeket, azzal mindössze 660 Ft bevételt sikerült szerezni. A Hungária Filmszínház március 28-án a pénztárában lévő 500 Ft értékű bélyegből 366,80 Ft értékűt visszaküldött és közölte, hogy nem hajlandó a bélyegeket tovább árusítani, mert a közönség kifogást emelt ellene. Az Apolló Filmszínház 500 forintnyi bélyegből 242 forintot visszaszolgáltatót.

A lakosság soraiban a legbőkezűbbnek a hivatalnokok mutatkoztak, akik fizetésükből kisebb-nagyobb összegeket (általában 1-2 forintot) ajánlottak fel a szlovákiai magyarok javára, illetve báljaik jövedelmét fordították a célra. Az összegyűlt adomány több mint háromnegyedét, mintegy 2500 forintot, a pénzügyőrség bálja adta. A város vezetése is kedvezőbb fogadtatásra számított. A lakosság adakozó készsége csökkent, a háború óta számos akciót indítottak, amelyeken keresztül önkéntes vagy akár kötelező különadók formájában különböző társadalmi csoportok megsegítésére gyűjtöttek, és úgy tűnik ez az újabb kezdeményezés már inkább ellenszenvet váltott ki.

A polgármester 1947. április 2-án kelt levelében április 8. és 10. közötti időszakra általános gyűjtést rendelt el.⁴⁴⁸ A lakosságcsere kezdeti bizonytalanságában az első szlovákiai transzportokat ugyanis hetekkel korábban, április 11-re várták Nyíregyházára. A pénzadományok mellett fontos volt gondoskodni az új telepesek élelmiszer- és takarmányellátásáról, az átmeneti szállás berendezéséről is. A népiskolai tanítók és tanyabírák közreműködésével megszervezett gyűjtésből befolyt természetbeni adományokat az átmeneti szállásul kijelölt huszárlaktanyába szállították be.

Az szlovákiai magyarok fogadtatásának közönye általánosan tapasztalható volt az egész országban, amelyet a Csehszlovákiai Magyarok Végrehajtó Bizottsága 1947. május 1-jén Sebestyén Pál követhet intézett memorandumában is szóvá tett: „A vidékről hozzánk jutott levelek és jelentések alapján az áttelepítés eddigi eredményei azt mutatják, hogy az áttelepülő szlovákiai magyarokat Magyarországon sem kielégítően elhelyezni, sem kárpótolni

⁴⁴⁷ MNL SZSZBML V. 77. IX. 1/1946.

⁴⁴⁸ Uo.

nem tudják, az áttelepítés tervszerűtlenül folyik, és erkölcsi tekintetben is alig törődnek velük.”⁴⁴⁹

8.2. Sérelmek és konfliktusok

A Nyíregyházára érkezőknek számos nehézséggel kellett megküzdeniük. Az első évben a gyenge termés és az időjárás okozta károk tetőzték anyagi veszteségeiket, ezért 1947 nyarán özönlöttek az aszály- és jégkárok enyhítésére irányuló segélykérelmek a MÁK nyíregyházi kirendeltségéhez. Nemcsak a külső körülmények befolyásolták negatívan a megélhetést. A telepítéskor lakhatatlan házak, a birtokbavétel akadályoztatása, learatott termőföldek, kifosztott tanyák fogadták őket. Az andódi Juhász Béla így emlékszik vissza a család érkezésére: „Irány Halmosbokor, egy tanya, ahol más nem volt, csak sár és sár, villany nélkül, omladozó házak, mert olyat csinált a kiköltöző, hogy minden második gerendát a padláson kifűrészelt, így összedült a ház. A beköltözéskor derült ki, hogy a szobák belseje olyan alacsony, hogy nem lehet felállítani a szekrényeket.”⁴⁵⁰

A magyar kormánybiztosságot is sokszor gátolták a helyi szervek munkája elvégzésében. A kormánybiztos lakosságcserével kapcsolatban kiadott rendelkezései minden hatóság számára betartandóak voltak, de sokszor találkozunk azzal, hogy a hivatalok – talán sok esetben csak tájékozatlanságból – nem tartották be azokat. Nem szolgáltattak határidőre adatot, nem hajtották végre az utasításokat, nem biztosították időre a MÁK kirendeltségének az igényelt irodahelyiséget, bútort, stb. A nyíregyházi hatóságok legnagyobb mulasztása mégis az elhagyott javak iránt tanúsított gondatlanság. Számtalanszor előfordult, hogy a zárolandó lakásokat kiutalták vagy éppen nem tájékoztatták a lakás iránt folyamodókat arról, hogy azokat fent kell tartani és a kormánybiztossághoz irányították őket, felesleges terhet róva ezáltal a MÁK tisztviselőire. Továbbá nem tartották fent a kért üzlethelyiségeket, ONCSA házakat és így tovább.

A városházi hivatalnokokon kívül, a hátrahagyott ingatlanok megőrzéséért felelős tanyabírók magatartása is sokszor kifogásolható volt. Nyíregyházán fontos szerep jutott a tanyabíróknak, akik az egyes tanyák előljárójaként a közigazgatás és a rendészet helyi képviselői voltak. Azon túl, hogy feleltek az elköltözött ingatlanvagyonának megóvásáért, az áttelepített felvidékiek morális segítségét is elvárták tőlük. Feladatuk volt az is, hogy a tanyai lakossággal megértessék a lakosságcsere fontosságát, és felvilágosító előadásokon keresztül megismerhessék a felvidéki magyarok nehézségeit. Ennek ellenére az üresen maradt

⁴⁴⁹ A memorandumot közli: Tóth, 2014. 409–414. o.

⁴⁵⁰ Fazekas, 2001. 277. o.

ingatlanokat nem óvták meg a fosztogatástól és a felvidéki magyarok megérkezése után sem teljesítették kötelességüket. A tanyabírók a nyár eleji aratási, cséplési munkáknál „a legmesszemenőbb nemtörődömséget és hanyagságot tanúsították”.⁴⁵¹ Elzárkóztak a helyszíni segítségnyújtástól a földek új tulajdonosai és a helyi gazdák között kialakult éles konfliktusos helyzetekben, ami felmérhetetlen károkat okozott. Mivel a tanyabírókra számtalan panasz érkezett és nem sikerült munkájuk körültekintőbb elvégzésére rávenni őket, a kormánybiztosság a jövőben előforduló esetekre bűnvádi eljárást helyezett kilátásba.

A felvidéki telepésekkel szembeni bizalmatlanság legfőbb oka, hogy a zárt, homogén, evangélikus, szlovákul beszélő tanyabokrokba új lakosokat telepítettek, akik vallásukban (református, római katolikus) és hagyományaikban is különböztek a régiektől. A város lakosságának csaknem a fele élt a tanyavilágban 1949-ben: 54 454 fős teljes népességből 24 753 személy lakott külterületen. A nagyobb tanyákon, mint Felsőpázsiton vagy Alsópázsiton, amelyeknek már az 1930-as években is ezernél nagyobb lakosságuk volt, vagy az olyan vallásilag is vegyes összetételű bokrokban, mint Púposhalom, az Örökös földek, a Cúgos rész nem hozott nagy etnikai változást a lakosságcsere. A várostól távolabb eső bokortanyák számára viszont, amelyek népességi kontinuitása a 20. század közepéig fennállt, a lakosságcsere megrázkódtatást jelentett.

22. táblázat

A tanyabokrokban letelepítettek főbb számadatai

Külterület neve	Betelepített családok száma:
Siposbokor:	21
Púposhalom:	14
Rozsrétszőlő:	13
Alsópázsit, Bájibokor, Bundásbokor, Magyarbokor:	12
Kovácsbokor:	11
Alsóbadur, Örökösföld IV., Sulyánbokor, Verbőczibokor:	8
Borbánya I., Mandabokor II.:	7
Nyírszőlős:	6
Debrőbokor, Felsőpázsit, Istvánbokor, Jakusbokor:	5
Halmosbokor, Vadasbokor, Vargabokor, Zomboribokor:	4
Belfibokor, Cigánybokor, Felsősima, Gerhátbokor, Szélsőbokor, Tamásbokor, Újtelekbokor:	3
Bálintbokor, Bánfibokor, Belegrád tanya, Czugos rész 1., Jánosbokor, Lóczipokor, Mandabokor I., Markóbokor, Zöldbokor:	2

⁴⁵¹ MNL SZSZBML XXIV. 1. 790/II/1947.

Antalbokor, Bedőbokor, Borbánya-Csonka dűlő, Brassóbokor,
 Dankóbokor, Ferencbokor, Füzesbokor, Horváthbokor,
 Kazárbokor, Lakatosbokor, Nádasibokor, Örökösöld II.,
 Örökösöld III., Örökösöld IV., 1
 Rókabokor, Salamonbokor, Szekeresbokor, Újkisteleki szőlő:

A konfliktusok 1947 augusztusában Felsőpázsiton gyilkosságba fordultak.⁴⁵² A tanyára letelepített⁴⁵³ Cs. K. és családja – több gazda tanúvallomása alapján – folyamatosan dézsmálta a környékbeli földeket. Egy kialakult szóváltás verekedésig fajult, és egy súlyos ütésben a családfő életét vette. Az elkövető B. P.-t letartóztatták, azonban Felsőpázsit száz lakója által aláírt beadvánnyal tanúsította, hogy önvédelmet folytatott és kérte szabadon bocsátását. Az önvédelem tényét a gyanúsított orvosi látlelettel is alátámasztotta.⁴⁵⁴ Az eset után az áldozat gyermekei, a legnagyobb lány gondnoksága alatt elköltöztek a városból.

A lakosság erőszakig fajuló ellenszenvé nemcsak Nyíregyházán mutatkozott meg, hasonló tapasztaltak a Békés vármegyében letelepített magyarok is. 1947 októberében Tótkomlóson kétszáz fős tömeg vonult a kormánybiztosság hivatala elé azt követelve, hogy a hátrahagyott ingatlanokat osszák ki a település szegényei között. A kirendeltség vezetője hiába olvasta fel a vonatkozó rendeleteket, néhány nap múlva újabb akcióra került sor, amit azzal zártak, hogy közel száz telepítésre nem alkalmas otthont kiosztottak a hajlék nélküliek számára. A lázongás mögött az MKP helyi szervezete állt.⁴⁵⁵

Az áttelepítést lebonyolító szervek fennmaradt iratanyaga százával őriz panaszos ügyeket. Ezek alapján rekonstruálni lehet a szlovákiai magyarok letelepítésének nehézségeit, és rápillantást nyújt a velük szemben tanúsított közönyre, de az egyéni sorsokon keresztül nyilvánvalóvá válik az is, hogy a lakosságcsere törést okozott a nyíregyházi közösségben is.

A lakosság újaktól és ismeretlenektől való félelmét, a félelmet attól, hogy az újabb rászorulóknak hátrány éri őket, a bizottság már korábban idézett szavaival élve, a „kenyérrigységet” a politikai erők hatékonyan használták ki. Ugyanakkor a szolidaritásra, az egyszerű ember természetes segíteni akarására is találunk példát, a felvidéki áttelepültek lerakodni segítő szomszéd nemcsak a híradásokban jelenik meg, a későbbi visszaemlékezésekben megemlítik a helyi lakosság támogatását is.

Visszatérő elem a nyíregyházi visszaemlékezésekben is, hogy néhányan bíztak a helyzet megváltoztathatóságában, a szülőföldre való visszatérés lehetőségében és ezért ki sem

⁴⁵² MNL SZSZBML XXIV.1.1044/I-K/1947.

⁴⁵³ Bár a kormánybiztosságában fennmaradt ügyirat szerint az áldozat felvidéki áttelepült volt, neve az intézményesen átköltözők között nem szerepel.

⁴⁵⁴ Magyar Nép 1947. augusztus 27. (IV. évf. 193. szám) 2. o.

⁴⁵⁵ Kugler, 2000. 128. o.

csomagoltak. Akiknek lehetőségük adódott a szétszóródott rokonokhoz való közelebb költözésre, éltek vele, mások pedig, főképpen az idősek, nem tudták megszokni az új otthont. A bokortanyavilágban nem volt villany, a házakat földből döngölték, náddal fedték, a termőterület a megszokottól gyengébb volt, alapvetően homokos, amelyet nehezebb volt megmunkálni és gyengébben termett, mint a hazai. De a családok többsége számára nem volt más választás, mint megszokni az új körülményeket és folytatni az élet: „Parasztemberek voltak, akik megszokták, hogy a természettel és a hatalommal nem lehet szembeszállni. Tudták, hogy nehéz helyzetekben is fel kell találniuk magukat, tenni kell a dolgukat. Nem lehetett tétlenkedni, sajnáltatni magukat, mert a jószág azonnal enni kért.”⁴⁵⁶

8.3. A nyíregyházi áttelepültek Léván

Az első nyíregyházi transzportot nagy ünnepséggel köszöntötték Léván, az ide érkezőket a városban és néhány környező településen (Felsőszecse, Alsószecse, Kisóvár, Garamlök, Kiskoszmály, Kálna, Bori, Újbars)⁴⁵⁷ helyezték el. A körzetbe még a balassagyarmati, illetve a szarvasi kirendeltség területéről is telepítettek szlovákokat.⁴⁵⁸ Léva ilyen formán a Magyarországról áttelepült szlovákok központjává vált. Márkus József András Léván továbbra is közösség-szervező szerepet töltött be. Nemcsak az általa vezetett gyülekezet gondjai miatt aggódott, hanem – mint ahogyan 1948 őszén írja – próbára tette idegeit a lévai magyarok áttelepítésének abbamaradása is.⁴⁵⁹ A magyarországi szlovákok megérkezése a telepítésre váró szlovákiai magyarok számára is nehéz helyzetet teremtett, és konfliktusos helyzetek alakultak ki a két csoport tagjai között. Akárcsak a Magyarországon, úgy Csehszlovákiában is megtörtént, hogy az új telepes nem tudta birtokba venni a neki szánt házat, mert a magyar gazda még helyben volt.

Mivel az áttelepülők egy része nem beszélt megfelelően szlovákul, részükre szlovák nyelvtanfolyamokat tartottak Léván, és tovább folyt a kulturális munka annak érdekében, hogy lojális csehszlovák állampolgárrá váljanak. Ilyen alkalmakon sokszor a reszlovakizálásra jelentkezett magyarok is részt vettek. Márkus J. András elégedetlen volt a

⁴⁵⁶ Bosák, 2009. 25. o. Dr. Bosák Nándor (Taksonyfalva, 1939 –) római katolikus pap, a Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegye nyugalmazott püspöke. Családját 1947-ben a szervezett lakosságcsere keretében telepítették a Felvidékről Kálmánházára. Szemináriumi tanulmányait Egerben végezte, első miséjét Kálmánházán tartotta, 1993-ban szentelték püspökké, 2015-ben lemondott előljáróságáról. Az 1998-ban alapított Felvidék 1947 Egyesület elnöke. 2006-ban szülőfalujában, Taksonyfalván celebrált misét.

⁴⁵⁷ A tervezett telepítési helyeket az ikresítési ívek alapján ismerjük. MNL OL XIX–A–15–d. 77. d. Ingatlancsere névjegyzékek, Lévai járás

⁴⁵⁸ Ld. 7. melléklet: A Szlovák Telepítési Hivatal kimutatása a magyarországi szlovákok szlovákiai letelepítéséről körzetek szerint

⁴⁵⁹ SNA Fond PV, Sekretariát 42.d. Fasc. 49. 563/1948. Intervencia ohľadom prihlásených ale ešte nepresídlených Slovákov v Nyíregyháze

dél-szlovákiaiak erőfeszítéseivel, egyik levelében írja, hogy ezeket az alkalmakat, az asszonyok a magyar nyelven való pletykálkodásra használják.⁴⁶⁰

1948. május 9-én, a győzelem napját és lakosságcsere évfordulóját nagyszabású ünnepséggel köszöntötték Léván, amelyen Daniel Okáli és a Telepítési Hivatal vezetője, Ján Čech is részt vettek, újongással fogadott beszédeket tartottak. Az eseményen az áttelepültek vezetői is felszólaltak, köztük Márkus József András is, aki saját költeményét olvasta fel. A Sloboda tízezer fős tömeg megjelenéséről írt.⁴⁶¹ Ugyanekkor az áttelepült szlovákok szervezete⁴⁶² is ülést tartott. A Sloboda a legmagasztosabb hangnemben számolt be az ünnepségek sikereiről. Egy másik propagandisztikus jellegű eseményre is az áttelepült tír pákok körében kerítettek sort, 1948. augusztus 22-én a Léva melletti Alsószecsén adta át Ján Čech az első juttatási határozatokat az áttelepülőknél.

A közösségi emlékezet, újságcikkek és a levéltári dokumentumok is megőriztek néhány Szlovákiából való csalódott visszatérést. 1946–1947 folyamán többen a lakosságcserén kívül, feketén telepedtek át Szlovákiába. Pontos számukat nem ismerjük. A visszatérés általános oka, hogy Csehszlovákiában nem a megígért körülmények fogadták őket. Az első visszatérők már 1947 őszén megjelentek a városban. Akkor a Polnisch Ottó kirendeltség-vezető által elrendelt nyomozás azt derítette fel, hogy ezek a személyek többnyire csak néhány hetes látogatásokra jöttek, egy fő tért vissza tartósan, őt kitoloncolásra Budapestre kísértette.⁴⁶³

8.4. Márkus József András és Márkus Mihály – két értelmiségi karrier

A csehszlovák propagandát a tanyabokrok lakosai különbözően fogadták, de azt a jelentkezettek első vagyoni kimutatásaiból is kitűnik, hogy nemcsak a rossz körülmények között élők lehetett meggyőzni. Ezt az egyéni élettörténetek is megerősítik, hiszen ugyan kis számban, de nagyobb gazda, orvos és más értelmiségi is hagyta el a várost. A csehszlovák bizottság legfőbb segítői a szlovákok helyi vezetői voltak, akik közül többen Csehszlovákiába áttelepülve is folytathatták a saját közösségükért végzett munkát.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Uo.

⁴⁶¹ Sloboda, IV. évf. 20. szám (1948. május 14.) 4. o.

⁴⁶² A szervezet előbb Áttelepült Szlovákok Szövetsége (*Zväz presídlených Slovákov*) néven működött, majd a kommunista fordulat után a Telepések és Áttelepültek Tanácsa (*Odbor kolonistov a presídencov pri JSSR*) nevet vette fel.

⁴⁶³ MNL SZSZBML XXIV. 201/d. 50.041/V./1947.

⁴⁶⁴ Talán az egyik legismertebb magyarországi szlovák vezető volt Ondrej Beňo (Tótkomlós, 1880 – Galánta, 1961), a Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontjának első titkára, aki 1947 során családjával Galántára települt át. Szlovákiában Julius Dérer munkatársa lett, aktív politikai tevékenységet folytatott, 1948 és 1954 között a Szlovák Nemzeti Tanács képviselője, bővebben életéről ld. Szudová, 2018. 214–216. o.

Akárcsak a földművesek, úgy az értelmiségiek is magasabb státus elérését remélték az új hazától. Két nyíregyházi áttelepült, Márkus József András lelkész és testvére, Márkus Mihály etnográfus későbbi pályájáról állnak rendelkezésre adatok. Márkus József András lelkész kétségkívül a lakosságcsere motorja volt Nyíregyházán, hiszen gyülekezete nagy részét rávette az áttelepülésre, 1949-ben már csak 100 tagot számlált a megmaradt methodista közösség.⁴⁶⁵ Azt, hogy a vele tartók közül ténylegesen hányan voltak az egyház tagjai, nehéz lenne megállapítani a korábban ismertetett kettős felekezeti kötődés miatt. Márkus egyházon belüli hatalma a harmincas évek második felében nagyot nőtt: vele ünnepelte meg a gyülekezet huszonöt éves jubileumát, filiái alakultak, Kárpátalja visszacsatolása után pedig ez a rész is missziós területe lett. Vezetői tekintélyének csúcsaként értelmezhető az otthonváltás, amelyet beszédében a zsidók Szentföldre való megérkezéséhez hasonlított.

Azonban az ígéretek ellenére a gyülekezet, kiségyházként Csehszlovákiában nehéz helyzetbe került. A közösséget 1948. május 18-án az állambiztonság lévai kirendeltsége vallási szektának tekintve, járási utasításra ellenőrzés alá helyezte, így alig egy évvel a költözés után vallásgyakorlásuk korlátozásával néztek szembe. A lelkész azzal, hogy az egyházellenes akció a lakosságcsere sikeres folytatását sodorja veszélybe, 1948. június 3-án levelet intézett Daniel Okálihoz. A levél értékes dokumentum a nyíregyházi kitelepültek szlovákiai beilleszkedésére vonatkozóan.

Márkus a methodizmust a nyíregyházi szlovákság anyanyelvének megőrzőjeként ábrázolja, amely nélkül a nyelv elhalt volna. Ezen túlmenően a gyülekezet megszületését egyfajta nemzetiségi harcként tünteti fel, amikor azt írja, hogy a nyíregyházi szlovák ajkúakat kiközösítették a helyi evangélikusok, és az amerikai methodisták védelme alatt szerveződtek felekezetté. Leírja, hogy ő maga Németországban és Angliában tanult, hogy lelkésszé válhasson és habár az evangélikus egyház fel kívánta venni saját lelkészei közé, azt megtagadta, mert az a szlovák gyülekezet végét jelentette volna. Kétségtelen, hogy ezen a nyelvszigeten legerősebben a vallási ébredő közösségek, köztük a methodisták őrizték meg a szlováknyelvűséget és felvidéki prédikátoraikon és támogatóikon keresztül elérték őket a szlovák nemzetiségi mozgalmak is, mint ahogyan az is igaz, hogy a nyugati methodisták támogatták őket.

Gyülekezetének számát tekintve Márkus egyértelműen túloz azzal, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyülekezet több ezer tagja szánta rá magát az áttelepülésre, akik egyharmadát még ez év során várják. A költözők számából és a Nyíregyházán maradt

⁴⁶⁵ MNL SZSZBML V.77/a. Eln. 42/1949. Hitbuzgalmi csoportok bejelentése

methodista gyülekezet további működéséből azonban tudjuk, hogy nem számolhatott már néhány száz gyülekezeti tag áttelepülésével sem, a tagok nagy része ugyanis ekkor Léván volt. Leírja, hogy az utóbbi időben ő maga sem fordított elég figyelmet a lelki élet megszervezésére, a hátramaradókkal való kapcsolattartás és a költözés körüli teendői miatt. Márkus megfogalmazása szerint ironia lenne, hogy ennek a csoportnak, amelynek nehéz harcok árán, Magyarországon szabad működése volt, éppen Csehszlovákiában kellene elveszítenie szabadságát.

Mindeközben a magyar methodista egyházat – mely a háború utáni kényszerű népszégregmozgások (a németek kitelepítése és a szlovák–magyar lakosságcsere) következtében egyes becslések szerint elveszítette híveinek kétharmadát⁴⁶⁶ – a 120.000/1947. II. sz. vallás- és közoktatásügyi rendelet alapján hivatalosan elismerték. A lévai gyülekezet sorsa 1950-ben oldódott meg, amikor csatlakoztak a Cseh Testvérek Egyházához.⁴⁶⁷ Márkus József András egyébként nem Léván, hanem Felsőszecsén kapott elhelyezést. 1948-ban még többször olvasható neve a Slobodában, az áttelepülés körüli ügyek kapcsán. További szlovákiai életére vonatkozóan kutatást nem folytattunk, 1989-ben hunyt el. Két fia, Štefan és Jozef is közéleti szerepet vállaltak Csehszlovákiában, illetve Szlovákiában. Štefan Markuš mérnökként is eredményes pályát tudhatott magának, a rendszerváltás után pedig politikai tisztségeket vállalt. Egy időben a szlovák Helsinki Bizottság elnöki tisztét töltötte be, 1998 és 2002 között pedig Szlovákia budapesti nagykövete volt. Nem volt tagja egyetlen pártnak sem, a szlovák–magyar közeledés támogatója. Öccse, Jozef ugyancsak a rendszerváltás után lépett politikai pályára, nemzeti vonalon, a Matica slovenská elnöke volt húsz éven keresztül, 2010-ig.

Márkus Mihály néprajztudós példáján keresztül pedig egy kimagasló karriert befutó értelmiségi életút rajzolódik ki: Csehszlovákiába települve a kelet-szlovákiai múzeumügy szervezője lett, később pedig a szlovák etnográfia egyik legelismertebb alakjává vált. Márkus Mihály a methodista gyülekezet vezetőjének, Márkus József Andrásnak testvére volt, a budapesti tudományegyetem doktorált, a háború idején a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi

⁴⁶⁶ Khaled, 2011. 208. o.

⁴⁶⁷ Szlovákul: *Jednota českobratská* (ma: *Jednota bratská*). Magyarul többféle fordítással találkozunk: Csehtestvér Evangélikus Egyház, Cseh-morva Testvérek Egyháza, Cseh Testvérek Evangélikus Egyháza, csehtestvér, stb. Az egyház a huszita hagyományokat örökölte tovább, amelybe beépültek Luther, Wesley és más reformátorok tanai. Ahogyan a methodisták, úgy a cseh testvérek is a Szentírás szavaihoz való szigorú ragaszkodást hirdetik és híveiktől jámbor, önmegtartóztató életet várnak el. Szoros kapcsolatot ápolnak más protestáns gyülekezetekkel, a statisztika szerint ma két és félezer tagot tartanak nyilván: <http://www.mksr.sk/vdoc/249/cirkev-bratska-20.html> [Utolsó elérés: 2020-01-21] Az egyik legnagyobb gyülekezete Léván működik. Érdekes adalék, hogy ebbe az egyházba olvadt be 20. század eleji prédikátoruk, Roháček József szlovákiai gyülekezetének egy része is. Faltánová, 2000. 274. o.

gyűjteményének munkatársa. A nyíregyházi szlovákokról írt doktori dolgozata⁴⁶⁸ ma is megkerülhetetlen alapkötet a város néprajzával és történetével foglalkozók számára. 1946-ban családjával együtt ő is áttelepülésre jelentkezett. Štefan Šutaj közelmúltban megjelent tanulmányában⁴⁶⁹ Márkus motivációjának kétségtelenül erős szlovák-öntudata mellett felesége német származását, vagyis a sváb kitelepítéstől való félelmet és a Csehszlovákia kínálta karrierlehetőségeket tartja.

A tanulmány ugyan már Budapesten is ígéretes kilátások előtt álló fiatal tudósról ír, a háború alatti és utáni hónapok alatt kelt, személyes irathagyatékában fennmaradt dokumentumok⁴⁷⁰ alapján úgy tűnik, hogy az elhivatott múzeumi szakember magyarországi érvényesülése korlátok közé szorult. Évekig volt a múzeum fizetés nélküli munkatársa, különböző ösztöndíjakból tartotta fenn magát, Budapest ostroma idején a múzeumban lakott családjával és védte a gyűjteményt a berendezkedő szovjet katonáktól. A szakmai elismertség és a lelkiismeretes munkavégzés ellenére mégsem nevezték ki a múzeum állandó munkatársának, vele szemben egy jobb személyes ismertségekkel rendelkező fiatallal kötöttek szerződést. Csehszlovákiából ugyanakkor több lehetőséget is felkínáltak számára, amelyek közül a kassai múzeumi állást fogadta el, amivel a városi múzeum újrászervezésének kihívásait vállalta magára.⁴⁷¹

A (cseh)szlovák tudományos élet hamar befogadta, már áttelepülésekor az akadémia tagja lett, később múzeumi szakmai egyesületekben is szerepet vállalt, 1952-től a Kelet-szlovákiai Múzeum igazgatója, a Szlovák Tudományos Akadémia önálló kassai néprajzi intézetének megszervezője, a szlovák etnográfia meghatározó kutatója. Tudományos munkásságának érdekes színezetet ad, hogy egy időben a kelet-szlovák sajátosságokat előtérbe helyező Svojina egyesület titkári tisztségét is ellátta.⁴⁷²

Ahogy lelkész testvére, úgy Márkus Mihály is egyfajta vezető szerepet töltött be az áttelepült magyarországi szlovák közösség életében, az egyesület feloszlásáig a Magyarországról áttelepültek kassai egyesületének titkára volt. 1950-ben felvetette az újonnan berendezkedett szlovákok etnográfiai vizsgálatának szükségességét, amelyhez ugyan elvi támogatást kapott, de a munka nem készült el.⁴⁷³ Nemcsak egykori magyarországi szlovákként, hanem kutatóként is megőrizte nyíregyházi kötődéseit, a tírjákok néprajzi

⁴⁶⁸ Márkus, 1943.

⁴⁶⁹ Šutaj, 2018. 169–172. o.

⁴⁷⁰ ŠAvK Osobný fond Michal Markuš, škatula 16–19.

⁴⁷¹ Šutaj, 2018. 173. o.

⁴⁷² Uo. 177. o.

⁴⁷³ Uo. 178. o.

vizsgálata továbbra is részét képezte munkásságának. Kapcsolatot tartott fent a nyíregyházi múzeummal és a város tudományos életének szereplőivel.

8.5. A nyíregyházi szlovák közösség veszteségei

A lakosságcserében résztvevők nagycsaládi kapcsolatai felbomlottak, amivel nemcsak az egyén szociális tere változott meg, hanem alapvető gazdasági-termelési egységek szűntek meg és a Nyíregyházán maradók közül is sokaknak kellett új életet kezdeniük. A hivatalokhoz intézett különböző kérelmek és folyamodványok alapján néhány jellemző gond rajzolódik ki.

A konfliktusok legfőbb forrása az volt, ha a családnak nem kívánt valamennyi tagja kitelepülni. Az egyezmény értelmében a házastársak csak együtt költözhetek akkor is, ha a férj a jelentkezés idejében nem tartózkodott otthon. A hadifoglyokkal a vegyes bizottság is többször foglalkozott. Ha a Vöröskereszten keresztül fel tudták venni velük a kapcsolatot, akkor a táborból nyilatkozhattak, hogy kívánnak-e a lakosságcserében részt venni. A családfő döntése az egész családról szólt. Azonban nem mindenkit értek el, így előfordult, aki hazatérve szembesült a jelentkezés/elköltözés tényével. A hadifogságból szabadult férj otthon is dönthetett, hogy a család után költözik. Amennyiben nem ment, úgy földjének visszaszerzése újabb hosszadalmas hivatali eljárást jelenthetett.

A családfő nagykorú fia, veje számára nem volt kötelező a családfő döntése. Ugyanakkor mivel ők általában szüleikkel éltek, apjuk mellett gazdálkodtak, önálló vagyonuk nem volt. Ezért a szüleik elköltözése miatt nincstelenné válhattak, hiszen a család földjét kiutalták, apai örökségre jogot nem formálhattak. Jó néhány olyan esetről tudunk, amikor a fiúk hadifogságból hazatérve szereztek tudomást arról, hogy szüleik elmentek, és ennél fogva sem lakhatásuk, sem megélhetésük nem maradt. Ugyanekkora gondot jelentett, amikor a szülőknek gondját viselő gyermekek települtek át. Ha pedig a szülő már korábban gyermeke nevére íratta földjeit, akkor támasz és megélhetés nélkül maradt. A család egyesítés okán a lakosságcsere hivatalos lezárása, 1948. december 22-ét követően is egyedi engedély után biztosították a lehetőséget az egzisztenciálisan nehéz helyzetbe kerültek részére.

A kérelmek között tucatjával maradtak fent a hátramaradt családtagok panaszait taglaló levelek, amelyekből az azonnali anyagi veszteségek nyilvánvalóak. A szándékosan vagy véletlenül okozott kismizmizésnek egészen bonyolult és egyedi esetei is akadtak, mint annak a férfinak a példája, akit a háborúból már nem várt haza a felesége és elment egy másik férfival. Azután azok a gyermekek, akik özvegyen maradt mostohaanyja elköltözött, de édesapjuk földje a feleséget illette, és így ők örökség nélkül maradtak. A jogszabályok nem adtak lehetőséget az ilyenformán nincstelenné váltak tulajdonába való visszahelyezésére. A

kitelepülők számos esetben adósságot hagytak maguk után: közös gazdálkodást folytattak itt maradóval vagy más megállapodás állt fenn közöttük, ami érintette a hátrahagyott vagyont. Amennyiben ezekről nem volt írásos szerződés vagy a leltárban nem került feltüntetésre a teher, ezeknek sem lehetett eleget tenni.

A lakosságcsere a magyarországi szlovákok valamennyi tömbjének veszteséget jelentett, és fontos lépés volt a *tirpák* közösség asszimilációjában is. A látszólag (statisztikailag) már korábban elmagyarosodott, de még nyelvét használó, sajátos szokásai szerint élő népesség nemzetiségi jegyeinek elvesztése felgyorsult, amelyről a Magyarországi Szlovákok Szövetségének 1948 júliusában írt jelentése tesz tanúságot.⁴⁷⁴ Úgy tűnik, hogy a nemzeti öntudatú szlovákok elköltöztek a városból.

A metodista gyülekezet ugyan nem szűnt meg, de eljelentéktelenedett, a közösség új prédikátora magyarul beszélt. A nyíregyházi evangélikus egyház, ahol az első teljesen magyar nyelvű istentiszteletet 1913-ban tartották, 1948 nyarán már azon települések között szerepel a szövegben, ahol nem volt állandó szlovák nyelvű istentisztelet. Ez azonban nem igaz, mert a 9 órai (fő) istentisztelet még 1948 végén is tót nyelvű volt, általában 2-300 fő vett rajta részt.⁴⁷⁵ A szlovák pártnak voltak ugyan nyíregyházi tagjai, de jelentés szerint a lakosság leginkább a kommunista párthoz (szegényebbek) és a kiscgazdákhöz vagy a parasztpárthoz (nagygazdák) kötődött. Úgy tűnik, hogy a csehszlovák agitátorok riogatása hozzájárult a szlovák nyelvhasználat visszaszorulásához is: a párt szerint a vagyonosabbak félnek szlovákul beszélni, nehogy a svábok sorsára jussanak, a fiatalok pedig csak a magyart hajlandóak használni. A nyíregyháziak nemzetiség tudata is szakított a szlováksággal, a jelentésben kiemelik, hogy az itt élők magukat nem szlováknak, hanem *tirpáknak* vallják. Szlovák nyelven elvileg a púposhalmi iskolában folyt az oktatás, ahová 1948. október 1-jén még nem érkezett meg a tanító.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ SNA Fond AFSvM Inv. č. 57/5.

⁴⁷⁵ NYEL Presbiteri jegyzőkönyvek. 1948. október 9.

⁴⁷⁶ SNA Fond PoV Sekretariát. ČSPK 43. d. 93. fasc. 434/1948.

9. KITEKINTÉS ÉS ÖSSZEGZÉS

A kommunista hatalomátvétellel folytatódott a viszony enyhülése Csehszlovákia és Magyarország között, az ellentétek feloldását az érdeklőzójába került országok között a Szovjetunió is szorgalmazta. Az államközi tárgyalások immár a kommunista pártok között zajlottak. A lakosságcsere 1948. december 22-én befejezettnek nyilvánították. A két ország vezetői, Dobi István és Antonín Zapotocký miniszterelnökök Budapesten 1949. április 16-án barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írtak alá, 1949. július 25-én pedig a Csorba-tói egyezményben az egymással fennálló követeléseket kölcsönösen elengedték, amely azt jelentette, hogy az áttelepített felvidéki magyarok Csehszlovákiában maradt vagyona fejében a csehszlovák vezetés elengedte Magyarországnak a háborús jóvátétel hátramaradt részét.

A két ország közötti megbékélés előfeltétele volt a felvidéki magyarság sorsának rendezése, ezért a kommunista pártvezetésnek 1948-ban már foglalkoznia kellett a magyar kisebbség jogállásával. A csehszlovákiai magyarok kollektív bűnösségét kimondó kassai kormányprogramot a moszkvai csehszlovák kommunisták dolgozták ki, a megtorlást pedig kommunista politikusok irányították. A Nemzetgyűlés 1948. október 25-én a 245/1948. törvény alapján visszaadta a magyar nemzetiségű személyek állampolgárságát azok kivételével, akiket a lakosságcsere keretében kitelepítésre jelöltek, vagy még telepítésre vártak és azokat is kivette, akik súlyosan vétettek a Csehszlovák Köztársaság ellen. 1958-ban a fennmaradt kb. 20 ezer fő is visszakapta állampolgárságát. Az 1948. májusi választások még a magyarok részvétele nélkül zajlottak le, újra csak 1954-ben választhattak.

A Csehországba deportáltak zöme 1947–1948 folyamán visszatért, 1949 januárjától pedig szervezett transzportokkal szállították vissza a még visszamaradt lakosságot. 1948. március 19-én elkobozták a deportáltak birtokait, június végén pedig gyorsított eljárásokban elkobozták a lakóházaikat és földjeiket, ez Gaucsík István számításai szerint kb. 13–15 ezer hektár földvagyonot jelentett.⁴⁷⁷ A dél-szlovákiai magyarok hazatérése feszültséget jelentett, hiszen házaikat időközben szlovák bizalmiaknak utalták ki. 1949 őszén az ún. Dél-Akcióval a politikailag megbízhatatlan egyének deportálásával igyekeztek a kérdést megoldani, de az akciót Magyarország tiltakozására és a cseh hatóságok ellenállására leállították. A deportálás ellen szót emelő, Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett 1948-ban létrehozott ún. Magyar Bizottságot megszüntették. A normalizálódás folyamatában a magyar nyelvű oktatás is újraindult, de a nemzetiségi nyelven történő tanuláshoz való jogot csak az 1960-as

⁴⁷⁷ Gaucsík, 2013. 211–212. o.

alkotmány adta meg. Az 1948/1949-es tanévben újra engedélyezték magyar osztályok indítását, 1950-től magyar iskolák is működhettek, 1951-től a Comenius Egyetemen megkezdődhetett a pedagógusképzés. 1948. december 15-én pedig elindult az Új szó című napilap. 1949. március 5-én Lőrincz Gyula vezetésével megalakult a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete.

Az állampárt a későbbi évtizedekben igyekezett némileg elhatárolódni a csehszlovákiai magyarság teljes megsemmisítésére tett kísérleteitől. Előbb a felelősséget a „burzsoá nacionalista klikkjére” hárította, a magyarországi Rajk-per nyomán zajlott kirakatakció során 1951-ben Gustav Husákot és társait (köztük Daniel Okálit) letartóztatták és 1954-ben börtönbüntetésre ítélték, de a csoport tagjait lassan, legalább részlegesen a hatvanas évek elejéig rehabilitálták. 1963-ban Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága is elítélte a lakosságcsere módszereit, a deportálásokat és a reszlovakizációt, kimondta, hogy ezért nemcsak a burzsoá nacionalisták a felelősök.⁴⁷⁸ Ugyanakkor nem került sor a magyar politikai elítéltek rehabilitációjára, sem a jogfosztó törvények visszavonására, sem pedig a magyarok kártalanítására.

Nem ismerjük a lakosságcsere keretében ténylegesen áttelepítettek számát, a csehszlovák adatok csak körzetenként állnak rendelkezésünkre és a magyar hatóságok sem készítették el a pontos és végleges kimutatásokat. A lakosságcsere hozzájárult az érintett részek etnikai képének megváltoztatásához. A magukat szlovák anyanyelvűnek vallók száma pedig az 1941. évi 75 877 főről 1949-re 25 988 főre csökkent. Az 1950. évi népszámlálás Csehszlovákiában 200 ezerrel kevesebb magyart talált. Az 1949-es magyarországi népszámlálás szerint pedig 90 668 olyan személy élt az országban, akik 1938 előtt csehszlovákiai lakhellyel rendelkeztek.

23. táblázat

Az 1938 előtt csehszlovákiai lakhellyel bírók száma vármegyénként az 1949. évi népszámlálás szerint⁴⁷⁹

Vármegye	Fő		Fő
Abaúj-Torna	895	Komárom-Esztergom	5501
Bács-Bodrog	2781	Nógrád-Hont	3691
Baranya	9686	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	26 236
Békés	4402	Somogy	3814

⁴⁷⁸ Popély, 2014. 23. o.

⁴⁷⁹ Az 1949. évi népszámlálás. 9. kötet. 333. o.

Vármegye	Fő		
Bihar	108	Sopron	891
Borsod-Gömör	4442	Szabolcs	1595
Csanád	3000	Szatmár-Bereg	220
Csongrád	338	Tolna	7646
Fejér	2853	Vas	519
Győr-Moson	4474	Veszprém	3585
Hajdú	572	Zala	426
Heves	885	Zemplén	1477
Jász-Nagykun-Szolnok	631		

Összesen: 90 668 fő

A Szlovák Telepítési Hivatal pedig a déli területsáv elszlovákosítása érdekében egész magyar tömböket jelölt ki kitelepítésre: így kiemelten kezelte Pozsonyt és vidékét, a Csalóközt, Mátyusföldet, a Garam völgyét, az összes áttelepítésre kijelölt 90%-a ezen a vidéken élt, továbbá Közép-Szlovákiában a Fülek és Tornalja közötti vidéket, Keleten pedig a Bodrogló és Szepsi vidékét.⁴⁸⁰ A teljes magyar lakosság kitelepítésére nem volt lehetősége, ezért elsősorban olyan körülményeket akartak teremteni, amelyek megbontják a magyarlakta területek nyelvi egységét, összekötik a szlovák szigeteket. A szórványokat elkerülte a kitelepítés, ezeken a területeken a vezetés a természetes asszimilációval számolt.

Az 1945 utáni csehszlovák politika célja a magyar kisebbség totális felszámolása volt, ennek érdekében a politikai, gazdasági és kulturális elitet sújtották leginkább az intézkedések. A lakosságcserere kijelölt személyek között felülreprezentáltak voltak a nagyobb földvagyonnal rendelkező gazdálkodók, a kvótakérdés a lakosságcsere időszakában állandó viták forrása volt. A magyar népességen belüli számarányukhoz képest szintén hangsúlyosabban érintette a lakosságcsere a felvidéki magyar értelmiséget. Felekezeti megoszlás tekintetében a reformátusok voltak többségben, egyfelől a szlovákiai reformátusok magyar dominanciája, másfelől a felekezethez tartozók egykézéből adódó vagyonosabb helyzetének okán.

Visszaemlékezésekben gyakran visszatérő momentum, hogy az áttelepített magyarok bíztak a visszaköltözés lehetőségében, a helyzet átmenetiségében. A vegyes bizottság 66. számú véghatározata a lakosságcsere befejezéséről megnyitotta a lehetőséget a visszaköltözésre bizonyos feltételek mellett. Visszaköltözhetnek azok, akiknek a házastársuk

⁴⁸⁰ A lakosságcsere területi elveiről ld. Popély, 2007a.

hátra maradt, a szüleitől elszakított kiskorúak, azok, akik magukról gondoskodni nem tudnak, de azt a másik országban élő hozzátartozójuk vállalta, valamint azok, akik megélhetését másik országban élő felmenője „gazdasági vállalkozásában” biztosítani tudta. Nyíregyházán nem tudunk tömeges visszaköltözésről egyik irányba sem, levéltárban 1952-ig mindössze egy áttelepített felvidéki magyar visszaköltözési engedélye maradt fenn,⁴⁸¹ illetve személyes irathagyatékából ismerünk még egy (elutasított) átköltözési kérelmet.⁴⁸²

A magyarországi szlovákok öntudatos része elköltözött, felgyorsult a szlovákság asszimilációja. 1948. december 19-én a Magyarországi Szlovákok Szövetsége feloszlatta magát és beszüntette a Slobodát is. Új szlovák párt alakult, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége,⁴⁸³ amely *Náša Sloboda* címmel új lapot indított. Az új párt végérvényesen szakított a Front hagyományával, programjuk szerint a szlovák öntudat és kultúra ápolásán túl a Szövetség célja a két nép közötti barátság elősegítése és a szocializmus építése volt. Az új párt tevékenysége tulajdonképpen a kultúra területére szorítkozott.

A második világháború utáni csehszlovákiai *reemigráció*⁴⁸⁴ folyamatának átfogó vizsgálata még nem történt meg.⁴⁸⁵ Mint ahogyan azt a nyíregyházi metodisták példája is alátámasztja, az átköltözött szlovák közösségek egy része nem tagozódott be úgy a társadalomba, ahogyan azt várták, hanem tudatosan is megőrzött olyan elemeket, amelyek őt a körülvevő többségi társadalomtól megkülönböztetik. A témával foglalkozó kutatók szerint a különállóság részben annak is köszönhető, hogy az új hazában is kisebbségként érezhették magukat, mivel főleg magyar nyelvi környezetbe kerültek. Ján Botík viszont rámutatott arra, hogy azok esetében is megfigyelhető az elkülönülés, akik szlovák vagy cseh többségű vidékekre kerültek.⁴⁸⁶ Véleménye szerint a nagyobb *reemigráns* közösségek megmaradása a „kivándorló” származástudat és a közös múlt megtartó erejében keresendő, amelyet erősítettek a csoport tagjai közötti rokoni kapcsolatok, a magyarországi családtagokkal való kapcsolattartás és az, hogy az áttelepültek ugyanazon társadalmi réteghez tartoztak. Hosszú időn keresztül a kollektív identitás megtartását intézményesült keretek között egyedül az egyház támogatta, elsősorban az evangélikus és más protestáns felekezetek.⁴⁸⁷ 1990 után a

⁴⁸¹ MNL SZSZBML XXIII. 107/a. 8112-5/2/1951.

⁴⁸² JAM Tört. Dok. 99.2.25.

⁴⁸³ Szlovákul: *Demokratický zväz Slovákov v Maďarsku*

⁴⁸⁴ A Csehszlovákiába átköltöző külföldi szlovákokat a szlovák szakirodalom *repatriánsoknak* (*repatrianti*) vagy *reemigránsoknak* (*reemigranti*) nevezi. Magyarországon kívül még Jugoszláviából, Bulgáriából és Romániából is költöztek át szlovákok a második világháború után.

⁴⁸⁵ Botík, 2011. 74. o.

⁴⁸⁶ Uo. 75. o.

⁴⁸⁷ Uo. 80. o.

reemigráns öntudatot új étellel töltötték meg az összefogásukra létrejött társadalmi szervezetek, a család- és falutalálkozók, valamint az ismeretterjesztő előadások és kötetek.

Az alföldi szlovákság történetének vizsgálatakor a nyíregyházi tirpákok egyre inkább háttérbe szorulnak, valószínűleg annak köszönhetően, hogy a nemzetiségi élet mára úgy tűnik, hogy visszafordíthatatlanul eljelenétkelenedett. Így a lakosságcsere lokális vizsgálata sem történt meg, holott az áttelepültek számát tekintve a nyíregyházi körzetből települt ki a harmadik legnépesebb csoport.

A több mint 70 éve történtek megbontották a homogén bokortanyavilágot, törést okoztak a családokban. A „szlovákiai rokonokkal” való kapcsolattartás ugyanakkor nem szakadt meg, ez a gyerekek nyaraltatási akcióival gyakorlatilag 1946-tól biztosítva volt, az 1960-as évektől kezdve a termelészövetkezeteken keresztül intézményesített kapcsolat is alakult.⁴⁸⁸ Ez jól hatott a tanyabokrokban élő gyerekek szlovák nyelvtanítására és kétségkívül az identitás fennmaradásához is hozzá tudott járulni egy olyan időszakban, amikor a nemzetiség elveszítette társadalmi szerepét, illetve a közösség tagjai abban egyéni érvényesülésük akadályát látták.⁴⁸⁹ A tanyarendezés után a nyíregyházi tanyavilágból alakították meg Nagycserkesz és Nyírszőlős községeket, de a tanyák egy része Nyíregyháza külterületének része maradt.

Az 1960-as népszámlálás idején szlovák anyanyelvűek csak 25-en éltek a Nyíregyházi járásban, 514-en pedig olyanok, akik anyanyelvükön kívül szlovákul is beszéltek. A közös nyelv lassan eltűnt: a Lévára és környékére költöztek, akiket éppen az a vád érte, hogy nem rosszul beszélték a szlovák nyelvet, elhagyták a magyart, mára pedig a bokortanyákon élők közül is csak az idősek értenek szlovákul, de a mindennapi kommunikációban már ők sem használják. Ugyan a szlovák-tudat az 1960-as évektől lassan revitalizálódni kezdett, a közösségben már nincs szlovák nemzetiségi nyelvoktatás. Az 1990-es évek kapcsolatfelvételei sem hoztak megújulást, Nyíregyházának leginkább kulturális pillérekre épülő testvérvárosi kapcsolatai Eperjessel vannak. Nagycserkesz, a korábbi termelészövetkezeti hagyományra építve Alsó- és Felsőszecsével kötött testvér-települési szerződéseket, a nyíregyházi és a lévai evangélikus gyülekezetek pedig időről időre találkoznak. Mindezek az elmúlt évtizedekben változó intenzitással, de általában véve egyre gyengülve működtek.

⁴⁸⁸Kelet-Magyarország, 1995. december 2. (52. évf. 284. szám) 11. o.

⁴⁸⁹Uo.

24. táblázat

A Magyarországról Csehszlovákiába történő áttelepülésre jelentkezők és 1946-1948 folyamán áttelepültek száma körzetenként⁴⁹⁰

Körzet	Jelentkezők száma (MÁK és CSÁB kimutatás alapján) fő	Áttelepültek száma fő	Áttelepültek aránya
1. Békéscsaba	17 266/16 808	11 743	69,9 %
2. Tótkomlós	12 956/12 765	10 832	84,9 %
3. Nyíregyháza	6065/6036	4508	74,7 %
4. Budapest	9350/9446	4375	46,3 %
5. Szarvas	5691/5661	4229	74,7 %
6. Esztergom	1386/7863	3601	45,8 %
7. Bánhida	6502/6577	3521	53,5 %
8. Aszód	5283/5272	2630	49,9 %
9. Miskolc	6100/6037	2535	42,0 %
10. Gyöngyös	3308/3390	2405	70,9 %
11. Pilis	2980/2997	1901	63,4 %
12. Sátoraljaújhely	2470/2617	1844	70,5 %
13. Kiskőrös	2641/2667	1617	60,6 %
14. Felsőpetény	2212/2233	1340	60,0 %
15. Salgótarján	2181/2109	981	46,5 %
16. Balassagyarmat	1460/1453	783	53,9 %
17. Pécs	958/973	750	77,1 %
18. Forró	612/610	131	21,5 %
körzeten kívül	-	48	-
Összesen:	95 421/95 724	59 774⁴⁹¹	59,2 %

A csehszlovákiai magyarok tragédiájának története 1946–1948 folyamán nem tudott átmenni a köztudatba, az őszi deportálások hiába szerepeltek már a címlapokon. Az áttelepített magyaroknak pedig valamennyi helyen általános ellenszenvvel kellett szembesülniük. Az újonnan földhöz juttatottak féltek, hogy elvesztik vagyoniukat, kevesebb földet kaphatnak, a valóságban ugyanakkor a földosztásra rendelkezésre álló területeknek mindössze 3%-át fordították az áttelepült magyarok juttatására. Nyíregyházán pedig az elvben rendelkezésre álló kitelepültek után maradt földvagyon sem tudták felhasználni, mert a lakáskörülmények nem engedtek nagyobb számú beköltözőt.

⁴⁹⁰ Šaposová, 2010. 194. o. ill. Kugler, 1999. 81. o.

⁴⁹¹ Szabó Károly a szlovák kitelepülők számát némileg magasabbra, 60 257 személyben állapítja meg. ld. Kugler, 2000. 195. o. ill. Szabó, 1993. 110. o. A hivatalos MÁK adatok szerint 1947–1948(1949) folyamán 50 958 személy települt át.

A megélt kollektív trauma és a „kívülről érzettség” által meghatározott közösségi tudatot az itt élő egykori felvidéki magyarság meg tudta őrizni. A Nyíregyházára telepített csehszlovákiai magyarok így természetesen ma is mélyebb kapcsolatot ápolnak az egykori szülőföldjükéről kitelepítettekkel és az ott maradtakkal. A kilencvenes években pedig fontossá vált az emlékek összegyűjtése és saját történelmük láthatóvá tétele. A közösség tagjai közül többen megírták saját visszaemlékezéseiket, részt vettek országos oral history gyűjtésekben. A kényszertelepítések tényének helyi köztudatba épüléséhez nagymértékben hozzájárult Dr. Bosák Nándor Debrecen-nyíregyházi római katolikus megyéspüspök, akit családjával Taksonyfalváról telepítettek Kálmánházára. Maga is számos interjúban elmondta személyes élettörténetének ezt a részét, elnökletével egyesületet alapítottak (Felvidék 1947 Egyesület), amelyen keresztül intézményesített kapcsolatokat építettek ki egykori szlovákiai településeikkel, családtalálkozókon vesznek részt, sőt a legnépesebb áttelepített család, az andódi Czuczorok költő felmenőjük, Czuczor Gergely után Nyíregyházán a közelmúltban utcát neveztek el. Évente emléknapot szerveznek, emléktáblát állítottak a város főterén és a temetőben.

***

A dolgozat bevezetésében négy kérdést (problémát) fogalmaztam meg, amelyet különösen fontosnak tartottam bemutatni.

1. Hány felvidéki magyart sikerült letelepíteni a városban? Melyek azok a tényezők, amelyek a leginkább befolyásolták a letelepítést?

A Nyíregyházra telepítettek számadatára vonatkozó korábbi közlések egyértelműen túlzóak. Az adatsorokban vannak pontatlanságok és az országon belüli migráció tulajdonképpen követhetetlen. A levéltári források és az 1949. évi népszámlálás adatait alapul véve kb. másfél ezer volt azoknak a száma, akik 1945–1948 folyamán a szervezett csere keretében vagy menekültként Nyíregyházára érkeztek, szemben a korábbi helytörténeti munkákban említett 2,5–3 ezer fővel.

A nagyobb számú letelepítést elsősorban nem a rendelkezésre álló földek szűkössége akadályozta, mint általában az ország más részein, hanem a megfelelő lakások hiánya és a korlátozott megélhetési lehetőségek. Mivel üres telephelyek leginkább a várostól távol fekvő tanyabokrokban voltak, a felvidéki magyarok a távolság és a lakások alacsony minősége miatt mindent egybevetve sokkal rosszabb gazdasági és kulturális körülmények közé kerültek, ezért amíg arra lehetőség volt, sokan kérték átirányításukat az ország más részeibe. A város alapvetően mezőgazdasági jellege pedig nem tette lehetővé a felvidéki iparos és

kereskedőcsaládok megélhetését, így ők vagy kérték földművessé történő átminősítésüket vagy elköltöztek.

A letelepítéskor és juttatáskor a Csehszlovákiában hátrahagyott és hitelt érdemlően igazolt birtokvagyonot kellett figyelembe venni. Elsődlegesen az volt a cél, hogy minden család megélhetése biztosítva legyen, csak ez után lehetett a földosztásnál is alkalmazott 15 holdas juttatási korlát felett birtokba helyezni. A körzetbe telepítettek 20%-ának volt ennél nagyobb igazolt hátrahagyott birtoka, őket elsősorban a családok több gazdasági egységgé történő különválasztásával igyekeztek kártalanítani.

2/a. Minek volt köszönhető az, hogy a nyíregyházi erősen asszimilálódott szlovák közösségben 4508 fő kitelepült?

A nyíregyházi szlovákok 20. század elejére bekövetkezett asszimilációja nem öltött olyan mértéket, mint ahogyan az a statisztikák alapján tűnik. Az intézményes kereteket pótolni ugyan nem tudta, de a zárt bokortanya-világ és az anyanyelvi vallásgyakorlás biztosította a szlovák nyelv fennmaradását, ezzel együtt a közösség összetartozását és különállását a többségi (magyar) lakosságtól. A 20. század eleji szlovák prédikátorok disszimilációs hatást gyakoroltak azokra, akik hitük mélyebb megélése érdekében az ún. „ébredési” mozgalmakban keresték helyüket, hiszen saját nyelvükön szóltak hozzájuk. Az első világháború után a vallási mozgalom tagjai csatlakoztak a methodista egyházhoz. 1931-től Márkus József András vette át a gyülekezet vezetését, újra teret kapott a szlovák nyelv gyülekezeti alkalmakon, aki az agitáció fő motorja lett. A csehszlovák hatóságok helyi bizalmiakra támaszkodtak, akiket adott esetben, szolgálatukért cserébe, Csehszlovákiában magasabb karrierlehetőségek vártak.

2/b. Nyíregyháza példája alátámasztja-e azt az általános állítást, hogy a magyarországi szlovákok nagy hányada anyagi okokból vállalta az átköltözést, a csehszlovák propagandának a vagyonnal nem bíró, bizonytalan egzisztenciával rendelkező lakosságot sikerült mobilizálnia?

A legtöbb jelentkező a saját földdel nem rendelkező napszámosok közül került ki, ugyanakkor az öt hold feletti birtokosok aránya a kétszerese az országos átlagnak. Az első évben az egyoldalú transzportokkal távozók nem hagytak maguk után ingatlant, így Nyíregyháza esetében is igaz, hogy a csehszlovák agitáció a vagyontalankok körében is sikeres volt. A körzetből elköltözöttek után több mint négy és félezer hold maradt, az összes elköltözött magyarországi szlovák 31 ezer holdat hagyott hátra, vagyis a földtulajdont illetően a nyíregyházi szlovákoké valamivel vagyonosabb csoport volt. Ennek ellenére gazdasági

erejük elmaradt a Nyíregyházára telepített felvidéki magyarokétól. A Márkus testvérek példája pedig alátámasztja, hogy az egyéni élettörténet megismerése segíthet az agitáció sikerének okait tovább árnyalni.

3. Helyi szinten milyen konfliktusokat okozott a lakosságcsere?

A konfliktusok több viszonylatban is megjelentek:

- A város magyar közössége ellenszenvet tanúsított a csehszlovák bizottság és a jelentkezett szlovák lakosság iránt, amely az alacsonyabb és magasabb rangú köztisztviselők viselkedésében is tetten érhető.
- A családokon belül, a rokonságban is törést okozott a lakosságcsereben való részvétel. A hagyományos generációk közötti munkamegosztás alapján az idősekről gyermekeik gondoskodtak, a gyermekek pedig a családi gazdaságban felnőve megörökölték vagy még a szülő életében átvették a földeket. A csere miatt az itt maradt családtagok közül sokan kerültek egzisztenciálisan nehéz helyzetbe, a problémák széles körét tártam fel levéltári iratok alapján. Azok pedig, akik érzékenyebben viszonyultak a felvidéki magyarok kálváriájához, úgy gondolták, hogy elköltözött családtagjaik hozzájárultak a magyarok kifosztásához.
- Ugyanakkor a Nyíregyházára telepített felvidéki magyarok sem kaptak sokszor megértést és segítséget az élet újrakezdéséhez a helyiektől. Ennek oka, hogy a csehszlovákiai magyarok háború utáni tragédiája 1946–1948 folyamán nem tudott átmenni a magyarországi köztudatba, a lapok keveset foglalkoztak vele. Így a viszonyulást alapvetően a „kenyéririgység” határozta meg. A kívülről érkezett, vagyis az, hogy a szlovákul beszélő, evangélikus zárt tanyai közösségekbe református vagy római katolikus vallású felvidéki magyarokat telepítettek, politikai és gazdasági helyzetétől függetlenül is konfliktusforrást rejtett magában. Mindez azonban nem volt kizárólag nyíregyházi jelenség, az ország más részein is előfordult.

4. Sikerült-e a lakosságcsereben résztvevő csoportoknak beilleszkedniük az új lakóhelyen? Ápolták-e kapcsolataikat a szülőfölddel, megőrizték-e identitásukat?

Bár az egyik oldalon önként vállalt áttelepülés, a másikon kényszertelepítés zajlott 1946–1948 folyamán, mégis voltak olyan problémák, amelyekkel mindkét csoportnak szembesülnie kellett, mint a késedelmes vonatút, akadályok az kiutalt ingatlanok birtokbavételénél, a hazaitól eltérő kulturális környezet vagy a helyi lakosság idegenkedése. Az országváltás okozta megpróbáltatást mindkét oldalon az 1950-es években más nehézségek

szorították háttérbe, így a Lévára települt nyíregyháziak egyháza illegalitásba, majd beolvadásra kényszerült, a juttatásokat pedig mindkét országban hamarosan a kollektivizálási propaganda vette célkeresztbe.

A Nyíregyházáról elköltözött szlovákok és az itthon maradtak között nem szakadt meg a kapcsolat, az egyéni rokonlátogatások, a gyermekek nyaraltatási akciói és a termelőségvetkezetek munkakapcsolatai pedig formálisan is egy ideig biztosították annak fennmaradását. Ezzel szemben a Magyarországra telepített felvidékiek csak családon belül vagy az egykori falubeliek legszűkebb körében tudták felidézni közös emlékeiket, élhették meg összetartozásukat. A kitelepített falvak lakossága az országon belül csak informálisan találkozhatott, és amikor a kilencvenes években lehetővé vált, az egyes községekből, az Andódról, Taksonyfalváról és Diószegről nagyobb számban Nyíregyházára telepített felvidéki magyarok újraépítették a kapcsolatot szülőföldjükkel, számos eszközzel tették saját történelmüket láthatóvá, erősítették meg közösségi identitásukat. A nyíregyházi szlovákok esetében viszont annak az idősebb generációnak az eltávozásával, akik első- vagy másodfokú rokonságban álltak egymással, közös élményekkel rendelkeztek, esetleg a lakosságcsere átélői voltak, a hajdani közösség két csoportjának összetartozás-tudata is eltűnt.

Bár a háború utáni hadifoglyok, politikai elítéltek, vagyonuktól megfosztottak kárpótlását 1991 óta több törvényben is igyekeztek orvosolni és részlegesen kárpótlást nyújtani, a felvidékiek kárpótlása sem Szlovákiában, sem Magyarországon nem történt meg.

Kutatásom célja volt, hogy a lakosságcsere nyíregyházi vonatkozásait a rendelkezésemre álló források legszélesebb köre alapján bemutassam. A 20. század közepének forrásbősége, a keletkezett iratok sokfélesége, és mint ahogyan arra rámutattam, sokszor megbízhatatlansága, lehetetlen feladattá teszi az egyén számára a teljes körű feltárást. A témát két fő szempontból igyekeztem bemutatni: egyfelől a költözésben részt vevő szlovák és magyar csoportok elemzésével, másrészt fontosnak tartottam vizsgálni, hogy a lakosságcsere mit jelent Nyíregyháza történetében, hogyan járult hozzá a szlovák jelleg elvesztéséhez. A helyi vonatkozásokon túl igyekeztem olyan eredményeket elérni, amelyek segítik a történelmi esemény tágabb összefüggéseinek vizsgálatát és hasznosak lehetnek a köztörténettel foglalkozó kutatók számára is. Mindazonáltal a munkával mindenekelőtt a Nyíregyházára telepített felvidékiek leszármazottainak és a szlovák közösség saját történelmének megismeréséhez szeretnék hozzájárulni.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

MNL SZSZBML: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

- IV. 401. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék főispánjának iratai, 1874–1949
- IV. 411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék alispánjának iratai, 1870–1950
- V. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iratai, 1872–1950
- V. 81. Nyíregyháza Rendezett Tanácsú Város (1929-től Megyei Város) Számvevőségének iratai, 1922–1949
- XVII. 555. Nyíregyházi Községi Földigénylő Bizottságok iratai, 1945–1948
- XXIII. 107. Nyíregyházi Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága Igazgatási Osztályának iratai, 1950-1969
- XXIV. 1. Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 2. sz. (nyíregyházi) Kirendeltségének iratai, 1946–1947 [1948]
- XXIV. 201. Szabolcs Vármegyei Földhivatal iratai, 1945-1950

MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- XIX-A-1-j. Miniszterelnökség. Általános iratok, 1944–1949
- XIX-A-13. Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság Magyar Tagozata, 1946–1949
- XIX-A-14. Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság Magyar Tagozata Mellett Működő Kormány megbízott, 1946–1947
- XIX-A-15. Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság, 1946–1949
- XIX-J-1-j. Külügyminisztérium. TÜK. Csehszlovákia, 1945–1964
- XIX-K-11-e. Országos Földhivatal. Telepítési Főosztály (Országos Telepítési Hivatal), 1945–1948

MNL HBML: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

- VII.2. Debreceni Királyi Ítéltábla (1946-tól Debreceni ítéltábla, 1949-től Debreceni Felsőbíróság) iratai, 1891-1950

NyEL: Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet Levéltára

- E/6. A nyíregyházi ág. hitv. ev. egyház egyháztanácsi és képviselőtestületi jegyzőkönyvei

- K/1–5 Joób Olivér lelkész szolgálati naplói
- L/4. A Tiszai Evangélikus Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyvei

SNA: Slovenský národný archív

- Fond AFSvM – Antifašistický front Slovanov v Maďarsku, 1945–1948 (hozzáférhető, 3,37 ifm)
- Fond ČPK – Československá presídľovacia komisia v Maďarsku, 1945–1950 (nem hozzáférhető, 146 ifm)
- Fond PoF – Povereníctvo financií, 1944–1960 (hozzáférhető, n.a.)
- Fond PoV – Povereníctvo vnútra, (1930)1944–1960 (hozzáférhető, 962,3 ifm)

ŠAvK: Štátny archív v Košiciach

- Osobný fond Michal Markuš, (1767) 1925–2004 (hozzáférhető, 5,7 ifm)

JAM Tört. Dok.: Jósa András Múzeum Történeti Dokumentumtár

Napi- és hetilapok

Kelet-Magyarország (Nyíregyháza, 1956–)

Nyírségi Magyar Nép (Nyíregyháza, 1945–1949)

Národna obroda (Pozsony, 1945–1948)

Nyírség (Nyíregyháza, 1946–1948)

Pesti Napló (Budapest, 1850–1939)

Sloboda (Budapest, 1945–1949)

Az Újság (Budapest, 1903–1944)

Statisztikák, adattárak, törvénytárak, névtárak, kézikönyvek

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1–6. kötetek. Magyar Kir.

Központi Statisztikai Hivatal: Budapest: 1912–1920.

Az 1920. évi népszámlálás. 1. rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal: Budapest, 1923.

Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal: Budapest, 1932.

Az 1941. évi népszámlálás. 1–5. kötet. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat és Magyar Országos Levéltár, 1975–1982.

Az 1949. évi népszámlálás. 1–12. kötetek. Statisztikai Hivatal: Budapest 1950–1952.

Az 1960. évi népszámlálás. 3.r. Szabolcs-Szatmár megye személyi és családi adatai. .
 Statisztikai Hivatal: Budapest 1962.

Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Törvényhatóságok és
 községek (városok) szerint. [Szerk.: Szöllősy Zoltán]. Magyar statisztikai közlemények.
 Új sorozat, 105. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal: Budapest 1938.

A Magyarhoni Ágost. Hitv. Evangélikus Egyház egyetemes névtára. Kiadja Székács József.
 Pest 1848.

Magyar Közlöny, 1946–1948

Magyarországi Rendeleték Tára, 1867–1945

A magyar állam szervei, 1944–1950. 1–2. köt. [Szerk. Vörös Károly.] Közgazdasági és Jogi
 Könyvkiadó: Budapest 1985.

Biografický lexikón Slovenska. Slovenská národná knižnica: Bratislava 2002–

Forráskiadványok

Az 1946. évi csehszlovák különbizottság magyar összekötőinek közös jelentése. Kelt
 Budapesten 1946. július 30. In: Hatvan éve történt: a csehszlovák–magyar
 lakosságcsere. A Barátság melléklete. MTA Kisebbségkutató Intézete: Budapest 2007.
 7–12. o.

A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1947. április 25. napján Budapesten tartott
 1944–1946. évi egyesített rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest 1947.

Bencsik Péter (szerk.): Csehszlovákia története dokumentumokban. Napvilág: Budapest 2016.

Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): Emlékezetül. A málenkij robotra elhurcolt
 beregiek, szabolcsiak és szatmáriak névsora. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-
 Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai II. Közlemények 48. Magyar Nemzeti
 Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára: Nyíregyháza 2017.

Molnár Imre–Tóth László (szerk.): „Mint fészkeből kizavart madár...” A hontalanság éveinek
 irodalma Csehszlovákiában 1945–1949. Versek naplók, vallomások, levelek.
 Széphalom Könyvműhely: Budapest 1990.

Popély Árpád – ŠtefanŠutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés
 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok. Attraktor: Máriabesnyő –
 Gödöllő 2007.

Popély Árpád (szerk.): Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I.
 FontesHistoriae Hungarorum, 4. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja 2008.

- Szarka László (szerk.): A szlovákiai magyarok kényszertelepítésének emlékezete 1945–1948. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság: Komárom 2003. (Hivatkozásokban: Szarka, 2003.)
- Szarka László (szerk.): Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság: Komárom 2005. (Hivatkozásokban: Szarka, 2005.)
- Szűcs László (szerk.): Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2.–szeptember 19. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 36. Budapest 2000.
- Szűcs László (szerk.): Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31. A–B kötet. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 46. Budapest 2008.
- Tóth László – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): Gondolatok a tehervagonban, avagy védőbeszéd a csehszlovákiai magyarok perében. Kalligram: Pozsony 1994.
- Tóth László (szerk.): Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez. 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb iratok. Kalligram: Pozsony 2014.
- G. Vass István: Ravasz Károly beszámolója a Csehországba deportált felvidéki magyarok helyzetéről (1947. január 30. – február 2.). In: Kisebbségkutatás, 16. évf. (2007). 3. sz. 431–440.

Monográfiák

- Angyal Béla: Gúta 1945–1949. LiliuAurum: Dunaszerdahely 2007.
- Bácskainé Pristyák Erika: Életképes bokortanyák. A nyíregyházi bokortanyák differenciálódása az elmúlt évtizedekben. Nyíregyházi Főiskola: Nyíregyháza 2014.
- Bagyinszky Marianna: Gútai magyarok Medgyesegyházán. Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar 2015.
- Beluszky Pál: Nyíregyháza vonzaskörzete. A város–falu közötti kapcsolatok jellege és mennyiségi jellemzői Szabolcs-Szatmár megyében. Földrajzi tanulmányok 13. Akadémiai Kiadó: Budapest 1974.
- Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai 15. Szabolcs vármegye. Budapest 1900.

- Bosák Nándor: Törd meg az éhezőknek kenyeredet. Szent István Társulat: Budapest 2009.
- Botík, Ján: Dolnozemskí slováci. Tri storočia vyst'ahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Vydavateľstvo Ivan Krasko: Nadlak 2011.
- Botlik József: Eduard Beneš and Podkarpatská Rus. Hungarians, Rusins and Czechs in Subcarpathia. 1919–1938/1938. Corvinus Publishing 2008.
- Czuczur József: Czuczorok határon innen és túl... avagy Találkozók és kitelepítések. Felvidék 1947 Egyesület: Nyíregyháza 2007.
- Fazekas Árpád: Szlovákok közül – tirpákok közé. A csehszlovákiai magyarok kálváriája, 1945–1948. Felvidék 1947 Egyesület: Nyíregyháza 2001.
- Gaál Ibolya: A szegényügy- és felnőttvédelmi szociálpolitika története Szabolcs-Szatmár megyében 1867–1989. I–II. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok, 5–6. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár: Nyíregyháza 1997.
- Gaál Ibolya: Négy évtized szociálpolitika története életrajzok, pályaképek tükrében Szabolcs-Szatmár megyében 1938–1983. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok, 7. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár: Nyíregyháza 1999.
- Gállné Jakó Mariann – Hőgye István: A magyar–szlovák lakosságcsere és előzményei 1945–1947. ActaArchivistica 2. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár: Miskolc 1995.
- Gaucsik István: Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948. Kalligram: Pozsony 2013.
- Geduly Henrik: Nyíregyháza az ezredik évben. Nyíregyháza 1896.
- Gulyás László: Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor: Máriabesnyő – Gödöllő 2008.
- Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Teleki László Alapítvány: Budapest 1993.
- Janics Kálmán: A hontalanság éve. Hunnia: Budapest 1989.
- Joób Olivér, ifj.: Tenger harcon át. Joób Olivér élete 1910–1969. Ordass Lajos Baráti Kör: Budapest 2010.
- Khaled A. László: A magyarországi metodizmus története 1920 és 1948 között. Egy vallási alternatíva esélyei Trianontól a fordulat évéig. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola Újkortörténeti Program: Pécs 2011.

<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/khaledalaszlophd.pdf>

(Utolsó elérés: 2019. 05. 11)

- Konczné Nagy Zsuzsanna: Szabolcs–Szatmár megye mezőgazdasága 1945–1961. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 9. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár: Nyíregyháza 2001.
- Kováč, Dušan: Szlovákia története. Kalligram: Pozsony 2001.
- Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall: Budapest 2012.
- Kugler József: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris: Budapest, 2000.
- László Péter: Fehérlaposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez. Bonyhád 2003.
- Molnár Imre: Eszterházy János élete és mártírhalála. Méry Ratio: Somorja 2010.
- Márkus József András: Isten műve napjainkban. A nyíregyházai methodista gyülekezet 25 éves jubileumának emlékére. Nyíregyháza 1935.
- Márkus Mihály: Bokortanyák népe. Tanya, falu, mezőváros III. Budapest 1943.
- Popély Árpád: Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja 2014.
- Popély Gyula: Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. Regio: Budapest 1991.
- Simon Attila: Telepések és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Nostra tempora 15. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja 2009.
- Simon Attila: Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei. Jaffa: Budapest 2014.
- Šutaj, Štefan: Nútene presídlenie Maďarov do Čiech. Universum: Prešov 2005.
- Šutaj, Štefan: Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom. Universum: Prešov 2014.
- Szarka László: A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában. Kalligram: Pozsony 2016.
- Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat a 20. század első felében. L'Harmattan Kiadó: Budapest 2008.
- Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről. Kalligram: Pozsony 2007. (Hivatkozásokban: Vadkerty, 2007.)
- Zvara, Juraj: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Csehszlovákiában. Bratislava 1965.

Tanulmányok

- L. Balogh Béni: A csehszlovák–magyar lakosságcsere Komárom-Esztergom vármegyében. In: „Vonatok északnak és délnek”. A második világháborút követő csehszlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. [Szerk.: Szederjesi Cecília]. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 57. Nógrád Megyei Levéltár: Salgótarján, 2007. 139–157. o.
- Balogh István: A Nyírség tanyái. In: Balogh István válogatott írásai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza múltjáról. [Szerk.: Henszel Ágota]. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok, 14. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár: Nyíregyháza 2007. 265–274. o.
- Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény. Történelmi Szemle 22. évf. (1979). 1. szám. 59–87. o.
- Bánszki Hajnalka: Nagy Sámuel és Leffler Sámuel, Nyíregyháza történetének korai krónikásai. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 19. [Szerk.: Galambos, Sándor, Kujbusné Mecsei Éva] Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára: Nyíregyháza 2011. 253–264.
- Bánszki Hajnalka: A csehszlovák–magyar lakosságcsere előkészítése Nyíregyházán. In: Falak és választóvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete által 2012. november 29–30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai. [Szerk.: Buhály Attila, Reszler Gábor, Szoboszlai György, Óbis Hajnalka] Nyíregyházi Főiskola: Nyíregyháza 2014. 241–253. o.
- Bánszki Hajnalka: A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében Nyíregyházára telepített felvidéki magyarok elhelyezésének nehézségei. Forrásközlés. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 21. [Szerk.: Galambos, Sándor, Kujbusné Mecsei Éva] Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára: Nyíregyháza 2019. 209–222.
- Bukovszky László: A nyíregyházi tirpákság áttelepülésének levéltári forrásai Szlovákiában. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 12. [Szerk.: Nagy Ferenc]. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár: Nyíregyháza 1997. 367–382. o.
- Bukovszky László: A nyíregyházi tirpákság áttelepülésére vonatkozó adatok a Sloboda című lapban. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 12. [Szerk.: Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva, Jánosik Zoltán]. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár: Nyíregyháza 1999. 85–97. o.

- Bukovszky László: A magyar–szlovák lakosságcsere párhuzamai a Galántai járás és Nyíregyháza között. In: Levéltár és helytörténet. [Szerk.: Csombor Erzsébet, Tóth Krisztina] KEMÖL: Esztergom 2005. 329–344. o.
- Falt'anová, Ľubica: K spolkovému životu v meste. Slovenský národopis 2000. 3-4. sz. 261–276. o.
- Fehér Csaba: Adalékok a dr. Wagner Ferenc által vezetett pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal 1946 és 1948 közötti működéséhez. In: „Vonatok északnak és délnek”. A második világháborút követő csehszlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 57. [Szerk.: Szederjesi Cecília]. Nógrád Megyei Levéltár: Salgótarján 2007. 113–130. o.
- Föglein Gizella: Nemzetiségi oktatás Magyarországon a koalíciós években (1945–1948). Új Pedagógiai Szemle, 54. évf. (2004). 4–5. szám. 156–165. o.
- Földesi Margit: Kitelepítés, lakosságcsere és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság. In: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. [Szerk.: Szarka László, Molnár Imre] MTA Kisebbségkutató Intézet - Kecskés László Társaság: Komárom 2007. 127–132. o.
- Grežďová, Helena: Činnosť československej presídlovacej komisie v Budapešti. In: Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. [Szerk.: Zlatica Šáposová, Štefan Šutaj]. Univerzum: Prešov 2010. 163–179.
- Gyivicsán Anna: A szlovák kultúra változása városi környezetben. Nyíregyháza. Regio–Kisebbségtudományi Szemle, 2. évf. (1991). 1. szám. 35–56. o.
- Henzsel Ágota: A nyíregyházi bokortanyák 1850. évi összeírása. In: Szabolcs–Szatmár megyei helytörténetírás. Szabolcs–Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek, 5–6. [Szerk.: Gyarmathy Zsigmond]. Nyíregyháza 1985. 277–308.o.
- Kacerová, Barbara: Československo–maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva v rokoch 1946–1949. In: „Mať volá“? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946–1948. Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie VÚSM Výmena obyvateľstva medz iČeskoslovenskom a Maďarskom v rokoch 1946–1948 a jej následky na ľudskéo sudy Békešká Čaba 16–17. novembra 2017. [Szerk.: Mária Žiláková, József Demmel] Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete: Békéscsaba 2018. 99–123. o.
- Kedves Júlia: Nemzetiség és nyelvhasználat a nyíregyházi evangélikus népiskolákban. In: Vörös Postakocsi, 5 évf. (2011) 1. sz. 33–45. o.

- Khaled A. László: A metodizmus magyarországi megjelenésének vallástörténeti kontextusa. In: *Theologiai Szemle*, 49. új évf. (2006) 2. szám. 90–98. o.
- Kiss István–Káposztás István: A szocialista korszak közigazgatás-történetéhez. Lexikális jellegű cikkek. In: *Levéltári Szemle*, 18. évf. (1968) 2. szám. 386–416. o.
- Kovács Alajos: Nyíregyháza város népességének fejlődése. In: *Statisztikai Szemle*, 2. évf. (1924) 9–10. szám. 353–363. o.
- Kovácsová, Anna: Regionálna problematika vysídlenia do Československa. Príčiny a priebeh presídľovania Slovákov z Komárňansko-ostrihomskej župy. In: „Mat’ volá“? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946–1948. Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie VÚSM Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946–1948 a jej následky na ľudské osudy Békešská Čaba 16–17. novembra 2017. [Szerk.: Mária Žiláková, József Demmel] Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete: Békéscsaba 2018. 249–275. o.
- Kmet', Miroslav: Prejavy duchovnej a sociálnej kultúry dolnozemsých slovákov vo svetle súdobej tlače v medzivojnovom období. In: *Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Zborník z medzi národnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu*. [Szerk.: Anna Kováčová, Alžbeta Uhrinová]. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete: Békéscsaba 2015. 176–184. o.
- Kugler József: Menni vagy maradni? A kitelepülésre jelentkezett magyarországi szlovákok területi megoszlása, társadalmi összetétele. *Limes*, 11. évf.(1999). 1. szám. 73–85. o.
- Kujbusné Mecsei Éva: Nyíregyháza az újjátelepítés időszakában. In: *Nyíregyháza története I. A 13. századtól a román megszállásig*. [Szerk.: Németh Péter]. Nyíregyháza, 2010. 123–254. o.
- Kujbusné Mecsei Éva: Valós és virtuális falak a 18–19. századi Nyíregyházán. In: *Falak és választóvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete által 2012. november 29–30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai*. [Szerk.: Buhály Attila, Reszler Gábor, Szoboszlay György, Óbis Hajnalka] Nyíregyházi Főiskola: Nyíregyháza 2014. 145–156. o.
- Lázár György: Irányzatok és törekvések a magyarországi szlovákság körében, 1945–1948. *Történelmi Szemle*, 28. évf. (1985). 3. sz. 516–530. o.
- Leffler Sámuel: Nyíregyháza története. In: *Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. 15. Szabolcs vármegye*. Budapest, 1900. 86–131. o.

- Margócsy József: Nyíregyháza nemzet- ill. országgyűlési képviselői 1848–1944 között. In: XI. Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv [Szerk.: Nagy Ferenc]. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár: Nyíregyháza 1995. 207–229. o.
- Molnár Imre: A Sloboda című magyarországi szlovák lap 1945–1947. In: Magyarságkutatás. A magyarságkutató csoport évkönyve 1987. Budapest, 1987. 145–161. o.
- Molnár Imre: "... Tartózkodása államérdekből nem kívánatos." Beszélgetés Szabó Károllyal, a pozsonyi magyar meghatalmazott volt helyettesével a lakosságcsereéről. *Aetas*, 5. évf. (1990). 1–2. sz. 82–105. o.
- Molnár Imre – Szarka László: A lakosságcsere története és emlékezete. In: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. [Szerk.: Szarka László, Molnár Imre] MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság: Komárom 2007. 19–30. o.
- Momko, Miloš: Antifašistický front Slovanov v Maďarsku. Fórum társadalomtudományi szemle, 11. évf. (2009). 5. sz. 79–94. o.
- Nádasdi József – Szászi Ferenc: A csehszlovák–magyar lakosságcsere során Szabolcs megyéből kitelepülők etnikai, demográfiai és társadalmi adatai. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 32. évf. (1997). 2. sz. 173–188. o.
- Németh Zoltán: A Mátyusföldről Nyíregyházára – kitérővel. Hogyan értem 40 éve Nyíregyházára? Szabolcs-szatmári szemle, 22. évf. (1987). 3. sz. 357–367. o.
- Németh Zoltán: A „tírpák” szó etimológiája. In: Nyíregyházi szlovák ("tírpák") nyelvjárási és néprajzi emlékek IV. [Szerk.: Németh Péter]. Jósa András Múzeum Kiadványai, 27. Nyíregyháza 1988. 7–40. o.
- Németh Zoltán: A csehszlovák–magyar lakosságcsere Nyíregyházán 45 év távlatából. Szabolcs-szatmári Szemle, 27. évf. (1992). 4. sz. 511–518. o.
- Orosz Gábor: A nyíregyházi tanítóképző szervezésének és indulásának története. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. [Szerk.: Gyarmathy Zsigmond] Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek, 5–6. Nyíregyháza 1985. 158–236. o.
- Páll István: Az Észak-Tiszántúl szlovák lakossága a 18. század elejétől az első világháború végéig. In: Nyíregyházi szlovák „tírpák” nyelvjárási és néprajzi emlékek II. [Szerk.: Erdész Sándor]. Jósa András Múzeum Kiadványai 19. Nyíregyháza 1981. 3–24. o.
- Polónyová, Soňa: Mať volá! Československá propaganda na presídlenie Slovákov z Maďarska späť do „vlasti”. In: „Mať volá“? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946–1948. Štúdie z medzinárodnej vedeckej

- konferencie VÚSM Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946–1948 a jej následky na ľudské osudy Békešská Čaba 16–17. novembra 2017. [Szerk.: Mária Žiláková, József Demmel] Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete: Békéscsaba 2018. 165–189. o.
- Popély Árpád: A lakosságcsere területi szempontjai és etnikai következmény. In: „Vonatok északnak és délnek”. A második világháborút követő csehszlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 57. [Szerk.: Szederjesi Cecília]. Nógrád Megyei Levéltár: Salgótarján, 2007. 66–93. o. (Hivatkozásban: Popély, 2007a.)
- Popély Árpád: A szlovákiai magyarság csehországi deportálása. In: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. [Szerk.: Szarka László, Molnár Imre]. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság: Komárom 2007. 48–70. o.
- Šáposová, Zlatica: Sťažnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. [Szerk.: Zlatica Šáposová, Štefán Šutaj]. Univerzum: Prešov 2010. 191–201. o.
- Šáposová, Zlatica: Presídlenie Slovákov z Maďarska do Československa (propagačná činnosť Československej presídľovacej komisie a sťažnosti slovenských presídlencov počas výmeny obyvateľstva) In: Človek a spoločnosť [Individual and Society], roč. 22. (2019). Supplement. 75–91. o.
- Simándi Irén: Mielőtt a vonatok elindultak... A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság dokumentumai a Magyar Rádióban. Múltunk 2019/3. Online melléklet http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2020/03/simandii_19_3.pdf (Utolsó elérés: 2020.12.02.)
- Šutaj, Štefan: Michal Markuš – životné osudy a stratégie vedca v druhej polovici 20. storočia. In: Cassovia Docta. Osobnosti vedy a školstva. [Szerk.: Peter Fedorčák, Patrícia Fogelová] Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta: Košice 2018. 168–190. o.
- Šutaj, Štefan – Kacerová, Barbara: Poznámky k problematike vojnových zajatcov v súvislosti s výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: Odvlečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944–1945. Cena víťazstva. [Szerk.: Martin Pekár, Simon Attila, Zuzana

- Tokárová]. Fórum inštitút pre výskum menšín – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach: Šamorín – Košice 2017. 79–96. o.
- Simkó Gyula: A nyíregyházi tanyák keletkezése, fejlődése, települési és néprajzi viszonyai. In: Nyíregyháza az örökválság századik évében. [Szerk.: Szohor Pál]. Nyíregyháza, 1924. 131–149. o.
- Skultéty Csaba: Iratok a pozsonyi magyar Megbízotti Hivatal és Áttelepítési Kirendeltség tevékenységéről. Kisebbségkutatás, 16. évf. (2007). 3. sz. 441–448. o.
- Szabó Károly – É. Szöke István: Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetéhez. Valóság, 25. évf. (1982). 10. sz. 90–94. o.
- Szabó Károly: A magyar–csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban. In: Új Mindenes Gyűjtemény, 10. [Összeáll.: Veres Géza] Pozsony: Madách 1993, 95–112. o.
- Szabó Károly: A csehszlovák–magyar lakosságcsere gazdasági vonatkozásai. In: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. [Szerk.: Szarka László, Molnár Imre] MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság: Komárom 2007. 92–100. o.
- Szarka László: A csehszlovák–magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945–1948 között. In: Kisebbségkutatás 16. évf. (2007). 3. sz. 415–430. o. (Hivatkozásokban: Szarka, 2007.)
- Szarka László: A magyar kisebbség helye a tiszta szláv nemzetállam csehszlovák terveiben és politikájában. In: Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. [Szerk.: Popély Árpád, Šutaj, Štefan, Szarka László]. Attraktor: Máriabesnyő – Gödöllő 2007. 7-34. o. Hivatkozásokban: Szarka, 2007a.)
- Szigeti Jenő: A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a protestáns egyházak. Theologiai Szemle, 19. új évf. (1976). 3–4. sz. 71–77. o.
- Szudová, Kristína Estera: Motivácia dolnozemských Slovákov na presídlenie a vplyv tejto migrácie na vývoj počtu obyvateľstva s osobitným pohľadom na Slovenský Komláš. In: „Mať volá“? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946–1948. Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie VÚSM Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948 a jej následky na ľudské osudy Békešská Čaba 16–17. novembra 2017. [Szerk.: Mária Žiláková, József Demmel] Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete: Békéscsaba 2018. 207–234. o.
- Takács Tibor: Evangélikus–katolikus felekezeti konfliktusok Nyíregyházán a második világháború előtt. Vörös Postakocsi, 3. évf. (2009). 1. sz. 58–66. o.

- Tóth Ágnes: Kitelepítések, egyházak, identitás – Az evangélikus egyház törekvései nem magyar anyanyelvű hívei védelmében 1945–1948. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás. [Szerk.: Balogh Margit] Budapest, 2008. 73–87. o.
<https://www.evangelikus.hu/node/9800?language=de> (Utolsó elérés: 2019. 01. 27.)
- Trócsányi László, id.: Visszaemlékezések a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény végrehajtására. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica, 49. (1996.) 669–674. o.
- Ungváry Krisztián: A potsdami határozatok legendái a történetírásban. In: Magyarok 1945-ben. [Szerk.: Rainer M. János]. Évkönyv XXI. Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány: Budapest 2015. 248–302. o.
- Vadkerty Katalin: A belső telepítés Szlovákiában (1945–1949) In: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. [Szerk.: Szarka László, Molnár Imre] MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság: Komárom 2007. 42–47. o. (Hivatkozásban: Vadkerty, 2007a.)
- Vida István – Zseliczky Béla: Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovákszerződés Kárpátaljáról. In: Külügyi Szemle 3. évf. (2004). 1-2. sz. 232–261. o.
- Vnuk, František: Prvék roky slovenskej diplomácie (marec 1939 – február 1940). In.: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974). [Szerk.: Štefán Baranovič]. Martin. Matica slovenská, 1998. 20–30. o.

A dolgozatban előforduló helynevek szlovák és magyar megfelelője

Magyar	Szlovák
Alsómihályi	Michaľany
Alsószeli	Dolné Saliby
Alsószecse	Dolná Seč
Andód	Andovce
Battyán	Boťany
Bere Deregnyő	Drahňov
Bori	Bory
Borsi	Borša
Diószeg	Sládkovičovo(1948-ig Diosek)
Dunaradvány - Zsitvatő	Radvaň nad Dunajom
Dubrava (1890 után Felsőbesenyő)	Hronská Dúbrava
Fábianka (Losonc)	Fabianka
Felsőszecse	Horná Seče
Fülekklecsény (ma: Fülekkovácsi része)	Fiľakovské Kl'ačany
Garamlök	Lok
Gömörpanyit	Gemerská Panica
Hernádmező	?
Ímely	Imeľ
Izsa	Iža
Jenke	Jenkovce
Kálna (1960-ig Kis- és Nagykálna)	Kalna nad Hronom
Kassa	Košice
Kiskoszmály	Malé Kozmálovce
Kismácséd	Malá Mača
Kisóvár	Ovárky, Starý Hrádok
Leléd	Lel'a
Lelesz	Leles
Léva	Levice
Nagyfödémés	VeľkéÚľany
Nagykapos	VeľkéKapušany
Nagymácséd	Veľká Mača
Naszvad	Nasvad
Otrokocs	Otročok
Őrös	Strážne
Pozsony	Bratislava
Réte	Rece
Rimaszombat	Rimavska sobota
Rozsnyó	Rožňava
Runya	Rumince
Somorja	Šamorín
Szenc	Senc
Taksonyfalva	Matúškovo, 1948-ig Takšoň
Tornalja	Tornaľa
Újbars	Nový Tekov
Várgede	Hodejov
Véke	Vojka
Zétény	Zatín

MELLÉKLETEK

I. Táblázatok, grafikonok:

1. melléklet: Nyíregyháza lakosságának anyanyelvi megoszlása, 1869–1941
2. melléklet: Nyíregyháza lakosságának felekezeti megoszlása, 1869–1941
3. melléklet: A CSÁB 13. számú (nyíregyházi) körzetéből indult cserevonatok, 1947
4. melléklet: A MÁK 2. számú (nyíregyházi) körzetébe érkezett szerelvények, 1947–1948

II. Ábrák:

5. melléklet: Nyíregyháza és bokortanyái
6. melléklet: A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tevékenysége Magyarországon, 1946–1948
7. melléklet: A Szlovák Telepítési Hivatal kimutatása a magyarországi szlovákok szlovákiai letelepítéséről körzetek szerint
8. melléklet: A Csehszlovákiából Nyíregyházára telepített/menekült felvidéki magyarok lakóhelyi adatai

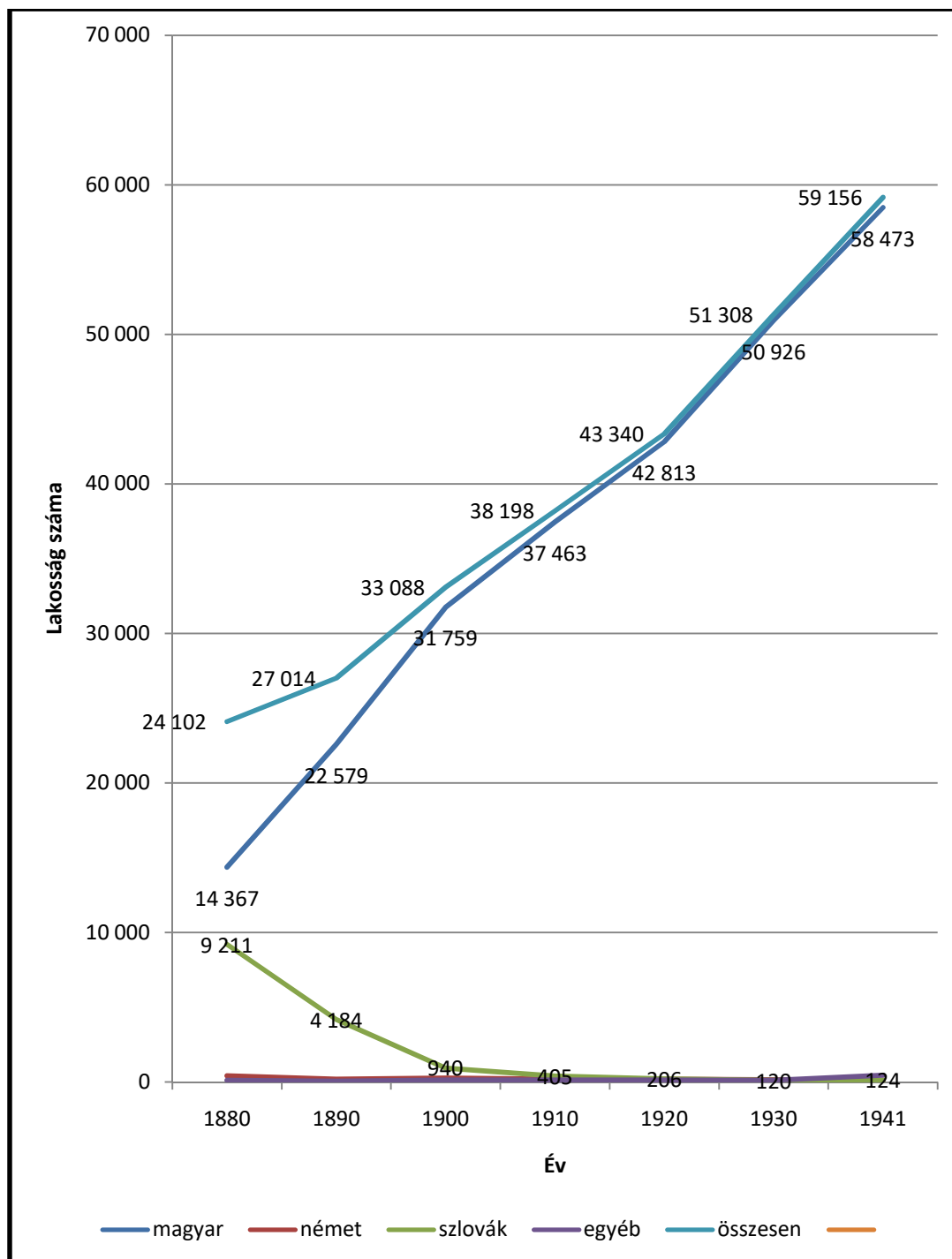
III. Források, képek:

9. melléklet: Levéltári források
10. melléklet: Források és szülőföldi emlékek személyes hagyatékokból, 1946–1949
11. melléklet: Lévai életképek (fotók, cikkek)
12. melléklet: Családi emlékek

I. Táblázatok

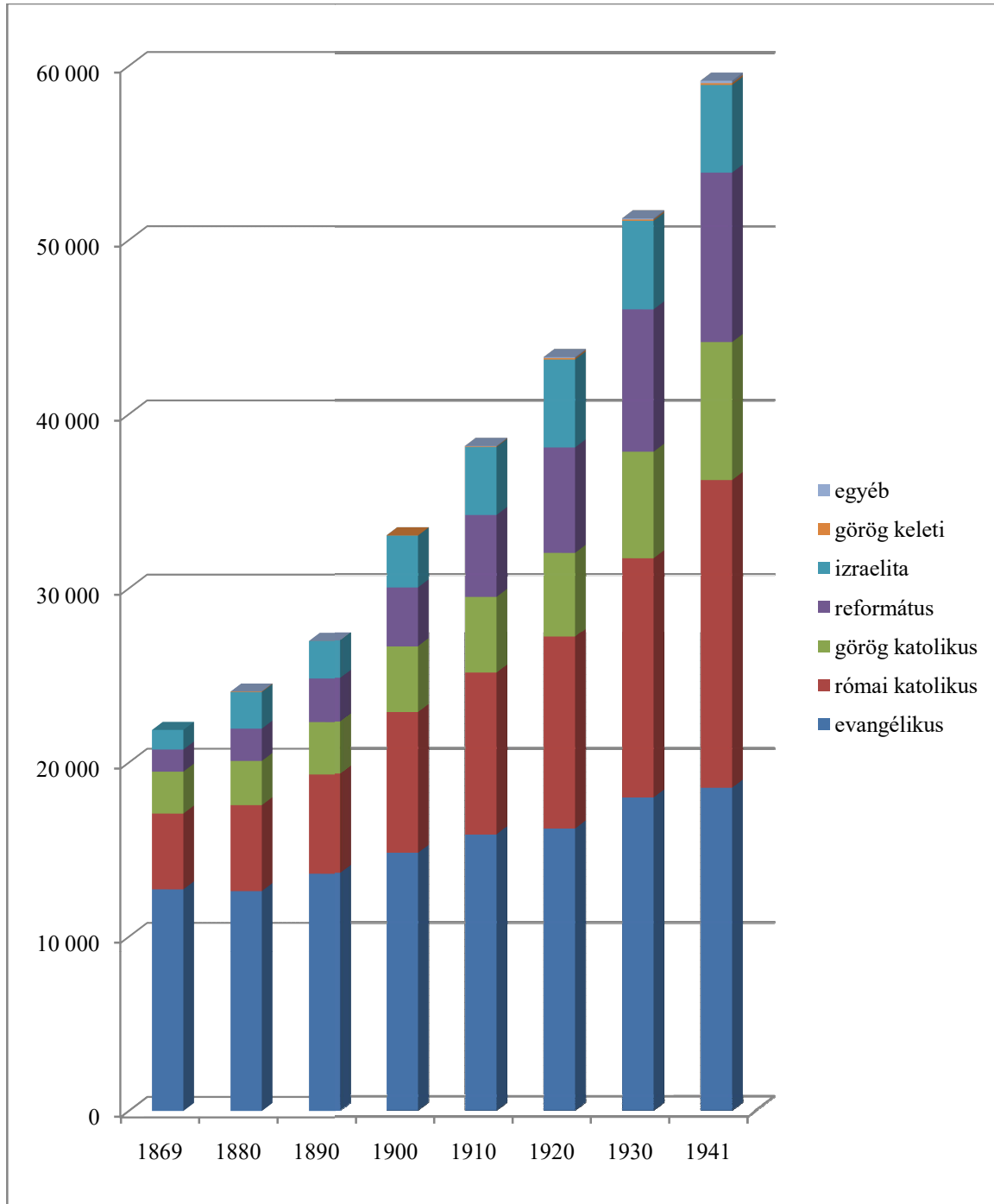
1. melléklet

Nyíregyháza lakosságának anyanyelvi megoszlása, 1869-1941

2. melléklet

Nyíregyháza lakosságának felekezeti megoszlása, 1869-1941

3. melléklet

A CSÁB 13. számú (nyíregyházi) körzetéből indult cserevonatok, 1947

Transzport	Indulás ideje	Kitelepült <i>család/személy</i>	Kitelepülésre kijelölve <i>család/személy</i>	Ténylegesen kitelepült <i>család/személy</i>	Visszamaradt <i>család/személy</i>
B-26-8-13 S-13005 S-13006	1947. ápr. 11. 20:20	5/148*	12/71	5/34	7/37
B-2-8-13	1947. ápr. 12. 22:30	25/128	31/164	25/128	6/36
B-3-8-13	1947. ápr. 13. 22:30	30/170	32/185	30/170	2/15
B-4-8-13	1947. ápr. 14. 22:30	32/133	32/132	32/133	
B-1-8-13	1947. ápr. 15. 22:30	27/126	32/155	27/126	5/29
B-10-8-13 B-12-8-13	1947. ápr. 16. 22:30	30/142	63/270	30/142	33/128
B-5-8-13 (MÁV-1889)	1947. ápr. 17. 22:30	29/149	32/168	29/149	3/21
B-6-8-13 MÁV-1771	1947. ápr. 18. 15:40	23/99	29/130	23/99	6/31
B-7-8-13 MÁV-1771	1947. ápr. 19. 15:40	22/96	25/103	22/96	3/7
B-8-8-13 MÁV-1778	1947. ápr. 20. 17:45	28/112	32/127	28/112	4/15
B-9-8-13 MÁV-SI22	1947. ápr. 22. 15:40	16/80	23/110	16/80	7/33
B-11-8-13 MÁV-1871	1947. ápr. 23. 15:20	22/149	33/236	22/149	11/87
B-13-8-13 MÁV-1871	1947. ápr. 24. 17:10	30/129	32/147	30/129	2/18
B-14-8-13 MÁV-1874	1947. ápr. 25. 19:25	25/138	33/163	25/138	8/30
B-15-8-13 MÁV-1871	1947. ápr. 26. 15:45	30/147	32/156	30/147	2/9
B-16-8-13 MÁV-1871	1947. ápr. 30. 16:40	24/122	32/157	24/122	8/35
B-17-8-13 MÁV-1871	1947. máj. 4. 15:03	22/100	36/154	22/100	14/63
B-19-8-13 B-18-8-13	1947. máj. 7. 16:00	52/233	64/318	52/233	12/92

Transzport	Indulás ideje	Kitelepült család/személy	Kitelepülésre kijelölve család/személy	Ténylegesen kitelepült család/személy	Visszamaradt család/személy
B-20-8-13 MÁV-1771	1947. máj. 8. 16:20	27/148	36/192	27/148	9/50
B-21-8-13 MÁV-1771	1947. máj. 9. 20:00	29/130	33/145	29/130	4/20
B-22-8-13 MÁV-1771	1947. máj. 10. 19:00	23/117	32/153	23/117	9/36
B-23-8-13 MÁV-1771	1947. máj. 11. 14:00	17/92	20/110	17/92	3/19
B-24-8-13 B-25-8-13 S-13007 MÁV-1771	1947. máj. 13. 15:30	31/200*	61/329	31/200	30/134
B-27-8-13 MÁV-1771	1947. máj. 14. 17:00	38/166	48/213	38/166	10/54
		637 család	835 család	637 család	198 család
		3254 személy	4088 személy	3140 személy	999 személy

*A 8. számú véghatározat alapján az 1947. április 11-i transzportba 114 személy, az 1947. május 13-i transzportba pedig 67 személy lett beszámítva azok közül, akik már előzőleg elhagyták a várost.

Forrás: MNL SZSZBML XXIV. 1. III/b. tétel Kimutatás az 1947 április–májusi transzportokról. Napi jelentések

4. melléklet

A MÁK 2. számú (nyíregyházi) körzetébe érkezett szerelvények adatai, 1947–1948

Érkezés ideje	Transzport száma	Család	Személy	Felvidéki település	Család	Személy
1947. április 22.	MA 21.	42	151	Diószeg	25	99
				Nagyfödémés	2	5
				Taksonyfalva	15	47
1947. április 22.	MA 21/I.	5	22	Taksonyfalva	5	22
1947. április 22. ⁴⁹²	MA 23.	24	100	Taksonyfalva	22	94
				Réte	2	6
1947. április 24.	MA 23/II.	26	84	Réte	12	30
				Diószeg	5	21
				Nagyfödémés	5	22
				Taksonyfalva	4	11
1947. április 24.	MA 25.	9	36	Réte	9	36
1947. május 16.	MA 55.	32	113	Réte	28	97
				Szenc	4	16
1947. május 29.	MA 74.	35	145	Andód	35	145
1947. május 31.	MA 76.	28	112	Andód	28	112
1947. június 1.	MA 78.	31	110	Andód	31	110
1947. július 7.	MA 120.	4	20	Rimaszombat	3	14
				Várgede	1	6
1947. július 7.	MA 120/I.	1	1	Rimaszombat	1	1
1947. július 16.	MA 120/I-10-13.	2	6	Diószeg	2	6
1947. július 8.	MA 119.	3	7	Tornalja	1	3
				Gömörpanyit	1	2
				Otrokocs	1	2
1947. július 8.	MA 119/II.	1	5	Runya	1	5
1947. július 16.	MA 123/II.	18	63	Diószeg	16	57
				Nagymácséd	1	3
				Kismácséd	1	3
1947. augusztus 1. ⁴⁹³	MA 144/c.	5	24	Borsi	5	24
1947. augusztus 8.	MA 148.	17	73	Ímely	17	73
1947. augusztus 12.	MA 150.	18	83	Naszvad	16	79
				Ímely	2	4
1947. augusztus 10. ⁴⁹⁴	MA 150/II.	14	58	Naszvad	14	58

⁴⁹² A kitelepítés idejénél többféle időpont szerepel: 1947. április 22, 23, 24, 26.

⁴⁹³ A kitelepítés ideje: 1947. augusztus 1., illetve 4.

⁴⁹⁴ A kitelepítés ideje: 1947. augusztus 10., illetve 16.

Érkezés ideje	Transzport száma	Család	Személy	Felvidéki település	Család	Személy
1947. december 22.	MA 244/V.	1	2	Léva	1	2
1948. április 4.	MA 261.	32	148	Fábiánka (Lósonc)	23	114
				Fülekkelecsény	5	27
				Ímely	3	6
				Dunaradvány	1	1
1948. október 4.	MA 319.	2	15	Andód	2	15
1948. október 6.	MA 347/II.	2	5	Lelesz	2	5
1948. október 6.	MA 348.	1	2	Diószeg	1	2
1948. október 9.	MA 349.	1	1	Nagykapos	1	1
1948. november 26.	MA 388/II.	1	1	Rimaszombat	1	1
1948. december 6.	D 7980	1	1	Kassa	1	1
1948. október 24.	R32 (?)	1	2	Alsószeli	1	2
1948. december 8. ⁴⁹⁵	R 520/19	2	8	Naszvad	1	5
				Irsa	1	3
1948. december 19.	R 20/III.	1	6	Taksonyfalva	1	6
Összesen:		360	1404			

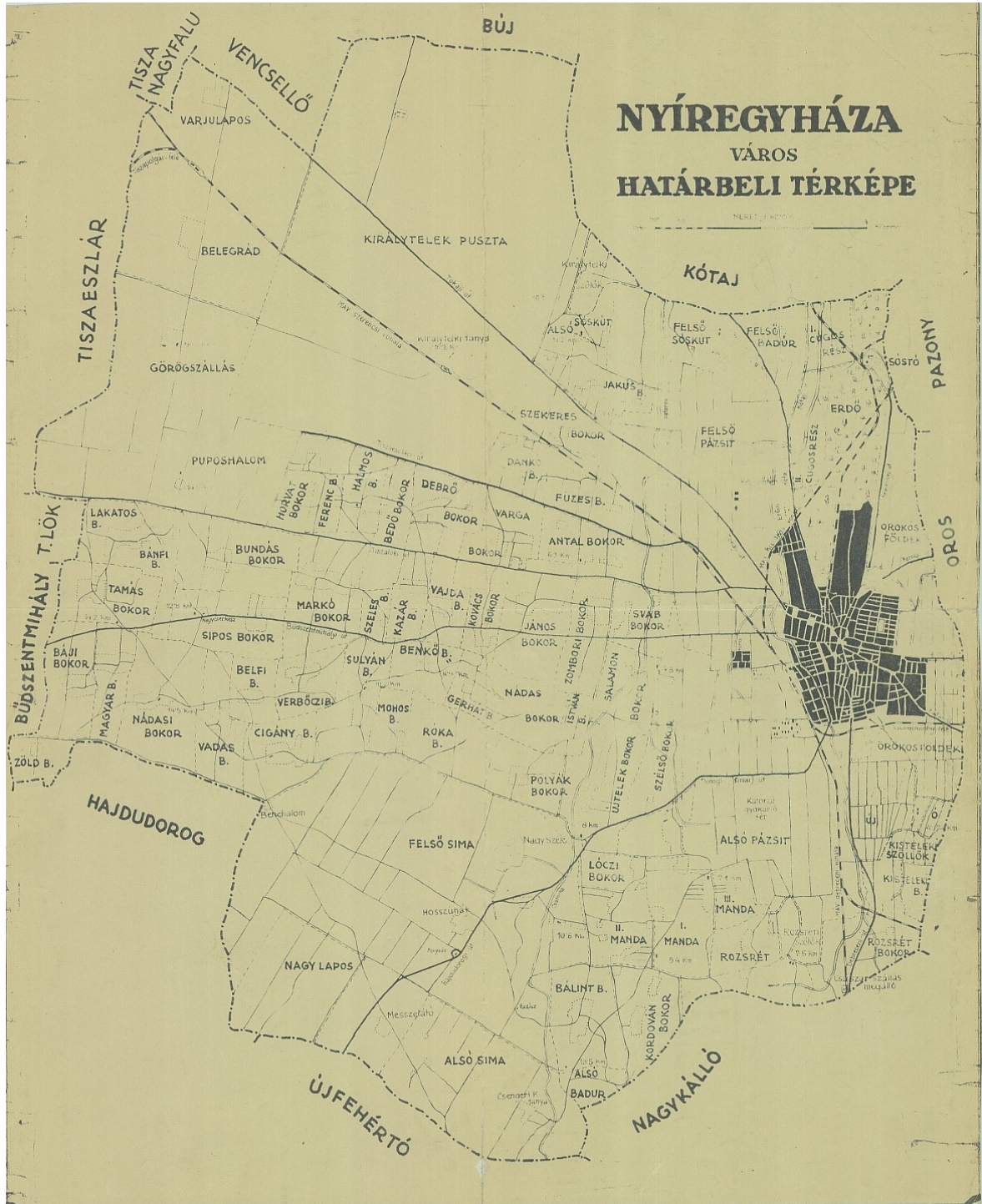
A kimutatást MNL SZSZBML XXIV.1. III/c. 7. tétel, illetve a MNL SZSZBML XXIV.1. Telepítési főkönyvekben szereplő adatok alapján állítottam össze. A táblázatban nem szerepelnek azok, akik menekülteként, ismeretlen módon érkeztek a városba. Illetve a szerelvényekbe soroltak között is vannak olyanok, akik a kvótába nem voltak beszámíthatók.

⁴⁹⁵ A kitelepítés ideje: 1948. december 8. illetve 10.

II. Ábrák

5. melléklet

Nyíregyháza és bokortanyái

Forráshely: MNL SZSZBML XV. 1. T359 Nyíregyháza város határbeli térképe (20. sz. első fele)

6. melléklet

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tevékenysége Magyarországon, 1946–1948

Forráshely: SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló.1957.április 30. Přehlad činnosti ČsPK v Maďarsku. Příloha A.

Dátum	január	február	március	április	május	június	július	augusztus	szepember	október	november	december
		27. 4.	4.	14.		27.	11-14. 27.		26. 27.	18.		1. 19.
		az egyezmény aláírása	toborzási időszak			pótfelmentkezési időszak		606 bányászalad kitelepítése	71 cselédlány Az V. cikkely szerinti személyek összeírása	a nyolcasok kitelepítése valamennyi körzetből		Magyarok csehországi munkatáborba
Csehszlovákiába áttelepültek száma						606		71		7935		
				11. 19.			9. 17.			20.	4.	19.
	Magyarok csehországi munkatáborba		Lakosságcsere a 13., 16., 14., 15., 1., 17., 10. és 8. körzetekből				aratás	Lakosságcsere a 15., 18., 16., 1., 4. és 2. körzetekből		Lakosságcsere a 16., 14., 4. és 6. körzetekből		Karácsony
Csehszlovákiába áttelepültek száma			4101	6000	6686	3091	4120	3686	4335	3761	1968	
		3.		18.	26.	12.			1.			21.
	Nem megfelelő időjárás		Lakosságcsere a 6., 12., 7., 14., 15. és 4. körzetekből		Birtokszerkezet ?	Aszód és Békéscsaba	Birtokstruktúra 4/6 - 1948		Okali - Heltai rezsimisták minden körzetből			Befejezés
Csehszlovákiába áttelepültek száma			912	1923	1762	963			2882	2249	1480	1312

7. melléklet

A Szlovák Telepítési Hivatal kimutatása a magyarországi szlovákok szlovákiai letelepítéséről körzetek szerint

Forráshely: SNA Fond PovFin PF S/6–1957. OUK munkabeszámoló.1957.április 30. Tab.1.

Transzportok	Induló körzet	Letelepítés helye (szlovák telepítési körzetek)	Transzportok
Rimaszombat: 1, Pozsony: 11	12 OÚK1 Budapest	OOÚ1 Somorja	11 Pilis: 7, Aszód: 4
Somorja: 7, Dunaszerdahely: 8	15 OÚK2 Pilis	OOÚ2 Dunaszerdahely	17 Pilis: 8, Aszód: 9
Somorja: 4, Dunaszerdahely: 9	13 OÚK3 Aszód	OOÚ3 Komárom	63 Békéscsaba
Érsekújvár	7 OÚK4 Kiskőrös	OOÚ4 Galánta	58 Tótkomlós: 57, Pécs: 1
Párkány: 11, Kassa 1	12 OÚK5 Esztergom	OOÚ5 Vágsellye	38 Tótkomlós
Érsekújvár	12 OÚK6 Bánhida	OOÚ6 Érsekújvár	54 Kiskőrös: 7, Bánhida: 12, Felsőpetény: 3, Békéscsaba: 32
Érsekújvár: 3, Ipolyság: 12	15 OÚK7 Felsőpetény	OOÚ7 Párkány	11 Esztergom
Léva: 1, Ipolyság: 2, Rimaszombat: 4	7 OÚK8 Balassagyarmat	OOÚ8 Léva	59 Balassagyarmat: 1, Nyíregyháza: 28, Szarvas: 30
Rimaszombat	5 OÚK9 Salgótarján	OOÚ9 Ipolyság	14 Felsőpetény: 12, Balassagyarmat: 2
Rimaszombat: 11, Kassa: 2	13 OÚK10 Miskolc	OOÚ10 Rimaszombat	21 Budapest: 1, Salgótarján: 5, Balassagyarmat: 4, Miskolc: 11
Kassa	2 OÚK11 Forró	OOÚ11 Kassa	26 Esztergom: 1, Miskolc: 2, Forró: 2, Sátoraljaújhely: 9, Gyöngyös: 12
Kassa: 9, Királyhelmece: 2	11 OÚK12 Sátoraljaújhely	OOÚ12 Királyhelmece	2 Sátoraljaújhely
Léva	28 OÚK13 Nyíregyháza	OOÚ16 Pozsony	11 Budapest
Léva	30 OÚK14 Szarvas		
Komárom: 63, Érsekújvár: 32	95 OÚK15 Békéscsaba		
Vágsellye: 38, Galánta: 57	95 OÚK16 Tótkomlós		
Kassa	12 OÚK17 Gyöngyös		
Galánta	1 OÚK18 Pécs		

8. melléklet

A Csehszlovákiából Nyíregyházára telepített/menekült felvidéki magyarok lakóhelyi
adatai

Település	Járás	Fő			
Andód	Érsekújvári	388	Runya	Rimaszombati	5
Taksonyfalva	Galántai	189	Lelesz	Töketeremesi	5
Diószeg	Galántai	184	Battyán	Töketeremesi	4
Réte	Szenci	173	Jenke	Nagykaposi	4
Naszvad	Komáromi	148	Leléd	Érsekújvári	4
Fábianka (Losonc)	Losonci	109	Nagymácséd	Galántai	3
Ímely	Komáromi	82	Kismácséd	Galántai	3
Nagyfödemes	Galántai	28	Pozsony	Pozsony (magisztrátus)	3
Szenc	Szenci	25	Izsa	Komáromi	3
Fülekkelecsény	Losonci	25	Zétény	Töketeremesi	3
Borsi	Töketeremesi	24	Gömörpanyit	Rozsnyói	2
Rimaszombat	Rimaszombati	20	Otrokocs	Tornaljai	2
Hernádmező	??	12	Léva	Lévai	2
Kassa	Kassa (magisztrátus)	9	Alsószeli	Galántai	2
Tornalja	Tornaljai	8	Bere	Nagymihályi	2
Alsómihályi	Töketeremesi	7	Deregnyő	Rozsnyói	1
Véke	Töketeremesi	7	Dunaradvány - Zsitvató	Komáromi	1
Várgede	Rimaszombati	6	Nagykapos	Nagykaposi	1
Órös	Töketeremesi	6	Somorja	Dunaszerdahelyi	1
			n.a.		32

III. Források, képek

9. melléklet

Levéltári források

1. dokumentum

1947. január 11.

A nyíregyházi szlovákok petíciója Okáli kormánybiztoshoz, amelyben mielőbbi áttelepülésüket sürgetik

A nyíregyházi áttelepülő szlovákok megbízásából

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság részére – kormány megbízott úrnak

Budapest

Alulírottak, a nyíregyházi körzetből áttelepülésre jelentkezett szlovákok nagy többségének képviselőjében eljárva jelen kérvényben adjuk tudomására a Csehszlovák Áttelepítési Kormánybizottságot vezető megbízottnak a következőket:

1946 márciusától, főként a földműveseink, türelmesen és kevésbé türelmesen várjuk áttelepítésünket. A jelentkezéskor megígérték nekünk, hogy az aratás után már bizonyosan Csehszlovákiában lehetünk. Abban reménykedtünk mi is, az ígérethez igazítottuk magunkat is, úgy viseltük gondját pénzügyeinknek, gazdaságunknak, egyaránt jogilag és általában vagyoniilag. Elmúlt az augusztus – és mi maradtunk. Ugyancsak ősszel is. Elvégeztük az őszi munkákat a földeken, és minthogy a 16. szlovák [sic!] véghatározat azt mondja, hogy nem lehetséges majd minden ingóság és más gazdasági termény átvitele, csak a meghatározott mennyiségben, közülünk sokan túladtak állatállományukon és terményeiken. Eljött a tél és sajnos mi még itt maradtunk és a tél folyamán többen közülünk a fent írt lépések következtében, az állatok számára elegendő takarmány nélkül maradtak, sokan eladták a földek hasznóbérletét. Ezen barátságtalan körülmények között helyzetünk érezhetően súlyosbodott. A hivatalok és szerveik által zaklatva vagyunk, magyar honfitársaink naponta sértegetnek, fenyegetnek, és az életünkre törnek. Így ma itt állunk abban a helyzetben, hogy nem tudjuk, hogyan kellene, vagy nem kellene viselkednünk – minthogy az eddigi tapasztalat egyáltalán semmilyen biztosítékunk nincs arra nézve, hogy Csehszlovákiába át leszünk telepítve.

Hamarosan itt a tavasz. Fel kell készülnünk a tavaszi munkákra. Hogyan tovább? Teljesen tanácstalanok vagyunk, senki nekünk nem tud semmi biztosat mondani? Visszahúzódtunk otthonainkba és félünk onnan az utcára lépni, mert fenyegetéseket,

sértéseket és inzultálást szenvedünk. Súlyos helyzetbe kerültünk és magunkon segíteni nem tudunk. Az egyedüli segítség az volna, ha megtagadnánk szlovákságunkat, hogyha elárulnánk vérünket és magyarnak vallanánk magunkat, mintha magyarok lennénk. Akkor megbocsátának nekünk a bűnünket, a „hazaárulást” és visszafogadnának minket. Tehát itt maradnánk.

Kérjük a biztos és világos állásfoglalást. 1947. március 1-jén már okvetlenül otthon, Csehszlovákiában akarunk lenni. Már kijelölve kell lennünk a saját birtokunkon, máskülönben elveszünk. Mindannyian visszalépünk, hacsak 1947. március 1-ig nem telepítenek át bennünket, bár nehezen jutottunk erre, elállunk a költözéstől, sehova nem megyünk, gondoskodnunk kell a mostani birtokainkról, mert mi földművesek vagyunk, a földből élünk és ez a föld tavasszal minket szólít.

Jelen kiáltványunk kétségbeesett felkiáltás. És nyomatékosan követeljük, hogy kiáltványunkat a csehszlovák kormánynak tolmácsolják, hogy a mi ügyünket a magyar kormánnyal való egyezkedés során figyelembe vegyék és képviseljék. Így tovább élni nem tudunk, már 1946 óta szenvedtünk ebben a pokolban eleget - tovább szenvedni már nem vagyunk hajlandók.

Mély tisztelettel:

Kelt: Nyíregyházán 1947. január 11-én

[aláírás nélkül]

Forráshely: SNA Fond ČSPK Rendetlen rész. OUK–13. 32/1947.
Fordítás a szlovák eredetiből.

2. dokumentum

1947. március 30.

Az összeíró bizottság jelentése a lakosságcsere előkészítéséről

A Magyar Áttelepítési Kormánybizottság 2. számú kirendeltségének
Nyíregyháza, Vay Ádám utca 15.

Alulírott összeíró bizottsági tagok a részünkre kijelölt bokrokban hivatalosan kiszálltunk, amiről a következőket jelentjük:

Feladatunk volt az olyan bokrokban, ahol kitelepülő szlovákok vannak, helyi magyar bizalmi bizottságot alakítani, amely bizottság összekötő a 2. sz. kirendeltséggel. Feladata még felvilágosítás és az ide települők elhelyezése és fogadása. Ezek a bizottságok állanak legalább 2-3 személyből, amiben benne van a tanyabíró, földigénylő bizottsági tag, esetleg tanító vagy tanítónő vagy egyéb, helyismeretekkel bíró megbízható magyar ember.

1947. 03. 27-én indultunk a rendelkezésünkre bocsátott fogaton és a Tamás bokori iskoláig vitt. Innen már mindenütt gyalog folytattuk utunkat, amelynek jegyzőkönyvét csatoljuk. Ezzel a bizottsággal megvizsgáltuk a kitelepülők vagyoni helyzetét, amit szívesen csatolunk.

Innen még aznap délután átmentünk a púposhalmi bíróhoz, akinél megalakítottuk a kis- és nagypúposi bizottságot. A mellékelt jegyzőkönyv és névsor szerint jártunk el.

1947. 03. 28-án a púposhalmi Újsoron ismét egy bizottságot alakítottunk és tettünk vizsgálatot a mellékelt jegyzőkönyv és névsor szerint.

Aznap délután a Lakatos bokori bíróval vizsgáltuk felül a kitelepülők névsorát, azonban bizottságot itt nem alakítottunk. Ez vonatkozik Bánfi bokorra is.

Utána átmentünk Bundás bokor bírójához, ahol a bizottság felállítása után gyorsan elvégeztük a vizsgálatot. A jegyzőkönyv és névsor csatolva.

Még aznap este átmentünk Horvát bokorba, ahol a bírónál éjfélig tartó munka után a bizottságot megalakítottuk és az adatokat felülvizsgáltuk. Itt egyszerre Horvát, Ferenc, Halmos bokrot intéztük el.

1947. 03. 29-én délelőtt a Bedő bokorban hasonló munkát végeztünk. A jegyzőkönyv és névsor mellékelve. Aznap délután a királyteleki állomásról vonaton visszatértünk.

A három nap alatt személyenként legalább 40 km-t gyalogoltunk, mert a tavaszi sürgős munka miatt előfogatot nem tudtunk szerezni. Minden egészséges felnőtt ember kint dolgozott a földeken. A bírókkal, valamint a többi bizottsági tagokkal csak este vagy előre üzenve tudtunk beszélni.

Általános benyomásunk a következők:

A Szlovákiába kitelepülők legnagyobb része a fenti bokrokból el akar menni, kivéve a módosabbakat. Ennek dacára művelik földjeiket ritka kivétellel. A kitelepülőknek sok juttatott földje van, mert sok a gyerek egy-egy családban. Igen bonyolult családi vagyongkérdések vannak, amelyek igazságos elintézése igen nehéz lesz. Ennek dacára sok üres ház fog maradni utánuk. Ezek a házak majd mind vert falból vannak, nád vagy szalmával vannak fedve. Akad köztük kis számban lakhatatlan odú, vagy kunyhó is, ahol nagy a szenny és a nyomor. Ezekbe csak átalakítással lehet betelepíteni magyarokat. A kitelepülőkkel szemben elég ellenséges a hangulat, minden bajt azoknak rónak fel.

A kitelepülők után itt maradt ingatlanokon kívül parlagon heverő föld nincs, bérbe nem adnak, üres ház vagy lakrész 1-2 bokor kivételével nincs. Falusi iparosokat a bokrok nem tudnak foglalkoztatni, mert a város közel van.

Általában ki- és betelepüléssel szemben nagy a közöny és a betelepülőkkel szemben az ellenszenv, kenyéririgység. Ritka a közösségi érzet, ami a felvilágosítás hiánya. Nem ismerik fel ennek történelmi fontosságát, amikor emberek tömege vándorol ki kényszerből, ki propaganda hatására.

Nyíregyháza, 1947. március 30.

Forgách Ferenc és Fejes Ernő bizottsági tagok

Forráshely: MNL SZSZBML, XXIV. 1. III/a. A bizottság működésére vonatkozó iratok.
[Tárgy és iktatószám nélküli irat].

10. melléklet

Források és szülőföldi emlékek személyes hagyatékokból, 1946–1949

Obec Andód.
37/945

Pracovná listina – Munkalap.

Zadelenie **Andód**
Beosztás

Meno **Jozef Liso**
Név

Narod. **1896** rok   mesiac   deň
Szül.   cv   hónap   nap

Bydlisko **Andód**   51
Lakhely

Obč. zamest. **občianska**
Polg. fogl.

Rodinný stav **ženatý**
Családi állapot

Predošlé prac. miesto
Előbbi munkahelye

Po výkonaní pridelenéj práce treba sa hlásiť.
A munka elvégzése után jelentkezni köteles.

Kisgömrői
vezetői prac.
munkavezető.

Munkalap 1945-ből
(JAM Tört.Dok.99.2.12.)

Czuczor Sándorné háza Andódon, 1946
(JAM Tört.Dok.99.2.31.)

„Ami házunk Andódon 1947.V.hó 28.” áll a fénykép hátoldalán
(JAM Tört.Dok.99.2.11.)

„Ez a mi házunk 1946” Juhász Károly és családja andódi házuk előtt
(JAM Tört.Dok.99.2.23.)

Fényképes levelezőlap a szülőfaluból
(JAM Tört.Dok.99.2.7.)

A magyar-csehszlovák Vegyesbizottság 24. véghatározatának első bekezdésére hivatkozva értesítem, hogy az áttelepítési terv előkészítése érdekében . . . . . község áttelepülési sorából Önt jelölöm ki bizalmi személynek.

A bizalmi személy Magyarországi tartózkodásra jogosító utiokmányt kap. Az utiokmány érvényessége a kiállítás napjától számított 60 napig terjed és érvénye tartamán belül a határátlépéstől számított 30 napi külföldi tartózkodásra jogosít, amely idő alatt az országhatáron két ízben léphet ki és vissza.

A bizalmi személy feladata: a magyarországi tartózkodása alatt községe részére kijelölt magyarországi letelepülési községben oly terepszemlét tartani a tapasztalati adatokat gyűjteni, mely elégséges lesz arra, hogy visszatérése után áttelepülésre kijelölt sorstársai részére mindent felőlő tájékoztatást tudjon adni. A magyarországi letelepülési községet Budapesten a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság fogja önnel közölni /Budapest, Paulay Eötvös utca 52./.

A 30 napi tartózkodásból 10 napi otttartózkodást a letelepülési község előljárásával igazoltatni tartozik.

Az utiokmány elnyerése céljából felhívom, hogy a csatoltan kiadott kérdőívet pontosan töltesse ki és két darab az illetékes rendőrségnél /közbiztonsági szervnél/ láttatásott fényképpel együtt hivatalonhoz legkésőbb 8 napon belül terjessze be.

A kész utiokmányt a lehető legrövidebb időn belül megküldöm és ezért saját érdekében felkérlek, hogy az utazásra felkészülten tartózkodjon otthon. Az utazás a lehetőséghez képest a többi kijelölt bizalmival együtt történjék.

Meghatalmazott helyett:

M. Nagy

N a g y Gyula

..... úrnak,

A b ó d.

Nagy Gyula, andódi áttelepülő kinevezése bizalmi személlyé (JAM Tört.Dok.99.2.13.)

11. melléklet
Lévai életképek (Forrás: Sloboda)

Nyíregyházi szlovákok színjátszó köre Léván (1948)

Nyíregyházi szlovákok tamburás együttese Léván (1948)

Daniel Okáli a nyíregyházi áttelepültek között Léván (1948)

12. melléklet Családi emlékek

Nagycserkeszi pedagógusok szakmai útja Trencsénben, 1960-as évek

Nagyapám, Bánszki János az Országos Szlovák Önkormányzattól kapott *Za našu národnosť* (Nemzetiségünkért) kitüntetésével

A Vajdabokori Tirpák Népzenei Együttes egyik fellépése után valahol Szlovákiában, 1990-es évek

ÖSSZEFOGLALÁS

A második világháború után újraalakult Csehszlovákia vezetése az ország szétdarabolásáért a német és a magyar lakosságot tette felelőssé, elsődleges célja volt a két kisebbség felszámolása. Példátlan jogfosztással, a lakosság elhurcolásával kényszerítette ki a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény megszületését és annak végrehajtását.

1946 márciusától a csere lezárásig csehszlovák különbizottság tartózkodott az országban, Magyarországon kormánybiztosságot hoztak létre a csere lebonyolítására. A lakosságcserét megelőző toborzási időszakban több mint hatezer fő jelentkezett áttelepülésre Nyíregyházáról és környékéről. A helyi lakosság meggyőzésében fontos szerep jutott a metodista egyház lelkészének, Márkus József Andásnak, de a nemzettudat mellett azonban sokan egzisztenciális okokból vállalták a költözést. A nyíregyháziakat Léván és környékén helyezték el.

A kétoldalú lakosságcserét 1946 őszén, az ún. nyolcasok egyoldalú áttelepítése előzte meg. A vagyonnal is rendelkező réteg 1947 tavaszán hagyta el a várost, 1948-ban pedig újra szegényebbek mentek, illetve azok, akik korábban más ok miatt nem költözhetek. Összesen 4508 fő települt át. A szlovákok által elhagyott térségekben sehol sem tudtak annyi magyart letelepíteni, mint ahányan elhagyták azt. A levéltári források alapján, 1947 májusától 1948 őszeig 1533 felvidéki magyart irányítottak vagy érkezett menekültként Nyíregyházára, összesen 38 szlovákiai településről. Közel kétszáz fő kérte átirányítását más vidékekre.

A lakosságcsereben résztvevők gazdasági-társadalmi jellemzői erősen különböztek. A kitelepülők evangélikusok voltak, a felvidéki magyarok római katolikusok és reformátusok. A városba csaknem kizárólag földműveseket tudtak letelepíteni, a juttatás alapját a hátrahagyott vagyon jelentette, amit hitelt érdemlően igazolni kellett. A bokortanyák szétszórtsága, a várostól való távolsága, a kapott ingatlanok alacsony minősége miatt okkal érezték úgy, hogy sokkal rosszabb gazdasági és kulturális körülmények közé kerültek. A levéltári iratokból jól vizsgálhatóak a többféle okból különböző csoportok között kialakult konfliktusok, amelyek végigkísérik a lakosságcsere egész végrehajtását.

Az ide telepített magyarok megőrizték közösségi összetartozás-tudatukat, viszont a tírják lakosság asszimilációját az öntudattal bíró réteg elköltözése befejezetté tette.

SUMMARY

After World War II the government of the recreated Czechoslovakia made the German and Hungarian population responsible for the dismemberment of the country. Its primary goal was to eliminate these two minority groups. The Czechoslovak–Hungarian population exchange agreement and its execution was enforced by unprecedented deprivation of rights and deportations.

From March, 1946 a Czechoslovak special committee resided in Hungary until the closing of the population exchange. In Hungary a committee was appointed to oversee the exchange. During the recruiting period before the exchange more than 6,000 people applied for resettlement from Nyíregyháza and its surroundings. *József András Márkus*, a local Methodist priest played an important role in convincing the community, besides their national identity, many assumed moving from a matter of vital interest. People from Nyíregyháza were settled in Levice (Léva) and its surroundings.

The bilateral population exchange was preceded by the unilateral resettlement of the so called ‘*Eights*’. The property-owner middle class households left the town in the spring of 1947, followed by the poor in 1948 together with those who could not move sooner for other reasons. Altogether 4508 people were relocated. Nowhere in the abandoned Slovak region were they able to settle as many Hungarians as many Slovaks left. Established by archival documents, 1533 Hungarians from 38 different Slovak settlements were settled in Nyíregyháza between May, 1947 and autumn 1948. Nearly 200 people requested their transfer to other regions.

Economic and social characteristics were significantly different between the participating groups of the population exchange. Emigrants were Lutherans, Upper-Hungarians were Roman Catholics and Calvinists. Almost exclusively farmers were settled in the town, the basis of their allowance was their property left behind. It had to be certified by appropriate documents. The dispersion of farms with their distance from the town, the low quality of the received estates made them feel that they got into much worse economic and cultural circumstances. Conflicts of the different groups, which accompany the whole process of the population exchange, can be well examined from archival records.

Hungarians relocated from Slovakia to Nyíregyháza, maintained their social sense of belonging, on the other hand, the assimilation of the ethnic group of *Tirpaks* was ended after the *re-emigration* of the ethnically most conscious members of the community.